

SYNERGING

ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №4 (36) 2019

THE NEW
WORLD
DIS ORDER

У ФОКУСІ:

ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ

КРИМ ПІД ОКУПАЦІЄЮ

ЕНЕРГЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА

Чоловік на фото – 58-річний Рональд Вендлінг, колишній політв'язень східнонімецького режиму. Щочетверга він виходить на протест біля помпезної будівлі посольства РФ у Берліні. Свої акції він розпочав у жовтні 2014-го.

«Я протестую не «проти», а скоріше «за» щось, наприклад, за звільнення українських громадян, які утримуються в Росії або на захопленій нею території Криму і Донбасу», — каже Рональд в інтерв'ю українському журналісту. Додає, що стоятиме тут до звільнення усіх бранців.

Редакція журналу «Чорноморська безпека» вдячна Р. Вендлінгу, що на його плакатах фотографії і прізвища членів редколегії журналу Олексія Бессарабова та Дмитра Штибликова, а також Володимира Дудки, що перебувають у російських колоніях строгого режиму за сфальсифікованою «справою «диверсантів».

Двоє з трьох політичних лідерів на іншому фото могли би вирішити питання приборкання російської агресії проти України та звільнення усіх бранців Кремля, висунувши відповідний ультиматум Путіну. Але вони не здатні цього зробити. Їх більше цікавить російський газ, «Північний потік-2», аніж наріжні принципи свободи, прав людини, демократії, про які вони менторськи згадують під час візитів до країн Східної Європи.

**Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
4(36) 2019 р.**

**Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво
КВ №23053-12893ПР від 11.12.2017 р.**

**Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (Київ)**

Мова видання — українська

**Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51, офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: info@geostrategy.org.ua
веб-сторінка: geostrategy.org.ua**

Редакційна колегія:

Михайло Гончар, головний редактор

**Віталій Мартинюк, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора**

Оксана Іщук, членкиня редакційної колегії

Ігор Стукаленко, член редакційної колегії

Матео Кацулані, керівник Європейського бюро

**Тантеле Ратувухері, керівник бюро
по Південній Азії**

Оксана Лесняк, керівник бюро по Східній Азії

**Члени редакційної колегії журналу,
севастопольці Олексій Бессарабов та Дмитро
Штибликов є політичними бранцями Кремля
і з 2016 року перебувають у російських застінках
за сфальшованими звинуваченнями.**

**Наклад: 500 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44**

**При використанні матеріалів посилання на часопис
«Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.**

**Журнал був заснований Центром сприяння вивченню
геополітичних проблем та євроатлантичного
співробітництва «НОМОС» та видавався у Севастополі
протягом 2005-2014 р.р.**

ISSN 2616-4027

**Посольство
Великої Британії
в Україні**

B | S | T The Black Sea Trust
for Regional Cooperation
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	2
У фокусі: Агресія Росії Борис Бабін, Олеся Цибулько ЮРИДИЧНІ МЕХАНІЗМИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	4
У фокусі: Чорноморські виклики Андрій Клименко ПОВЗУЧА АНЕКСІЯ ЧОРНОГО МОРЯ	11
У фокусі: Чорноморські виклики Гіоргі Гогуадзе, Гіоргі Цхакая ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА: БАЧЕННЯ ТА ІДЕЇ	21
У фокусі: Чорноморські виклики Пламен Пантєв СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗДУМИ ЩОДО КРИЗИ БЕЗПЕКИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ	25
У фокусі: Чорноморські виклики Тантелі Ратувухері ВЕЛИКА ГРА ДОВКОЛА АЗОВО- ЧОРНОМОРСЬКОГО ВОДНОГО ШЛЯХУ	30
У фокусі: Крим під окупацією Євгенія Горюнова «ДЕМОГРАФІЧНА ЗБРОЯ» РОСІЇ В КРИМУ	38
У фокусі: Крим під окупацією Вікторія Новікова ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА В КРИМУ: НЕВИВЧЕНІ УРОКИ 2014 РОКУ	44
У фокусі: Енергетичні виклики Ігор Стукаленко LNG ЯК ФАКТОР БЕЗПЕКИ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ	50
У фокусі: Нестабільність Південного Кавказу Давид Шахназарян МОЖЛИВІ ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ПРОТИ ІРАНУ, ТУРЕЦЬКЕ ВТОРГНЕННЯ В СИРІЮ І НАГОРНО-КАРАБАСЬКИЙ КОНФЛІКТ	57
У фокусі: Співпраця Україна-НАТО Оксана Іщук ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: КУРС БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНИЙ	61
У фокусі: Екологічні загрози Валентин Чимшир, Наталія Тірон- Воробйова, Анатолій Данилян, Ірина Смирнова ЗАГРОЗИ ФЛОРИ ТА ФАУНИ АЗОВО- ЧОРНОМОРСЬКОГО БАСЕЙНУ ВІД БАЛАСТНИХ ВОД	66

Шановні читачі,

Цей випуск часопису закриває 2019 рік і відкриває рік 2020-й. Прогнозів, як завжди, не бракує. Не всі вони здійсняться. Або здійсняться, але не 2020-го, а десь пізніше. Однак є прогнози, про які потрібно говорити гучно і вголос саме з метою, щоб вони не реалізувалися ніколи.

Такі прогнози не можна ігнорувати. Наші севастопольські колеги, бранці Кремля Олексій Бессарабов і Дмитро Штибликов, прогнозували російську агресію проти України відразу після російського вторгнення в Грузію. І не тільки вони попереджали про російську загрозу. На такі прогнози не було звернуто належної уваги ні в Україні, ні за кордоном. І агресія проти України відбулася. Вона триває. Росія не збирається зупинитися, попри санкції. І дедалі більш відверто заявляє про це.

Більш того, дедалі більш очевидними стають наміри продовжити агресію на пострадянському просторі. Гібридні технології Кремля працюють, особливо в умовах досить успішної хаотизації путінською пропагандою та підривною діяльністю зсередини в країнах ЄС і НАТО протягом останніх п'яти років. Росія успішно хаотизувала Молдову і виводить Кишинів на проросійську орбіту впливу. Активно діє в Грузії. У 2019-му активізувала криптовалютну проти Білорусі, підготувавши сценарій аншлюсу за зразком України часів Януковича.

Однак головним об'єктом російської агресії продовжує лишатись Україна. У грудні 2019-го Путін заявив, що «...в ході створення Радянського Союзу споконвічно російські території, які до України взагалі ніколи не мали ніякого стосунку (все Причорномор'я, західні землі російські), були передані Україні...». У січні 2016-го він уже згадував про неправомірність «передачі Донбасу Україні», про неправильні кордони всередині СРСР. Отже, можна підсумувати, що Кремль підготував рестарт проекту «Новоросія», який зазнав краху у 2014-му. Означені у виступі Путіна «західні землі російські» означають сучасні області лівобережної частини України.

Ще з 2014-го було зрозуміло, що Харківщина, Херсонщина, Одещина, де Росії не вдалося проголосити відповідні «народні республіки», перебуватимуть у прицілі роботи російської

пропаганди та спецслужб. Зміна владної верхівки в Україні у 2019 році відкрила для Кремля нове вікно можливостей. Механізм хибно-цільового програмування нової, некомпетентної і популістської української влади запрацював із новою силою, підштовхуючи її до капітулянтського курсу під гаслом «не ми розпочинали цю війну, але нам її завершувати». Причому дедалі більше стає зрозумілим, що під «цією війною» українські можновладці мають на увазі не агресію Росії проти України. Відповідно до штампів російської пропаганди це — «внутрішній громадянський конфлікт», який був спровокований владою у 2014 році, коли Київ відправив війська на Донбас. 2020 рік покаже, чи зрозуміла нова українська владна верхівка, що природа «цієї війни» зовсім інша, що це агресія Росії гібридного типу, і капітулянтський курс Києва тільки розпалює апетити Кремля.

У цьому номері в низці публікацій наші автори вказують на зростаючу загрозу нових хвиль агресії Росії. Що більше в Росії говорять про боротьбу за мир у всьому світі, то більше це означає, що Москва готується до війни. Все за Орвелом. У жовтні 2019-го один із творців сучасного путінізму Сергій Караганов зазначив, що генеральною ідеєю російської зовнішньої політики має стати оформлення того факту, що «Росія є головним постачальником міжнародної безпеки для світу і для себе». «Ідея того, що Росія є головним оплотом миру і стратегічної стабільності, має стати однією з ключових ідей, які об'єднують і народ, і міжнародне співтовариство», — твердить Караганов. Отакою, на погляд адептів путінізму, може бути місія Росії як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

На тлі сплеску громадянської активності в російських регіонах це означає актуалізацію путінського «мочить в сортире». Відповідного досвіду Кремль набрався не лише під час двох чеченських війн. У зовнішній політиці це означає продовження «творення безпеки» за сирійським і донбаським шаблонами. І все це подаватиметься як боротьба за мир, проти націоналізму, фашизму та тероризму. І будуть ті, хто спокушатиметься на такий підхід. Французький президент Макрон став першим.

Не випадково у Москві готуються пишно відзначити 75-річчя перемоги у Другій світовій війні, залучивши до цього пропагандистського шоу низку лідерів країн G7. Ймовірно, ювілей

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

перемоги над нацизмом є маскуванням підготовки до певного сценарію. Подібно до 2014 року, коли після сочинської Олімпіади Росія почала вторгнення в Україну, окупувавши Кримський півострів. За задумом Кремля, присутність лідерів хоча б трьох країн G7 — США, Франції, Італії, а також Китаю, Індії дасть індульгенцію Росії на «встановлення миру», «боротьбу з терористами» там, де їй заманеться.

Припускаю, що бойкот «Победа-Путін-шоу» 9 травня 2020 року стане на порядок денний для людей доброї волі — для тих, хто не забув про знищення росіянами цивільного рейсу МН17, жорстокі бомбардування російською авіацією цивільних об'єктів сирійського Алеппо, організацію вбивств політичних супротивників у різних країнах світу, підготовку державних переворотів, організацію шпигунсько-дивер-

сійних мереж у Європі, репресії проти інакомисльців і громадян України на окупованих територіях. Азово-Чорноморський регіон, Східне Середземномор'я та Балтика будуть регіонами зростання напруженості, адже Росія намагається утвердити у них своє домінування й витіснити НАТО. Спроба Росії добудувати корупційний газопровід «Північний потік-2» може спричинити casus belli для американо-німецьких відносин у 2020 році.

Отже, годинник Судного дня невпинно наближається до опівночі. З Новим 2020 роком Вас! А ми, як і в попередні роки, будемо показувати на шпальтах нашого аналітичного часопису глибинну суть подій і процесів, що відбуваються в регіоні Чорного моря і не тільки.

Михайло Гончар, головний редактор

Борис БАБІН, д.ю.н., професор,
головний науковий співробітник,
Інститут законодавства Верховної Ради України

Олеся ЦИБУЛЬКО, аспірант,
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова,
Україна

Юридичні механізми російської агресії проти України¹

The obvious fact is that the Russian Federation is actively using the juridical means of aggression against Ukraine in the universal and regional international jurisdictions, as well as within the legal systems of the Russian Federation, third countries and Ukraine itself. Generalization of directions and actions of Russia in public discussions has not yet been carried out. Therefore, it is important to have a comprehensive analysis of the relevant processes, intentions and measures of the aggressor and to work out effective legal and other counter-measures.

Очевидним є той факт, що Російська Федерація активно використовує юридичні засоби своєї агресії проти України в універсальній і регіональних міжнародних юрисдикціях, а також у рамках правових систем РФ, третіх держав і власне України. Напрями дій і задуми росіян у рамках публічних дискусій ще не узагальнювалися. Тому важливим вбачається комплексний аналіз відповідних процесів, намірів і заходів агресора та опрацювання ефективних юридичних й інших механізмів протидії.

Найбільш критичними та вражаючими є форми юридичної роботи РФ в українській юрисдикції; вони серед іншого свідчать не тільки про цілковиту відсутність у цій сфері організованої правової чи антикорупційної політики, але й про повну деградацію вітчизняної контррозвідувальної діяльності. Також ці форми роботи в черговий раз повертають нас до питання доцільності перебування в Україні диплома-

тичних і консульських представників держави-агресора. Адже до основних, найважливіших юридичних дій РФ в українській юрисдикції слід віднести активну участь як дозволеними способами (наймання адвокатів, представників, залучення консульських можливостей), так і через корупційні ризики та використання проросійських посадовців і прямої власної агентури серед очільників правоохоронних органів і суддів у визначених категоріях судових проваджень.

Перший напрям — провадження в адміністративних судах з питань нібито неправомірності застосування санкцій проти господарських суб'єктів і фізичних осіб. В інтересах РФ окремі особи оскаржують нормативні та індивідуальні рішення державних органів України про застосування санкцій, а також управлінські акти про реалізацію санкцій і відповідні управлінські рішення з цих питань. Яскравими прикладами є порушені адміністративні справи «лже-Аксьонова», де двійник кримського гауляйтера оскаржував указ президента та рішення РНБО України стосовно «глави Республіки Крим» [1], а також оскарження нібито «судновласником» заходів з блокування танкера «Механік Погодін» як майна підсанкційного власника [2].

Характерною стала й справа Російського морського реєстру судноплавства. Його дочірній структурі в Україні вдалося шляхом маніпулятивних тверджень про нібито незалежність від РМРС скасувати у судовому порядку санкції щодо себе, запроваджені наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі [3]. Цікаво, що загальною тактикою росіян у санкційних справах стає фабрикація відомостей про позивача за класичним принципом «нас тут немає», до якого абсолютно некритично ставляться як суди, так і правоохоронні органи України, навіть якщо рішення суду не задовольняє сфабрикованих вимог росіян.

¹ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Другим напрямом діяльності росіян є так звані морські кримінальні провадження, що стосуються спроб притягнути до відповідальності порушників заборони торговельного судноплавства в Крим, насамперед капітанів відповідних торговельних (вантажних і риболовецьких) суден, а також спроб конфіскації Україною відповідних торговельних і риболовецьких суден. Приклади досі не завершених проваджень щодо затриманих суден «Скай Мун» [4] і «Норд» [5; 6] свідчать, що за бажання росіянам доволі просто розвалити відповідні кримінальні провадження, як користуючись окремими помилками та бездіяльністю правоохоронців, так і вочевидь штучно їх утворюючи.

Третім украй актуальним напрямом роботи росіян є кримінальні провадження щодо осіб, які притягуються до відповідальності за співпрацю з органами окупаційної влади РФ у Криму та на Сході нашої країни, а також інші резонансні провадження, пов'язані з конфліктом. Статистика свідчить про загальну нічим не обґрунтовану тенденцію зловживання державним обвинуваченням і судом можливістю застосовувати до осіб, які підозрюються у державній зраді та посяганнях на територіальну цілісність України (ст. 110 і 111 ККУ), запобіжних заходів, не пов'язаних із перебуванням під вартою, а також умовних термінів покарання [7; 8].

Неможливо уявити собі відповідну м'яку позицію органів державного обвинувачення та суду без прямого впливу росіян на відповідних посадових осіб. Окремо слід вказати на ситуацію у таких резонансних для РФ провадженнях, як «справа Януковича» та «справа 2 травня», де основною тактикою росіян є не лише робота із прокурорами та суддями, а й процесуальне затягування складних багатоепізодних проваджень [9; 10; 11].

Четвертий напрям: слід окремо вказати на ініційовані підконтрольними РФ особами провадження щодо нібито неправомірності обмежень торгівлі з Кримом і постачання в Крим води та електроенергії з подальшою перспективою виходу на глобальні та європейські правозахисні структури. Як приклад можна навести спробу підконтрольного окупантам «Кримського рибкомбінату» судитися з Північно-Кримським каналом щодо нібито порушень і збитків, завданих припиненням водопостачання на півострів. У цій справі після відмови українських

судів розглядати справу по суті («позивач» не сплатив судового збору) росіяни заявляли про нібито подану скаргу до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [12].

Окремим несудовим напрямом юридичної роботи росіян в Україні стало лобіювання через громадські організації, народних депутатів та інших зацікавлених посадових осіб низки правових станів. Насамперед уже кілька років лобіюється шляхом зловживання концепцією «перехідної юстиції» схвалення законодавства, яке мінімізує рівень і практичні перспективи відповідальності для колаборантів у Криму та на Сході країни. Практично відповідальність планують залишити лише для тих, хто вчинив, окремо від самого факту роботи на ворога, міжнародні злочини або злочини проти прав людини (що, звісно, не має реальних процесуальних перспектив і робить таких осіб повністю безкарними), та позбавити відповідальності «99% населення» [13].

Також для росіян залишається важливим схвалення законодавства України, яке фактично легалізує документи, що видаються органами влади РФ у Криму та на Сході [14]. Безумовною є зацікавленість росіян у подальшому збереженні досі чинного законодавства України, що легалізує господарську діяльність у тимчасово окупованому Криму [15], а також у подальшій неучасті України у Римському статуті та невнесенні відповідних змін до українського кримінального законодавства [16].

Особливу увагу росіяни приділяють консервації позиції нібито доцільності подальшої участі України у Договорі про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 року, в Угоді з питань рибальства в Азовському морі 1993 року, нібито чинності цих документів. Основним їх знаряддям виступає відповідна україно-російська комісія з рибальства на Азові та наявне лобі посадових осіб, що мають у цій сфері або бізнес, або корупційно-контролюючі повноваження [17; 18]. Посилення суспільного резонансу від такої кооперації з ворогом, схвалення відповідної заяви Меджлісу кримськотатарського народу про потребу врахувати права корінних народів на морські ресурси [19; 20], а також нова політика окупаційних органів РФ на Донбасі, втілена у «законі» «ДНР» про «державний кордон ДНР» від 29 листопада 2019 року [21], наразі роблять

цю діяльність росіян максимально турбулентною.

Ну й, звісно, росіяни робитимуть усе від них залежне для зниження якості підготовки уповноваженими органами матеріалів у міждержавних справах у Міжнародному суді ООН, Міжнародному кримінальному суді та ЄСПЛ, порушених Україною через російську агресію, а також для впливу на тих ключових посадових осіб, які залучені у ці процеси та наразі не підконтрольні росіянам. Очікувати від агресора іншого було б украй необачно.

До спеціальних власне юридичних засобів, які РФ застосовує у своїй юрисдикції, слід окремо віднести цілісне формування неправомірної нормативної системи в АРК і м. Севастополі. Але в рамках цього вельми широкого явища слід вказати на низку особливо важливих для ворога заходів. По-перше, це поступове знищення всіх українських організаційних і розпорядчих актів як підстав реалізації прав людини (на громадянство, на проживання в Криму, на землю та іншу нерухомість тощо) із наступним порушенням таких прав [22].

По-друге, це масове залучення громадян України, попри їх власне бажання, на посади окупаційної влади у порушення режиму окупованої території («виборчі комісії», «призовні комісії», «суди присяжних»). До інших ключових юридичних заходів окупантів слід віднести:

- заборону представницьких органів кримськотатарського народу;

- застосування в Криму законодавства РФ, що істотно обмежує політичні права людини та встановлює відповідальність за «екстремізм»;

- нормативну імітацію дотримання прав етнічних груп Криму із зовнішньополітичною метою;

- ретроспективне застосування нормативних актів РФ на події в Криму 1991–2014 років [23].

Окремим напрямом стала підготовка РФ «правових» підстав для оголошення нібито належними Росії максимального обсягу морських просторів навколо Криму. Це проявилось у нормативному встановленні росіянами «меж заповідників» на морі [24], «межі морського пошуково-рятувального району», а також у документальному відображенні дій сил РФ на об'єктах «Чорноморнафтогазу» [25], у «про-

цесуальному» закріпленні в окупаційній юрисдикції заходів проти українських рибалок на морських акваторіях [26].

Не слід забувати й про застосування каральними органами РФ «універсальної юрисдикції» проти українських військовослужбовців та інших посадових осіб за нібито вчинення ними «міжнародних злочинів» на території України [27]. Важливими заходами РФ у власній юрисдикції залишаються й питання схвалення в рамках російської правової системи актів, спрямованих на «легалізацію» існування окупаційних органів влади РФ на Сході України як «державних утворень» (визнання «паспортів», «дипломів» тощо) [28]. Очевидним засобом юридичного сприяння російській агресії стало й схвалення нормативних актів РФ, що надають право на громадянство РФ значній частині жителів Сходу та Півдня України [29].

У юрисдикціях третіх країн РФ також прагне як дозволеними способами (адвокатська, дипломатична, консульська діяльності), так і через корупційні ризики та використання проросійських посадовців здійснювати юридичну діяльність проти України. Насамперед це формування організаційно-правової та прецедентної практики, яка де-факто визнає спробу анексії Криму шляхом сприяння укладанню контрактів з підконтрольними РФ кримськими структурами, перереєстрації майна резидентів третіх країн за законодавством РФ, схвалення рішень національними судами (справа скіфського золота [30] тощо).

Також росіяни активно вживають заходів із формування організаційно-правової та прецедентної практики, яка не кваліфікує конфлікт на Сході як російську агресію та підтверджує нібито вчинення посадовцями і військовими України «міжнародних злочинів», а також заходів з протидії винесенню у подібних справах справедливих рішень судами третіх країн (справа Марківа [31], справа МН17 [32] тощо). Слід зазначити й активну протидію з боку РФ винесенню, набуттю чинності та виконанню рішень міжнародних арбітражів, ініційованих власниками майна в Криму, за україно-російською угодою про захист інвестицій у відповідних національних юрисдикціях [33].

Цікавими та креативними юридичними заходами РФ за кордоном, здійсненими за попередніми стандартами роботи радянських спецслужб,

стали проведення фейкових «громадських міжнародних трибуналів» щодо резонансних подій конфлікту («трибунал по «Боїнгу», «трибунал по керченській провокації») [34]. Такими ж є активні спроби росіян передавати в рамках міжнародного поліцейського та правового співробітництва, зокрема через Інтерпол, для реалізації в третіх державах справ, порушених РФ проти українських активістів і військовослужбовців [35].

У міжнародній юрисдикції РФ основну увагу приділяє справам, порушеним Україною та українськими резидентами проти РФ у МС ООН, МКС та ЄСПЛ, комітетах ООН, арбітражах з морського права та захисту інвестицій. Але ця відносно легальна діяльність Росії супроводжується, зокрема, масовою фабрикацією через підставні «правозахисні структури» заяв проти України від фізичних та юридичних осіб до ЄСПЛ у зв'язку з подіями в Криму та на Сході. Варто навести унікальний у практиці ЄСПЛ випадок української адвокати Н. Целовальниченко, якій ЄСПЛ заборонив представляти у цьому міжнародному органі інтереси індивідів після масового подання нею заяв проти України, пов'язаних із конфліктом на Сході, окремі з яких ЄСПЛ визначив як, імовірно, сфальсифіковані [36].

Також формально не порушує міжнародного права нинішнє самообмеження участі РФ у механізмах міжнародного гуманітарного права. Це й відкликання підпису РФ з Римського статуту Міжнародного кримінального суду [37], і припинення визнання РФ повноважень Міжнародної гуманітарної комісії з установлення фактів за Женевськими конвенціями [38]. Але очевидною є мета таких дій — унеможливлення притягнення російських посадовців за міжнародні злочини, як воєнні, так і проти людяності.

Окремим фактором є зловживання РФ нормами міжнародного морського права з метою закріпити своє домінування у Чорному та Азовському морях. Росіянами маніпулятивно тлумачаться й застосовуються норми Конвенції ООН з морського права, Конвенції Монтре, Чорноморського меморандуму PSC, а також нібито чинних вищезгаданих «азовських угод» 1993-го та 2003 року [39]. Росіяни масово зловживають і встановленими морським правом інститутами, такими, як мирний прохід, зони

безпеки платформ, охорона трубопроводів, повідомлення мореплавцям про закриті райони тощо [40].

Характерним шляхом юридичної роботи РФ стали зловживання регламентами міжнародних організацій для забезпечення участі колаборантів із Криму як складових російських делегацій і для масових презентацій фейкових позицій про події в Україні з боку підконтрольних РФ «громадянських і правозахисних структур», проведення фейкових конференцій і презентацій щодо «російського Криму» [41; 42].

Відсутність скоординованої правової політики протидії російській агресії за таких умов невідворотно призведе до непоправних і масштабних негативних юридичних наслідків. Під час обговорення означених вище питань, як, наприклад, на експертній зустрічі 13 грудня 2019 року «Правова війна: українсько-російський контекст» у Комітеті Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва, пропонувалося утворити орган, відповідальний за координацію відповідної юридичної протидії російській агресії. Водночас, якщо за п'ять років війни такої структури не було визначено чи створено, а такий імовірний уповноважений у цій сфері орган, як РНБО України, усунувся від координаційної діяльності, напевно чи можна очікувати зміни управлінського становища найближчим часом.

Крім того, утворені спеціальні комісії високого рівня з окремих юридичних питань, пов'язаних з конфліктом, такі як Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [43] і Міжвідомча комісія з питань відступу України від зобов'язань за міжнародними договорами [44], що збиралися у форматі «раз на рік», довели свою цілковиту неефективність, неможливість реагувати на поточні виклики. Значно ефективнішими варто визнати практики росіян, що утворюють робочі групи юристів при власних органах влади, зокрема при окупаційних адміністраціях, такі як «робоча група з міжнародно-правових питань при постійному представництві Республіки Крим при президенті РФ».

Такі юристи не є посадовими особами, вони забезпечують представництво як різних органів влади, так і «незалежних» адвокатів та експертів, а напрацювання таких груп, що діють

неформально та в постійному робочому режимі, реалізуються в РФ і по лініях спецслужб і МЗС, і через «незалежні структури» з потужним фінансуванням. Відсутність в Україні за п'ять років війни навіть офіційно озвучених ідей щодо утворення подібних квазідержавних

структур з організації юридичної протидії російській агресії яскраво свідчить як про справжню «вмотивованість» вітчизняних посадовців з цих питань, так і про рівень вітчизняної моделі державного управління.

Список використаних джерел:

1. Аксенов подал в суд Києва апеляцію против українских санкций // «Сегодня», 31 августа 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/regions/krym/aksenov-podal-v-sud-kieva-apellyasiyu-protiv-ukrainskih-sankciy-1167038.html>
2. Суд на Украине снова отказал в выходе из Херсона судну «Механик Погодин» // ТАСС, 12 марта 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6210329>
3. Суд отменил санкции для украинской «дочки» Российского морского регистра судоходства // «Порты Украины», 22 ноября 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ports.com.ua/news/sud-otmenil-zapret-dochki-rossiyskogo-morskogo-registra-sudokhodstva>
4. Суд виправдав капітана судна, який возив соду з кримського заводу Фірташа // «Цензор», 6 червня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://censor.net.ua/ua/news/3130929/sud_vypravdav_kapitana_sudna_yakyyi_vozyv_sodu_z_krymskogo_zavodu_firtasha_viyiskova_prokuratura_vykorystovuvala
5. Судно «Норд»: загадочное исчезновение крымского капитана // BBC, 31 января 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-47068216>
6. Судно «Норд» не будут выставлять на торги // АРМА, «Деловая столица», 28 февраля 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.dsnews.ua/politics/sudno-nord-ne-budut-vystavlyat-na-torgi---arma-28022019105400>
7. Суда не будет: кто срывает заседания по «крымским делам» в Херсоне? / «Центр журналистских расследований», 14 апреля 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://investigator.org.ua/publication/207329/>
8. Суд в Херсоне отправил под домашний арест члена севастопольского отделения «Единой России» Кучерявого / «Центр журналистских расследований», 10 декабря 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://investigator.org.ua/news-2/221753/>
9. Госизмена Януковича: рассмотрение апелляции перенесли на 13 января // «Укринформ», 10 декабря 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ru/rubric-polytics/2834948-gosizmena-anukovica-rassmotrenie-apellacii-perenesli-na-13-anvara.html>
10. Дела 2 мая: уголовные производства, подозреваемые, осужденные и оправданные // «Думская», 2 мая 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dumskaya.net/news/2-maya-2014-goda-pyat-let-spustya-098266/>
11. Дело 2 мая. Фигуранты уже сегодня могут выйти на свободу // «ЛИГА.Новости», 16 августа 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://news.liga.net/incidents/news/delo-2-maya-figuranty-uje-segodnya-mogut-vyyti-na-svobodu-foto>
12. Крымское предприятие жалуется в ЕСПЧ на непоставки днепровской воды — адвокат // «Крым.Реалии», 3 октября 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/news-krymskoe-predpriatie-podalo-isk-v-espch-iz-za-vodnoy-blokadu-kryma/29523489.html>
13. Після війни: яким буде перехідне правосуддя // LB.ua, 14 ноября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://lb.ua/news/2019/11/14/442228_pislya_viyni_yakim_bude_perehidne.html

14. УГСПЛ проаналізувала урядове спрощення реєстрації фактів народження та смерті на тимчасово окупованих територіях / УГСПЛ, 30 жовтня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-proanalizuvala-uriadove-sproshchennia-reiestratsii-faktiv-narodzhennia-ta-smerti-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh/>
15. Верховна Рада відклала питання про скасування вільної економічної зони «Крим» // «Крим. Реалії», 18 січня 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/news/28983382.html>
16. Обговорили ратифікацію Римського статуту // «Голос України», 16 жовтня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/323139>
17. Держрибгентство України підтвердило підписання угоди з РФ про вилов риби в Азові // «РБК-Україна», 27 лютого 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/gosrybagenstvo-ukrainy-podtverdilo-podpisanie-1551290294.html>
18. «Розділення» Азова за закритими дверима: про засідання комісії щодо квот на вилов риби // «Крим.Реалії», 17 листопада 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/skandal-dovkola-rosiysko-ukrainskoi-komisii-z-rybalstva-na-azovi/30275500.html>
19. Рекомендуем властям Украины отказаться от двусторонних договоров с РФ, касающихся Азовского моря // «Цензор», 22 сентября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://sensor.net.ua/news/3149796/rekomenduem_vlastyam_ukrainy_otkazatsya_ot_dvustoronnih_dogovorov_s_rf_kasayuschihsy_azovskogo_morya
20. Меджлис напомнил оккупантам о незаконности решений о водах Крыма без его участия // «Укринформ», 26 ноября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ru/rubric-crimea/2825232-medzlis-napomnil-okkupantam-o-nezakonnosti-resenij-otnositelno-vod-kryma-bez-ego-ucastia.html>
21. Азов та нові «законои» окупантів // «Цензор», 18 грудня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://sensor.net.ua/blogs/3166088/azov_ta_nov_zakoni_okupantv
22. У крымской собственности поищут украинские корни // «Коммерсантъ», 3 мая 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/3619298>
23. Крымскотатарский Ресурсный Центр представил результаты анализа нарушений прав человека в Крыму за 2018 год / КТРЦ, 23 января 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ctrcenter.org/ru/news/1697-krymskotatarskij-resursnyj-centr-predstavil-rezultaty-analiza-narushenij-prav-cheloveka-v-krymu-za-2018-god>
24. Об особо охраняемых природных территориях федерального значения в Республике Крым / Правительство России, 13 сентября 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/docs/34031/>
25. Минобороны РФ угрожало Украине из-за захваченных оккупантами «вышек Бойко» // «Цензор», 7 ноября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://sensor.net.ua/news/3158314/minoborony_rf_ugrojalo_ukraine_izza_zahvachennyh_okkupantami_vyshek_boyiko_babin_dokument
26. В Севастополе суд освободил капитана украинского судна «ЯМК-0041» // «Российская газета», 14 июня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://rg.ru/2019/06/14/reg-ufo/v-sevastopole-sud-osvobodil-kapitana-ukrainskogo-sudna-iamk-0041.html>
27. Универсальная юрисдикция как механизм российской агрессии против Украины / Фонд поддержки фундаментальных исследований, 24 сентября 2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.osce.org/ru/odihr/184521>
28. Лукашевич: признание Россией документов ДНР и ЛНР не нарушает минские договоренности // ТАСС, 2 марта 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/politika/4066780>
29. Киев считает предоставление жителям Донбасса гражданства РФ вмешательством в дела Украины // ТАСС, 18 июля 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6676005>

30. Справа про «скіфське золото»: суд відмовив Україні у відводі судді // «Укрінформ», 1 листопада 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2810161-sprava-pro-skifske-zoloto-sud-vidmoviv-ukraini-u-vidvodi-suddi.html>
31. Зеленский обсудил с премьер-министром Италии дело осужденного на 24 года украинца // ТАСС, 24 июля 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6699369>
32. Захарова: требование Нидерландов о задержании Цемаха противоречит международным нормам // ТАСС, 12 декабря 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/politika/7332391>
33. «Укрнафта» остаточно виграла у Росії суперечку за втрачені активи в Криму // «Суспільне. UA», 18 грудня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://susplne.media/5293-ukrnafta-ostatocno-vigrala-u-rosii-superecku-za-vtraceni-aktivi-v-krimu/>
34. В Крыму предлагают рассмотреть керченский инцидент на международном общественном трибунале // ТАСС, 10 мая 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/politika/6418789>
35. Названо число граждан Украины, задержанных в Польше по запросу России в Интерпол // «Факты», 19 ноября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://fakty.ua/324940-nazvano-chislo-grazhdan-ukrainy-zaderzhannyh-v-polshe-po-zaprosu-rossii-v-interpol>
36. Луганский адвокат подавала в Европейский суд иски от имени умерших переселенцев // «Вчасно», 13 декабря 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://vchasnoua.com/donbass/58856-luganskij-advokat-podavala-v-evropejskij-sud-iski-ot-imeni-umershikh-pereselentsev>
37. МИД объяснил отказ России ратифицировать Римский статут МУС // ТАСС, 16 ноября 2016. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/politika/3788778>
38. Спящая комиссия как угроза // «Ведомости», 17 октября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/10/18/814022-spyaschaya-komissiya>
39. Бабін Б. Маніпуляції з міжнародним правом та ризики для Азовського та Чорного морів, 15 листопада 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://barristers.org.ua/news/>
40. Гончар М. Росія в Чорному морі: технологія витискування НАТО // Чорноморська безпека, 2019, №3. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/bss_35-UA_book_22-10-a_for_site.pdf
41. Представителям Киева не удалось помешать депутату Госдумы от Крыма выступить в ООН // ТАСС, 29 ноября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tass.ru/politika/7229817>
42. RuBaltic.Ru на площадке ООН выступит в защиту русских в Прибалтике и на Украине // RuBaltic.Ru, 28 ноября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.rubaltic.ru/news/28112019-rubalticru-na-ploshchadke-oon-vystupit-v-zashchitu-russkikh-v-pribaltike-i-na-ukraine/>
43. У Києві відбулося друге засідання Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, присвячене веденню бойових дій у міських умовах // Урядовий портал, 23 лютого 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-kiyevi-vidbulosya-druge-zasidannya-mizhvidomchoyi-komisiyi-z-pitan-zastosuvannya-ta-realizaciyi-norm-mizhнародного-gumanitarnogo-prava-v-ukrayini-prisvyachene-vedennyu-bojovih-dij-u-miskih-umovah>
44. Під головуванням Павла Розенка відбулося засідання Міжвідомчої комісії з питань відступу України від зобов'язань за міжнародними договорами // Урядовий портал, 19 жовтня 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/250357032>

Андрій КЛИМЕНКО,
Керівник Моніторингової групи
Інституту Чорноморських стратегічних досліджень,
Головний редактор онлайн-видання
BlackSeaNews.net,
Україна

Повзуча анексія Чорного моря²

The situation in the Black Sea region is changing rapidly. Russia's systematical actions to transform it into a "Russian lake" are a direct consequence of the occupation of Crimea and its subsequent militarization. For the last 5-6 years, all the processes in the region are developing on this basis.

Ситуація в Чорному морі стрімко змінюється. Дії Росії з його системного перетворення на «російське озеро» — прямий наслідок окупації Криму та його подальшої милітаризації. Саме на цьому фундаменті розгортаються всі процеси останніх 5–6 років. У стислому вигляді це виглядає таким чином.

У лютому 2014 року внаслідок спецоперації Російської Федерації був окупований Кримський півострів, захоплені порти, бурові платформи на Чорноморському шельфі між півостровом та Одесою. 18 березня 2014 року Крим був незаконно анексований, а порти експропрійовані. У квітні того ж року Україна оголосила закритими митні пункти пропуску в портах півострова. Кримські порти було включено до міжнародних санкційних списків, а заходи до них торговельних суден — заборонені. Територіальні води України (12-мильна зона), що прилягають до Кримського півострова, отримали статус окупованої акваторії.

Порушуючи санкції, РФ організувала морські перевезення до Криму. Це стало предметом моніторингу неурядових організацій «Майдан закордонних справ», «Інститут Чорноморських стратегічних досліджень» та інтернет-видання «Чорноморські новини», а дещо пізніше — Військово-морських сил України. З'явився

«кримський чорний список» суден-порушників. У різних країнах почалося відповідне реагування.

Нечисленні спроби заходження фігурантів «чорного списку» до портів материкової України закінчилися їх арештами та конфіскацією. Судновласники почали відмовлятися від рейсів до Криму, а країни прапора — позбавляти такі судна своєї реєстрації. Це позначилося на скороченні участі іноземних (крім РФ) суден у кримському трафіку (рис. 1).

Деякі судновласники, щоб запобігти фіксації порушень режиму санкцій, стали виконувати рейси до Криму із вимкненими передавачами обов'язкової міжнародної системи ідентифікації суден (AIS) і фальшувати в ній відомості про порти призначення, вказуючи замість кримських портів російський порт Темрюк та інші порти РФ. Кримські порти припинили публікувати зведення про суднозаходи. Судна, позбавлені прапора, почали виконувати кримські рейси без жодного прапора або піднімаючи прапор першої-ліпшої країни.

У цілому намагання обійти «кримські санкції» утворили в Чорному морі «сіру зону» з букетом порушень морського права: заходи до заборонених портів, вимкнення AIS, фальшування відомостей про порт призначення, рейси зі сфальшованим прапором.

РФ організувала грабіжницьке використання природних ресурсів окупованої 12-мильної зони Чорного моря та морського шельфу — природного газу, морського піску та морепродуктів. Видобуток газу здійснюється в умовах розташування на морських спорудах озброєної морської піхоти та систем спостереження, райони морських родовищ газу охороняються кораблями Чорноморського флоту РФ [1], видобутку піску — кораблями Берегової охорони ФСБ РФ.

² Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ

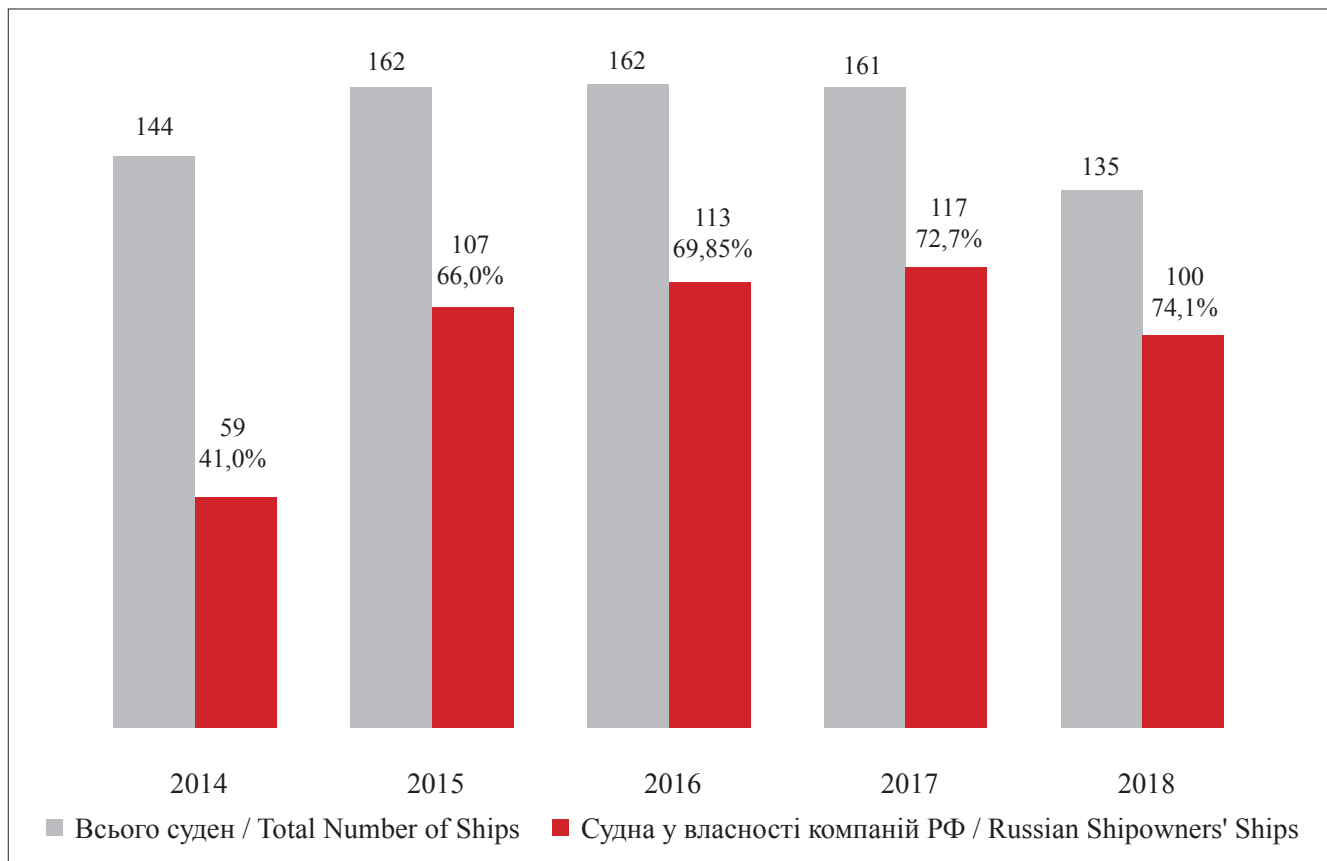

Рис. 1. Динаміка кількості суден-порушників «кримських санкцій» у 2014–2018 роках

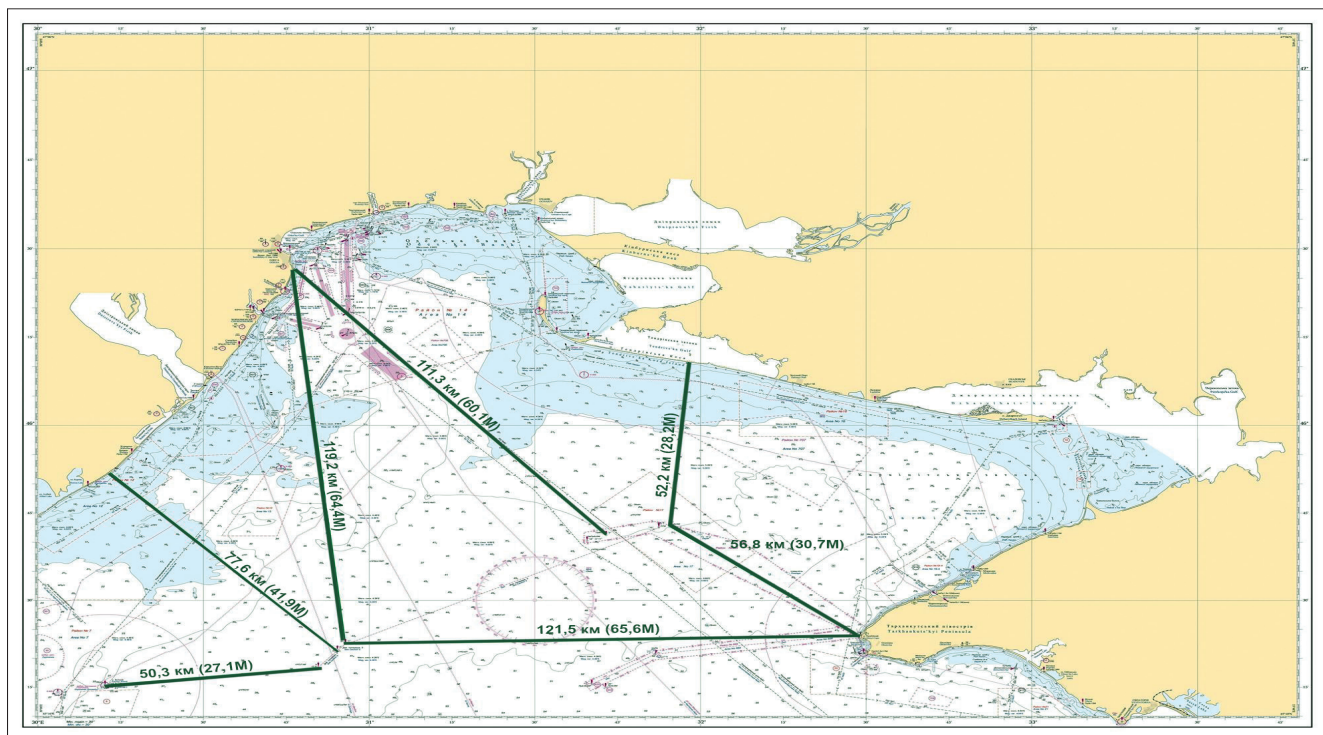

Рис. 2. Дислокація захопленого РФ Одеського газового родовища

Мало хто звертає увагу, що захоплене Одеське родовище розташоване ближче до узбережжя Одещини, ніж до окупованого Криму. Відстань

від найближчої захопленої РФ бурової установки до узбережжя Одеської області — 77,6 км (41,9 миль), до острова Зміїний — 50,3 км (27,1

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ

милі), а до мису Тарханкут в окупованому Криму — 121,5 км (65,6 милі). Відстань від узбережжя Херсонської області до найближчої захопленої установки — 52,2 км (28,2 милі) (рис. 2).

Після окупації Криму РФ негайно розпочала проектування мосту через Керченську протоку. Окрім з'єднувальної функції, у проєкт було закладено функцію «фільтра» та «шламбаума» на вході-виході з Азовського моря. В квітні 2016 року розпочалося будівництво, в травні 2018-го було відкрито автомобільний прохід, наприкінці грудня 2019 року — залізничну складову. Параметри мосту спроектовано так, щоб завадити проходу до українських портів Маріуполь і Бердянськ великих морських суден, — висота має обмеження в 33 метри. Ця геометрія відсікла половину комерційного флоту українських портів, — вони єдині в Азовському морі приймають судна з осадкою до 8 м.

Порти знайшли судна менших розмірів, і тоді Росія у квітні-травні 2018 року розпочала де-факто економічну блокаду — масові зупинки суден у морі та штучне тривале утримування їх у Керченській протоці під приводом «терористичної загрози для Керченського мосту». Це спонукало перебазування до Азовського моря катерів ВМС України та ескортування торговельних суден у морі. Це швидко зняло пробле-

му затримань під час руху в Азовському морі — з Маріуполя та Бердянська до Керченської протоки і в зворотному напрямку. Але окупація Керченської протоки призвела до того, що перешкоди судноплавству почали використовуватися як частина пакета російських вимог при формуванні майбутніх переговорних позицій з інших питань, наприклад, відновлення подачі дніпровської води до Криму.

У липні 2019 року «чорноморська креативність» РФ набула нових проявів. Під час американо-українських навчань Sea Breeze 2019 виявився перекритим Росією один із районів навчань у Чорному морі, — РФ видала міжнародне попередження щодо проведення навчань Чорноморського флоту зі стрільбами.

Далі за тією ж технологією РФ перекрила п'ять районів у Чорному морі, в тому числі у важливі морській економічній зоні України, Болгарії та Румунії, а також східну частину Чорного моря від Сочі до Туреччини задля перешкоджання грузино-американському навчанню Agile Spirit 2019. Площа районів моря, що перекривалися ВМФ РФ тільки у липні 2019 року, перевищила 120 тис. кв. км, або більш як $\frac{1}{4}$ площі усього Чорного моря (рис. 3). При цьому в частині цих районів навчання або стрільби не проводилися.

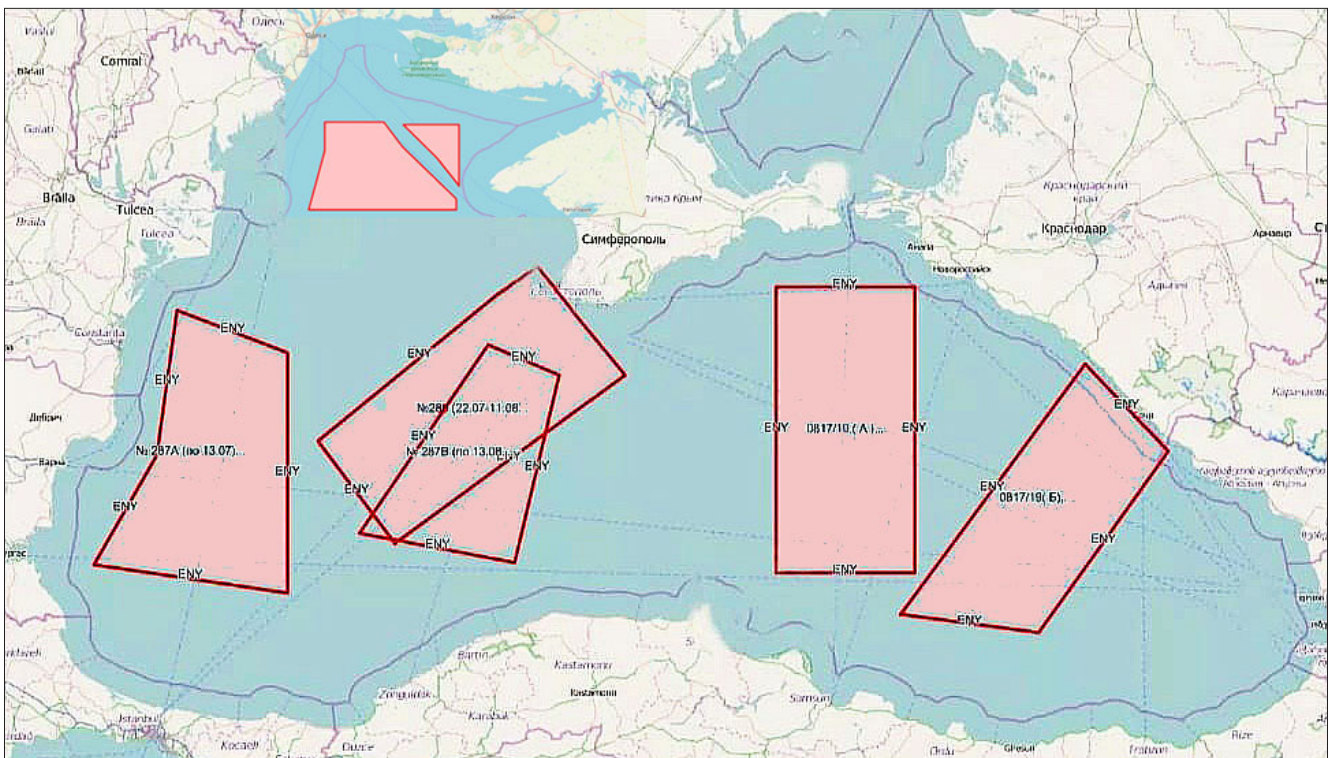

Рис. 3. Райони, перекриті Росією у липні 2019 року

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ

Мета цих дій: нав'язати «звичне» сприйняття, що все Чорне море — зона впливу Росії. На російському порядку денному — подальша окупація всієї виключної морської економічної зони України, витіснення НАТО з Чорного моря, використання моря для майбутнього газового шантажу держав Чорноморського регіону. Події розгортаються з такою швидкістю, що традиційна зовнішня політика України, її чорноморських сусідів, НАТО та ЄС, не кажучи вже про ООН, просто не встигає реагувати, а тому вона теж потребує оновлення та креативу.

Кримські морські санкції, їх дотримання та порушення

Кількість порушників. На 1 січня 2019 року до «чорного списку» внесено 348 морських су-

ден. Розподіл по роках виглядає так: 2014 рік — 144 судна; 2015-й — 162 судна; 2016-й — 162 судна; 2017-й — 161 судно; 2018 рік — 135 суден (див. табл.).

Із 135 порушників 2018 року: 27 — це судна постійного базування в портах Керчі, Севастополя та Ялти (19 з них — пороми Керченської протоки, 4 — землесосні судна) 38 — судна, що заходили в кримські порти тільки для тривалого ремонту, або ті, що перебувають у відстої, і всі вони мають прапор РФ; 70 — вели в 2018 році діяльність із перевезення вантажів або пасажирів до та з портів Кримського півострова з-за його меж. 100 суден належать компаніям РФ, решта 35 — судновласникам з інших країн.

Кількість суден порушників кордону України та міжнародних санкцій за країнами реєстрації прапора за весь період окупації та окремо за 2018 рік

	Flag	2014 – 2018		2018	
1	Antigua & B	1	0,29 %		
2	Cambodia	1	0,29 %		
3	Cayman Is	1	0,29 %		
4	China	1	0,29 %		
5	Cyprus	1	0,29 %		
6	Italy	1	0,29 %		
7	Portugal	1	0,29 %		
8	Saint Vincent	1	0,29 %		
9	Tuvalu	1	0,29 %		
10	Ukraine	1	0,29 %	1	0,74 %
11	Greece	2	0,57 %		
12	Korea	2	0,57 %		
13	Singapore	2	0,57 %		
14	Sri Lanka	2	0,57 %		
15	Vanuatu	2	0,57 %		
16	Syria	2	0,57 %	7	5,19 %
17	Bulgaria	3	0,86 %		
18	Marshall Islands	3	0,86 %		

	Flag	2014 – 2018		2018	
19	Liberia	3	0,86 %		
20	Cook Is	3	0,86 %		
21	DR Congo	4	1,15 %		
22	Turkey	4	1,15 %		
23	Malta	5	1,44 %		
24	Belize	5	1,44 %		
25	Moldova	6	1,72 %		
26	Saint Kitts	6	1,72 %		
27	Mongolia	7	2,01 %		
28	Tanzania	10	2,87 %	3	2,22 %
29	Palau	11	3,16 %	4	2,96 %
30	Comoros	12	3,45 %	4	2,96 %
31	Panama	12	3,45 %	1	0,74 %
32	Sierra Leone	15	4,31 %	3	2,22 %
33	Togo	24	6,90 %	12	8,89 %
34	Russia	193	55,46 %	93	68,89 %
	No Flag			7	5,19 %
	Всього суден	348	100 %	135	100 %

Санкції та прапори. 348 морських суден із «чорного списку» на момент порушення кордону України були зареєстровані під прапорами 34 країн світу. Зауважимо, що ті 135 суден, що заходили до кримських портів у 2018 році, зареєстровані під прапорами лише 8 країн — Росія (93 судна), Того (12), Сирія (7), без прапора (7), Палау (4), Коморські Острови (4), Сьєрра-Леоне (3), Танзанія (3), Панама (1), ще одне судно під прапором України внесене до «чорного списку», хоча перебувало на рейдовій перевалці в Керченській протоці. Зменшення з 34 до 8

кількості країн, чиї прапори можна побачити в Криму, — це дія міжнародних санкцій.

За роки окупації з портів Криму зникли прапори країн ЄС і НАТО. Востаннє їх бачили 18 березня 2017 року в Керчі на щоглі болгарського танкера-газовоза BRIZ (IMO: 8899720), що перевозив скраплений газ до Болгарії. Прапори Греції в Криму в останній раз бачили 27 липня 2015 року, Туреччини — 6 квітня 2015-го, Кіпру — 26 березня 2015-го, Італії — 5 жовтня 2014-го, Португалії — 17 вересня 2014-го, Мальти — 19 серпня 2014 року. Решта країн —

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ

членів ЄС і НАТО уникли цієї долі. Крім того, повністю або майже повністю зникли прапори, які поважають у морському світі, — Панами, Сінгапуру, Ліберії.

У зв'язку з тим, що іноземний флот майже пішов із портів півострова, його немає чим за-

мінити, крім суден під прапорами РФ. У 2014 році на російські прапори припадало 45,3%, у 2015-му — 62,6%, у 2016-му — 66,5%, у 2017 році — 67,7%. У 2018 році ця тенденція тривала — 68,9%. Що стосується аналізу за державною реєстрацією судновласників, то там картина виглядає ще більш виразно (рис.4).

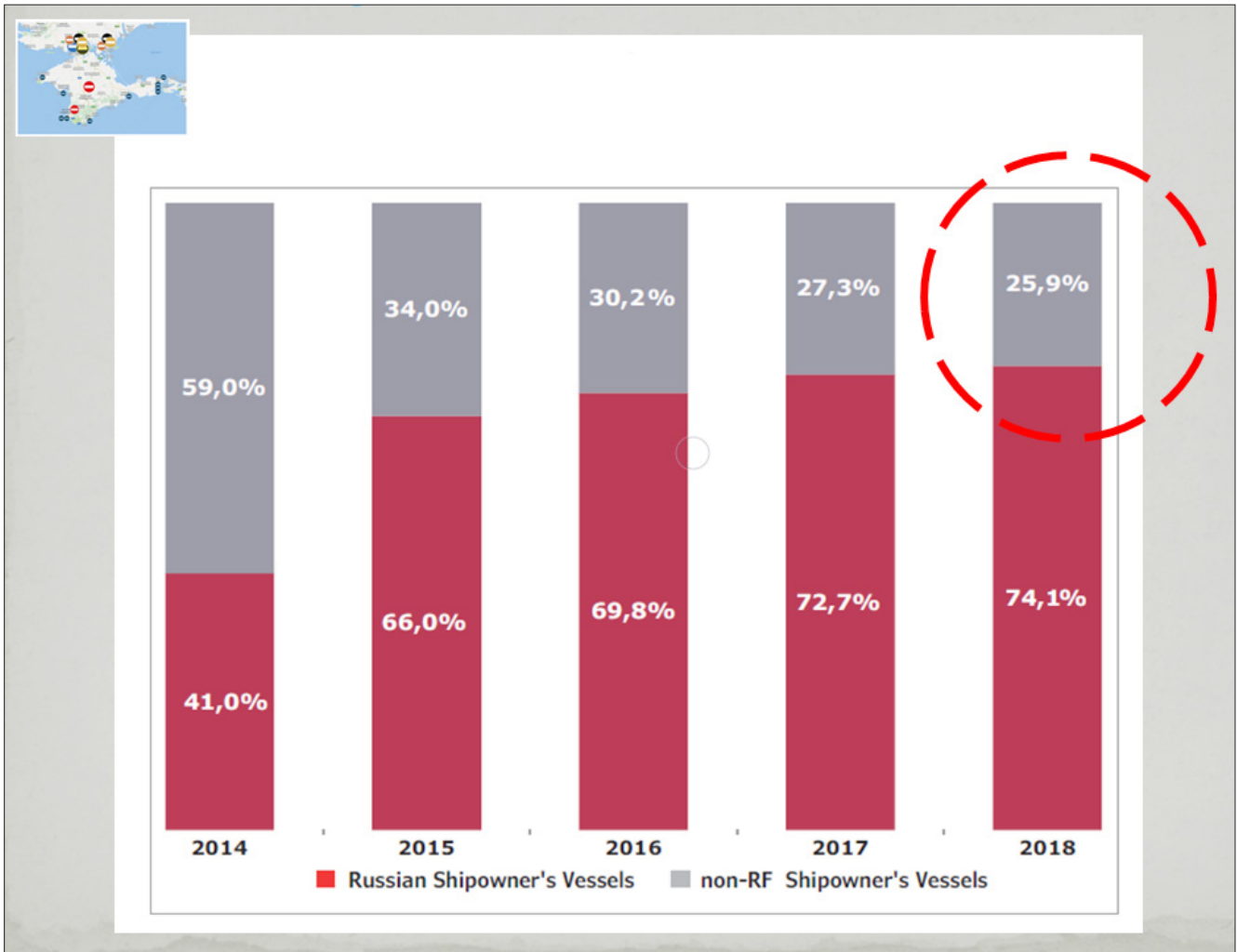

Рис. 4. Динаміка частки російських суден — порушників «кримських санкцій» у 2014–2018 роках

Особливістю 2018 року стало зниження кількості суден-порушників, що зареєстровані під поширеними в «чорному списку» прапорами Танзанії, Сьєрра-Леоне, Того та Коморських Островів. Це не випадковість. Наприкінці 2017-го і протягом 2018 року 21 з 35 іноземних, крім РФ, суден, що здійснювали заходи в кримські порти, були позбавлені реєстрації прапорів цих чотирьох африканських держав. Такий масовий результат звернень з боку України спостерігався вперше за роки окупації. У 2019 році були позбавлені прапорів ще 15 суден-порушників.

Найбільшою інтенсивністю реагування вирізнялися Танзанія та Того. Вони позбавили прапора

12 і 11 суден-порушників, відповідно. Це створило нову проблему для порушників: виявилось, що перереєструвати судно з кримського «чорного списку» в іншій країні стало не так уже й легко. Деякі судна протягом 9–10 місяців не могли знайти країну, яка надала б їм свій прапор. Це призвело до цікавих наслідків. Один із них — поява серед країн реєстрації прапорів суден-порушників таких «новачків», як Гондурас і Камерун. Одразу п'ять суден — порушників санкцій не знайшли іншого варіанта, як реєстрація під прапором Сирії. Але все ж головний наслідок — масова поява в Чорному та Середземному морях і портах цих морів цілої флотилії суден без

прапора. Це є надзвичайно важким порушенням морського права. В 2018 році до портів окупованого Криму заходило 21 судно, яке на момент перебування в порту не мало прапора реєстрації в жодній країні світу. Загалом Моніторингова група зафіксувала 54 такі візити.

Ця проблема потребує унормування на міжнародному рівні. Міжнародне право має містити пряму заборону виходу в море суден, що не мають реєстрації прапора. Крім того, всі порти Чорного та Середземного морів, військово-морські сили та берегова охорона країн регіону повинні отримувати оперативну інформацію про позбавлення суден реєстрації прапора.

Рейси суден до Криму із навмисно вимкненим передавачем AIS.

Автоматична ідентифікаційна система (Automatic Identification System, AIS) служить для ідентифікації суден, їх габаритів, курсу, портів призначення. Згідно з Конвенцією SOLAS 74/88, AIS є обов'язковою до використання для суден водотоннажністю понад 300 реєстрових тонн, що здійснюють міжнародні рейси, суден водотоннажністю понад 500 реєстрових тонн, що не здійснюють міжнародних рейсів, і всіх пасажирських суден.

Довідка. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі (International Convention for the Safety of Life at Sea, SOLAS) є найважливішою з усіх міжнародних угод з безпеки торгових суден. Кожне судно, що здійснює міжнародний рейс і підпадає під дію цього документа, має виконувати його вимоги. В іншому разі воно може бути затримане, а за деякими позиціями — не допущене в порт.

Від початку окупації Криму спостерігалось посилення нехтування вимогами конвенції SOLAS щодо AIS. У 2018 році це набуло абсолютного характеру з боку суден, що належали іноземним (крім РФ) судовласникам. Протягом 2018 року 33 з 35 іноземних (крім РФ) суден, що заходили до кримських портів, у всіх (!) випадках вимикали передавачі сигналів AIS. Ці судна здійснили 146 заходів без AIS до портів Криму. 21 судно 62 рази заходило до портів Севастополя. 13 суден 30 разів відвідали Феодосійський порт. 20 суден 54 рази заходили до портів Керчі. В більшості випадків AIS вимикали одразу після виходу до Чорного моря з протоки Босфор. У всіх випадках під час проходження Босфору до AIS вноси-

лися фальсифіковані відомості про порт призначення — вказували як такий один із портів РФ.

Тотальний характер цих порушень, з одного боку, підтверджує ефективність дії санкцій, а з іншого — потребує негайного втручання з боку Міжнародної морської організації (ІМО).

Перешкоди свободі судноплавства в Керченській протоці та Азовському морі

Сприйняття кризи в Азовському морі з травня 2018 року пройшло кілька етапів: від протестів з боку МЗС України до визнання та офіційного реагування органів влади України, США та ЄС і конкретних заходів — рішення РНБО України, посилення військово-морської присутності ВМС України в Азовському морі, резолюції Європарламенту, інцидентів між військовими кораблями та обговорення міжнародних санкцій до портів РФ в Азовському та Чорному морях.

Вибіркові перевірки суден у Керченській протоці розпочалися 27 квітня 2018 року. Мова йде про судна, які йшли до Маріуполя і Бердянська під різними прапорами і належали різним власникам, переважно неукраїнським. 17 травня 2018 року Моніторингова група почала фіксувати незвичні зупинки суден посеред Азовського моря. Їх здійснювали кораблі Берегової охорони Прикордонної служби ФСБ РФ під приводом «терористичної загрози». До речі, за день до початку зупинок суден в Азовському морі, 16 травня, президент РФ В. Путін відкрив автомобільну частину Керченського мосту. За період з 17 травня 2018 року Моніторингова група зафіксувала 110 таких зупинок, і кожна з них описано і внесено до бази даних на сайті www.blackseanews.net (рис. 5).

Наприкінці червня 2018 року Береговій охороні ФСБ РФ стало недостатньо зупиняти судна посеред моря, і вони з 23–27 червня почали зупиняти для перевірки кожне судно ще й у Керченській протоці. Раніше судно чекало дозволу на прохід Керченською протокою 2–5 годин, а з кінця червня 2018 року — вже 10–18 годин. Дозвіл надавали тільки після того, як до судна підходив катер ФСБ, і морські прикордонники проводили ті ж процедури, що й під час зупинки у відкритому морі: опитування екіпажу, перевірку документів, огляд приміщень і вантажів. При цьому заповнювався акт, що капітан судна претензій не має. Цим пояснюється те, що капітани не скаржилися.

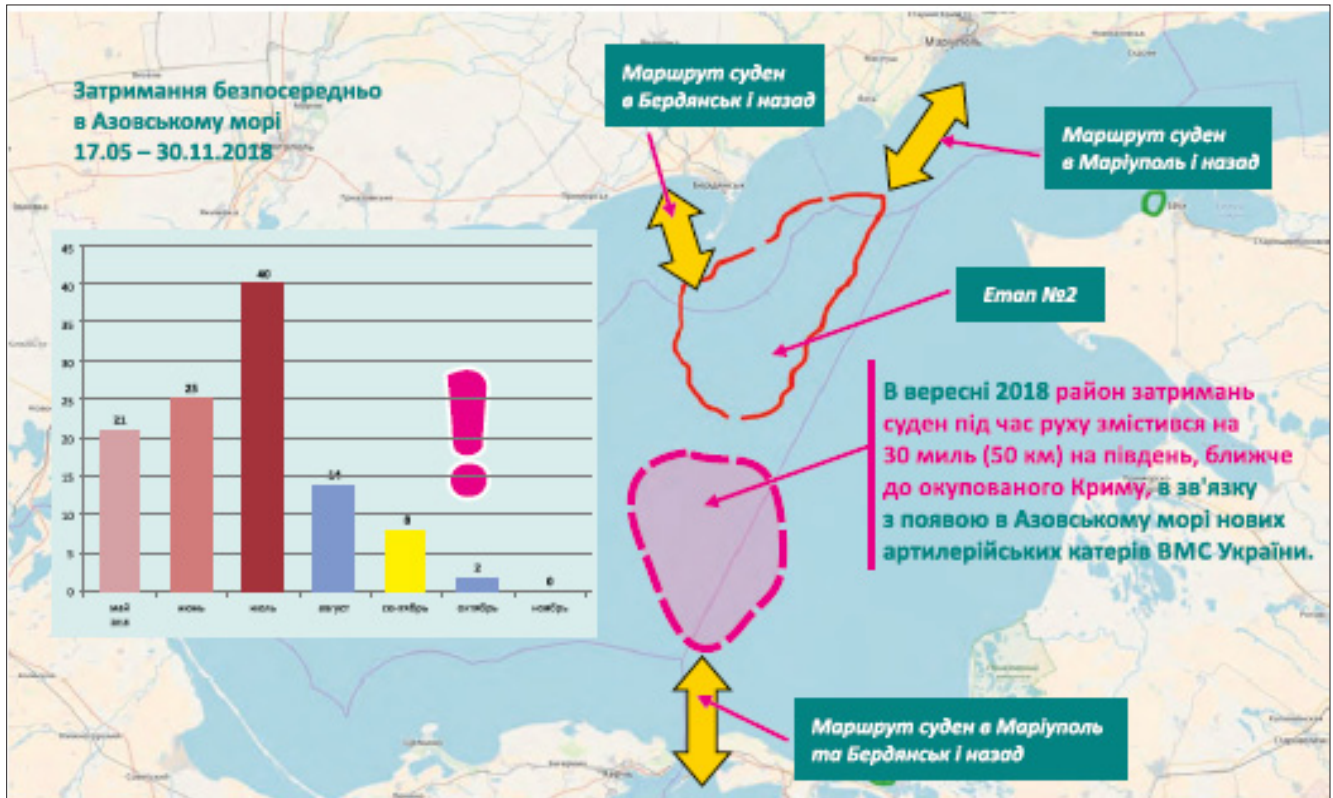

Рис. 5. Райони затримання цивільних суден кораблями Берегової охорони Прикордонної служби ФСБ РФ

Така процедура відбувалася як на вході в Азовське море, так і на виході з нього. Дійшло до того, що в листопаді 2018 року середній час очікування і на вході, і на виході становив по п'ять діб (!). Але окремі судна затримували ще довше: рекорд — канадське судно затримали на виході в Чорне море майже на 13 днів.

***Довідка.** Управління рухом у Керченській протоці здійснюється з Керченського порту в Криму. Цю роботу виконує (рос.) «Центр регулювання движения судов «Керчь» Крымского бассейнового филиала ФГУП «Росморпорт». Керченський порт, що перебуває у власності України, був захоплений РФ під час окупації, експропрійований і нині функціонує під назвою (рос.) «Филиал Федерального Государственного Бюджетного Учреждения «Администрация Морских Портв Черного моря» в г. Керчь». Перебуває під українськими та міжнародними санкціями. Його нинішня головна організація — «Администрация морских портв Черного моря» розміщується в м. Новоросійськ, РФ. Вона підпорядкована державному органу ви-*

конавчої влади РФ, що має назву «Федеральное агентство морского и речного транспорта» (Росморречфлот), та Міністерству транспорту РФ.

Затримання суден посеред моря під час руху тривали з травня по жовтень 2018 року (рис. 5). Потім вони припинилися. Це є прямим наслідком ескортування суден в Азовському морі катерами ВМС України, що були передислоковані до Азовського моря суходелом у вересні 2018 року. Внаслідок цього також припинилися особливо зухвалі затримання суден кораблями ФСБ РФ у кількох милях від української берегової лінії, що фіксувалися в травні—серпні 2018 року.

Це засвідчив під час брифінгу 8 грудня 2018 року в Москві перший заступник керівника департаменту Берегової охорони Прикордонної служби ФСБ віцеадмірал Олексій Вольський (розшифровка — редакція Blackseanews.net, мовою оригіналу):

«...Следующий виток напряженности и провокаций, нагнетаний напряженности в Азовском море начался примерно с августа текущего года, когда украинские пограничные катера на-

чали с определенной регулярностью в радиозфире заявляют, что если российский пограничный корабль или катер приблизится к ним на дистанцию меньше 20 кабельтовых, то по нему будет применено оружие. 20 кабельтовых — это 4 км.

...24 октября 2018 года осуществлялась очередная попытка провокационных действий, которая заключалась в том, что два бронекатера ВМС Украины «Лубны» и «Кременчуг» начали сопровождать судно под флагом Болгарии, которое вышло из Мариуполя. Причем сопровождение это, опять же, осуществлялось с угрозами в отношении наших кораблей. Более того, кроме тех угроз, которые звучали в эфире, в отношении российских пограничных кораблей демонстрировалась боевая готовность артиллерийских установок. Артиллерийские установки направлялись в сектор нахождения наших кораблей и катеров. Необходимо отметить, что со стороны российских пограничных кораблей не было ни одного факта угроз о применении оружия в отношении катеров государственной пограничной службы и ВМС Украины...».

Аналогічний інцидент, коли бронекатери ВМС України стали на заваді спробі кораблів Берегової охорони ФСБ зупинити в Азовському морі два ліванські судна, відбувся 21 жовтня 2018 року.

Зниження часу очікування в Керченській протоці (після максимуму в листопаді 2018 року) розпочалося в грудні 2018 року внаслідок побоювань РФ щодо запровадження санкцій проти російських портів в Азовському морі, про що згадували в різних міжнародних заявах. Зменшення часу очікування наприкінці грудня 2018-го та в січні 2019 року збігалося в часі із вимушеними публічними відповідями високопосадовців РФ про те, що Росія «нічого не порушує», у зв'язку із:

— спільною заявою канцлера ФРН А. Меркель і президента Франції Е. Макрона (27.12.2018);

— їх наступними телефонними розмовами з Путіним (28.12.2018, і 02.01.2019);

— візитом до Москви міністра закордонних справ ФРН Г. Мааса (18.01.2019);

— приїздом до Маріуполя делегації ЄС і міністрів країн ЄС (28–29.01.2019).

Середня тривалість штучних затримок у перерахунку на одне судно на вході в Азовське море за 1–15 грудня 2018 року скоротилася майже вдвічі порівняно з листопадом, коли був досягнутий абсолютний максимум — 124,2 години/судно. Ситуація на виході з Азовського моря в Чорне за першу половину грудня 2018 року також істотно змінилася. Середня втрата часу на одне судно скоротилася в 2,4 разу порівняно з листопадом, коли також був досягнутий абсолютний максимум за період блокади — 115 годин/судно.

Проте «азовський пакет санкцій» не відбувся, за винятком персональних санкцій до керівників Берегової охорони ФСБ, — ці санкції мали виключно символічне значення, оскільки російським військовим давно заборонено їздити за кордон.

Зменшення часу затримки суден спостерігалося і протягом січня—липня 2019 року, але в серпні-вересні 2019 року дія загрози «азовського пакета санкцій», схоже, скінчилася. В серпні 2019 року порівняно з липнем 2019-го середня тривалість штучного утримування «на вході» до Азовського моря зросла в два рази, а на «виході» — в 2,4 разу. У вересні порівняно із серпнем ситуація ще погіршилася: на «вході» показник зріс іще в 1,2 разу, а на «виході» — в 1,4 разу. Однак у жовтні 2019 року середня тривалість штучного утримування суден порівняно із серпнем-вереснем знову значно скоротилася (рис. 6). Разом з тим вона залишається в 2–4 рази вищою за нормальний рівень у 5–7 годин, що існував до початку блокади.

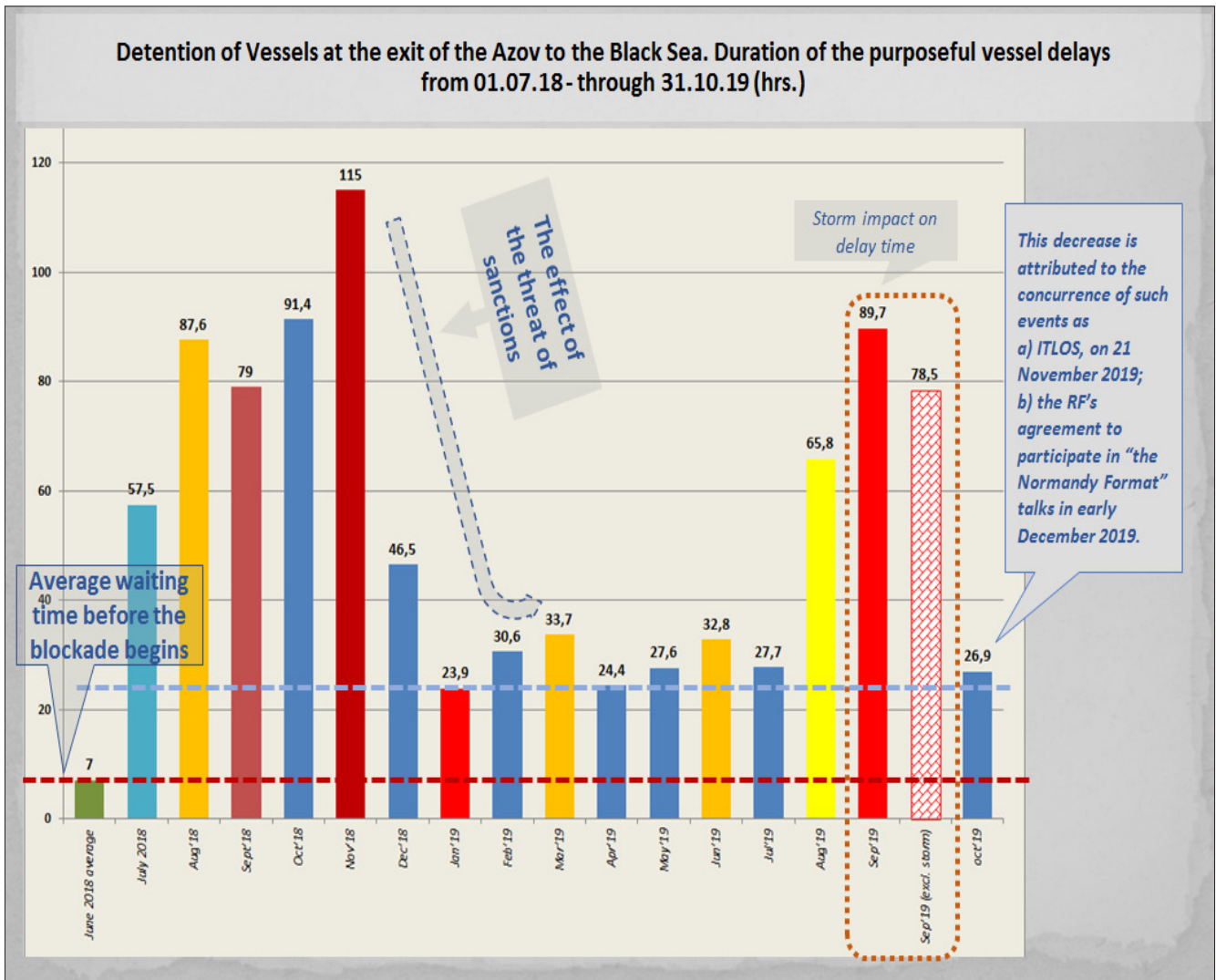

Рис. 6. Затримки суден на вході до Азовського моря

На думку Моніторингової групи, причини скорочення часу затримок є такими:

- 1) значне збільшення тривалості штучних затримок у серпні-вересні 2019 року набуло широкого розголосу, в тому числі й за кордоном, де вважали, що «азовську кризу» вирішено;
- 2) РФ протягом останніх місяців намагалася демонструвати своє «миролюбство» для зняття санкцій, негативний вплив яких на економіку постійно зростає, — він уже призвів до рецесії та катастрофічного відпливу капіталу. Зменшення тривалості затримок суден у Керченській протоці в жовтні 2019 року після значного зростання в серпні-вересні — одна зі складових цього пакета аргументів (разом із першим обміном полоненими, згодою на початок розведення військ на Донбасі, поверненням захоплених катерів ВМС України);

3) це зменшення також пов'язане із збігом таких подій:

- початок перших слухань у Міжнародному трибуналі ООН з морського права, МТМПІ (International tribunal for the law of the sea, ITLOS) — 21 листопада 2019 року;
- РФ дала згоду на участь у зустрічі «нормандської четвірки» на початку грудня 2019 року.

Цілком очевидно, що РФ діє досить шаблоно: спочатку створює проблему, а потім, коли загрожують міжнародні санкції, трохи послаблює зашморг на шії синхронно з вирішенням своїх тактичних завдань.

Зазначимо, що, попри зменшення загальних індикаторів блокади, обидва показники штучного простою все ще вимірюються днями, а не годинами, як це було до її початку. І, звичайно, все це може змінитися в будь-який момент —

У ФОКУСІ: ЧОРНОМОРСЬКІ ВИКЛИКИ

залежно від коливань настроїв у Москві або від особливостей поточної ситуації в російсько-українському конфлікті.

На думку Моніторингової групи, критична кількість порушень морського права та безпеки судноплавства в Чорному та Азовському мо-

рях — наслідок традиційної недооцінки з боку РФ тієї обставини, що свобода судноплавства є одним із наріжних принципів цивілізованого світу. Це відкриває можливості для посилення міжнародного реагування з цих питань.

Рис.7. Захоплені РФ українські газові вишки в Чорному морі

Джерело: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/VIDEO-Korabel-Morskoi-ohoroni-proviv-planove-obstezhennya-Viklyuchnoi-morskoi-ekonomichnoi-zoni-Ukraini-v-rayoni-gazovih-rodovishch/>

Список використаних джерел:

1. Offshore Gas Infrastructure in the Russian Counteraction to NATO on the East Flank: Potential for a Hybrid Use in the Black and Baltic Seas, edited by Gonchar Mykhailo, Centre for Global Studies «Strategy XXI». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1524-offshore-gas-infrastructure>
2. Andrii Klymenko, Database of Vessels en Route from Mariupol to Berdyansk Detained by the RF Coast Guard of the Border Service of the FSB in the Azov Sea. BlackSeaNews. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.blackseanews.net/en/read/142821>

Гіоргі ГОГУАДЗЕ,

Гіоргі ЦХАКАЯ,

Грузинський центр безпеки і розвитку,
Тбілісі, Грузія

Чорноморська безпека: бачення та ідеї³

Contemporary international relations witness many changes in the regional level. Black sea in particular has generated the interest of many countries over the past decade. Talks about the security system within the Black Sea region have been visible activated by many states, experts and scholars. This short article, aims to generate the existing attitudes of many thinkers about the current challenges and opportunities in the Black Sea region.

Сучасні міжнародні відносини свідчать про численні зміни, що відбуваються на регіональному рівні, зокрема, за останнє десятиліття Чорне море викликало інтерес у багатьох країн. Розмови про систему безпеки в Чорноморському регіоні було помітно активовано багатьма державами, експертами та науковцями. Ця коротка стаття має на меті показати нинішнє ставлення багатьох мислителів до сучасних викликів і можливостей у Чорноморському регіоні.

Навряд чи можна знайти подібний невеликий регіон на планеті, де зіштовхувалося б стільки суперечливих ідей та інтересів. Наявність досить різноманітного політичного ландшафту зумовлює нестабільність і непередбачуваність у Чорноморському регіоні. Беручи до уваги цю небезпечну обстановку, такі порівняно невеликі країни, як Грузія, докладають чималих зусиль для забезпечення своїх зовнішніх і безпекових інтересів. І хоча Росія є спільною загрозою, деякі чорноморські країни не вдаються до співпраці та залучення зовнішньої підтримки задля стримування російської агресії. Вторгнення Туреччини в Сирію та діюча російсько-турецька угода ще більше ускладнюють розу-

міння стану справ у Чорноморському регіоні. Зрозуміло, що будь-яка нестабільність у регіоні впливає на НАТО та європейську безпеку в цілому.

Незаконна і жорстока анексія Криму Росією стала несподіваним ходом для багатьох членів НАТО. Це було пов'язано з поширеним припущенням, що, незважаючи на вторгнення в Грузію у 2008 році, Росія більше не порушуватиме принципу територіальної цілісності, що є частиною європейського порядку безпеки [1]. Це розпалило полум'я стратегічних проблем НАТО в регіоні. На саміті у Варшаві 2016 року країни-члени зобов'язалися розробити «цільову передову присутність» у Чорному морі, обіцяючи підтримку прибережним державам (включаючи Грузію й Україну) у їхніх зусиллях щодо підвищення своєї безпеки. З цього приводу обидві країни регулярно беруть участь у навчаннях НАТО або проводять їх на своїй території, а також запропонували дозволити НАТО розміщувати свої сили у своїх портах [2]. Тим не менш відсутність загального сприйняття загрози можна легко спостерігати (на відміну від країн Балтії та інших північних країн), що перешкоджає посиленню оборонного співробітництва. Наприклад, Болгарія дуже хотіла потопити румунську пропозицію щодо розширення військово-морських навчань НАТО у Чорному морі напередодні саміту у Варшаві, тоді як Грузія та Україна привітали її [3].

Наталія Бекярова стверджує, що попередні роки засвідчили гонку озброєнь між ключовими чорноморськими країнами. Ризики для безпеки в регіоні стали більш вираженими на тлі швидкого нарощування Росією військової сили в поєднанні з амбіціями Туреччини (знову) утвердитися як регіональна наддержава. У 2018 році Міністерство оборони Росії запустило нову програму переозброєння, яка має завершитися до 2025 року і ставить за мету ввести в експлуатацію високоточну зброю для зон А2/AD і розширити потенціал розвідки. Тим часом Чорноморський флот отримав зна-

³ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

чну кількість нових кораблів, включаючи шість нових підводних човнів типу 877 «Палтус» і чотири нові фрегати, оснащені новітніми багатопцільовими російськими крилатими ракетами «Калібр» (дальність дії 2500 км). Наразі в Криму розміщений найсучасніший російський зенітний комплекс С-400 (дальність дії 400 км). Н. Бекарова зазначає, що Туреччина все ще має перевагу зі своїми 69 морськими суднами та 14 підводними човнами. Вона також стверджує, що, незважаючи на недавнє зближення у російсько-турецьких відносинах, Туреччину, як і раніше, вважають лояльним членом НАТО, що забезпечує чітку перевагу Альянсу відносно російських сил (якщо додати Болгарію, Румунію і тимчасову присутність США) [4].

Росія сприймає посилення присутності НАТО в Чорному морі як продовження зусиль із оточення країни [1]. Москва застосувала на практиці модель «неоголошених» нападів, яка іноді являє собою фізичне вторгнення на території, за які вона змагається. Визнаючи роль Туреччини як утримувача проток (визначено Конвенцією Монтре), Росія надає їй режим максимального сприяння, пропонуючи періодично привілеї (такі як нові трубопроводи, придбання озброєння тощо).

За словами *Джохса*, Анкара не оновлювала своєї Чорноморської стратегії безпеки після завершення холодної війни і залишається непохитною у питанні будь-якого збільшення присутності НАТО в регіоні. *Джохс* наголошує, що переважна більшість турків розглядають США (а не Росію) як основну загрозу безпеці, і ця позиція посилилася після запобігання спроби державного перевороту в 2016 році. Анкара відкрита для співпраці з іншими країнами регіону у двосторонньому форматі (особливо з Грузією та Румунією).

Клименко вважає, що затяжні конфлікти частково є причинами виникаючої мілітаризації регіону. Це призвело до сплеску військових дій, тенденцію яких особливо поглиблено конфліктами в Грузії та Україні. Після серпня 2008 року Росія відновила владу над східною частиною Чорного моря. Хоча Чорноморський флот РФ не базує своїх кораблів у портах окупованої Абхазії, але ця можливість зберігається у разі потреби чи бажання [2]. Захопивши Крим разом із найважливішим портом Севастополя, Росія на кілька сотень кілометрів збільшила контрольовану берегову лінію. Це посилен-

ня позиції має далекосяжні наслідки, оскільки дає змогу Кремлю проектувати військові дії, можливо, не лише на території Білорусі та Кавказу, а й на Близькому Сході та в Східному Середземномор'ї. Сили Чорноморського флоту уже брали участь у низці операцій у Сирії.

Стратегічну мету Росії у Чорному морі було позначено як встановлення «нової залізної завіси» уздовж морських ліній статті 5 НАТО, що діє нижче межі конфлікту для Альянсу [5]. У рамках стратегії Росія порушує свободу пересування та навігації, загрожуючи енергетичній безпеці та торговельній взаємодії. У відповідь на американські військові навчання «Сі бриз» і «Спритний дух» (що проводяться відповідно в Україні та Грузії) Росія закрила більшу частину території Чорного моря, перекривши міжнародні судноплавні шляхи до всіх прибережних держав. Кремль з пересторогою ставиться до ідеї розвитку глибоководного порту Анаклія, що його має здійснювати американо-грузинський консорціум. Москва не шкодувала зусиль, щоб публічно залякати грузинську владу, аби та відмовилася від проєкту [5].

Коен відстоює посилення допомоги США союзникам (особливо Грузії) в Чорноморському регіоні на тлі стратегічних посягань Росії. Це, серед іншого, може спричинити розміщення постійної ескадри НАТО у Чорному морі та розхитування Конвенції Монтре 1936 року (яка наразі обмежує наявність суден країн, що не є прибережними, за тоннажем і кількістю). Важливість активного залучення Грузії до стратегічних дискусій щодо Чорного моря було підтверджено на саміті НАТО в Брюсселі в липні 2018 року [6].

Існує думка, що Україні бракувало чітко визначеної Чорноморської стратегії, але незаконна анексія Криму гальмувала стратегічне мислення Києва. Після подій у жовтні 2018 року, що отримали назву «азовський інцидент» (російська берегова охорона жорстко перехопила три українські військово-морські кораблі, які здійснювали легальний прохід через Керченську протоку), Україна отримала додаткове підтвердження своєї вразливості з боку Росії «на березі і на морі» [3]. Враховуючи нинішні обставини, Україна, безумовно, підтримує посилення присутності НАТО в Чорному морі.

Мелвін стверджує, що існують різні сценарії, які (у разі їх реалізації) загрожують ескалацією та розширенням конфліктів у Чорноморському

регіоні. По-перше, гонка озброєнь може не обмежуватися звичайними силами, а також включати ядерну зброю. Розгортання системи НАТО в Румунії спровокувало російського президента Путіна торкнутися теми розміщення російського «озброєння нового покоління, призначеного для подолання протиракетних систем США», на півдні Росії, спрямованого, можливо, на об'єкти в Румунії. За словами Мелвіна, військові навчання становлять ще одне джерело потенційної нестабільності. Раніше Росія використовувала навчання для розміщення сил

напередодні боїв у Південній Осетії (Грузія) та перед анексією Криму.

Як короткий висновок при розгляді можливих сценаріїв і пропозицій щодо Грузії та інших країн-союзників у Чорному морі важливо, щоб Грузія та Україна надалі координували свої зусилля та діяльність у регіоні з НАТО. Для Грузії кардинально і стратегічно важливо збільшити присутність НАТО та США, зокрема, в Чорному морі, щоб врівноважити і стримувати Росію в регіоні і стати ближчою до Альянсу.

Рис.1. Україна і Грузія прагнуть до членства в НАТО

Останні опитування в Грузії свідчать про те, що підтримка членства країни в НАТО становить понад 70%. Євроатлантична інтеграція — це найближча мета Тбілісі. Довгострокова стратегія з наближення до НАТО для держави не обговорюється. З огляду на існування вороже налаштованої країни-сусідки Грузія не приховує бажання гарантувати свою безпеку, вступивши до Альянсу. Однак НАТО — це не лише вибір безпеки для Грузії, це також відображення її політичних цінностей і зовнішньої політики.

Використовуючи грубу силу, Росія намагається позначити сферу свого впливу у найближчому сусідстві. Одразу після серпневої війни у 2008 році тодішній президент Росії Дмитро Медве-

дев підписав укази про визнання незалежності відокремлених регіонів Абхазії та Південної Осетії як суверенних держав. Цей крок ознаменувався важливою зміною російського підходу, оскільки Росія відкрито підтримала сепаратистські регіони і використала ці конфлікти як політичний важіль для впливу на зовнішню політику Грузії. Кремль розглядає цей процес як перешкоджання намаганням пострадянських країн вийти з-під російського впливу. У Російській стратегії національної безпеки 2015 року зазначено: «Визначальним фактором у відносинах з НАТО є неприйнятність для Російської Федерації посилення військової активності Альянсу та наближення його військової інфраструктури до кордонів Росії».

Існують різні сценарії, які можуть привести Грузію до вступу у НАТО з використанням нетрадиційних способів. Домінуючий серед експертів із політики безпеки спосіб передбачає запрошення Тбілісі до Альянсу без зобов'язань, передбачених статтею 5 (в якій зазначено, що напад на одну державу є нападом на всіх), щодо окупованих регіонів, принаймні до того часу, коли будь-яка офіційна юрисдикція Грузії буде відновлена в Абхазії та регіонах Самачабло. Та-

ким чином, НАТО нестиме повну відповідальність за безпеку лише 80% країни.

Однак не слід обмежувати варіантів, а Захід повинен переосмислити і подумати, що багато що змінилося після першого саміту НАТО у Вашингтоні в 1949 році. Настав час довести, що Альянс готовий виконувати свої рішення, особливо щодо своєї політики відкритих дверей.

Список використаних джерел:

1. Melvin, Neil J. (2018) Rebuilding Collective Security in the Black Sea Region. SIPRI Policy Paper 50. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/sipripp50_0.pdf
2. Klimenko, Ekaterina (2018). Protracted armed conflicts in the post-Soviet space and their impact on Black Sea Security. SIPRI Papers. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/sipriinsight1808_0.pdf
3. Flanagan, Stephen J. & Chindea, Irina A (2019). «Russia, NATO, and Black Sea Security Strategy: Regional Perspectives from a 2019 workshop». Rand Corporation. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.rand.org/pubs/conf_proceedings/CF405.html
4. Bekiarova, Natalia (2019). The Changing Strategic Paradigm in the Black Sea Zone and the Challenges to Regional Security. Proceedings of INTCESS. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3332349
5. Hodges, Ben & Gvineria, Shota (2019). «It's time for a unified allied strategy in the Black Sea». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.cepa.org/the-new-iron-curatin>
6. Kuimova, Alexandra & Wezeman, Siemon T. (2018). Georgia and Black Sea Security. SIPRI Papers. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.sipri.org/publications/2018/sipri-background-papers/georgia-and-black-sea-security>
7. Cohen, Ariel (2019). «After Syria withdrawal NATO must turn it attention to the Black Sea — and Georgia». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.newsweek.com/nato-georgia-black-sea-strategy-syria-withdrawal-1471574>
8. Fedchenko, Vitaly & Anthony, Ian. (2018). Nuclear Security in the Black Sea Region: Contested Spaces, National Capacities and Multinational Potential. SIPRI Papers. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://css.ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/en/services/digital-library/publications/publication.html/5ee61aad-dec9-4c54-8f85-8b19087827c9>

Пламен ПАНТЕВ,
Засновник і Директор
Інституту безпеки і міжнародних досліджень,
Софія, Болгарія

Сприйняття та роздуми щодо кризи безпеки у Чорноморському регіоні⁴

The first reflection about the geopolitical environment that Bulgaria faced thirty years later, after the tectonic systemic shifts in the end of the 1980s and the beginning of the 1990s, is that the efforts of the country to influence the transformation of the Balkans into a regional security community were successful. The second reflection is that Bulgaria was not able to influence effectively a similar development in the Black Sea area. Both the Balkans and the Caspian Sea-Caucasus-Black Sea area were conflictual knots of relations inherited from the Cold War divide. While the traditional European great powers that polarized the Balkan system of international relations pushing the small countries one against the other and the United States had the strategic interest of pacifying the South Eastern region of Europe, the dominating great power in the Black Sea area – Russia, aimed at preserving the opportunities of coming back to the territories that the Soviet Union lost after its collapse by preserving various degrees of conflicts in the neighbouring countries.

Вступ

Перша рефлексія про геополітичне середовище, з яким Болгарія зіштовхнулася через тридцять років після тектонічних системних зрушень наприкінці 80-х — на початку 90-х років XX століття, стосується того, що зусилля країни із впливу на перетворення Балкан на регіональну спільноту безпеки були успішними. Друга рефлексія полягає в тому, що Болгарія не змогла ефективно впливати на подібний розвиток подій у Чорному морі. І Балкани, і Кас-

пійський, і Кавказько-Чорноморський регіони були конфліктними вузлами відносин, успадкованими після завершення холодної війни. У той час, як традиційні великі європейські держави, які поляризували балканську систему міждержавних відносин, що штовхало малі країни одна проти одної, та США мали стратегічний інтерес до заспокоєння Південно-Східного регіону Європи, домінуюча велика держава в зоні Чорного моря — Росія спрямовувала зусилля на збереження можливостей повернути території, які втратив Радянський Союз після розпаду, зберігаючи різні ступені конфліктності в сусідніх країнах. Залежно від загального стану російської економіки та держави, а також від її внутрішньополітичного статусу різні можливості були або розроблені, або просто використані для збереження профілю імперії Росії, яка рано чи пізно повернеться.

Яке в цьому сенсі сприйняття анексії Криму в Болгарії?

Оцінка анексії Криму

Офіційну позицію Болгарії щодо Чорноморського регіону та Криму можна простежити в тексті Глобальної стратегії зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу (GSEUFSP) від червня 2016 року, в пункті «Європейський порядок безпеки» частини «3.4 Взаємодіючі регіональні порядки» якої чітко зазначено: «Ми не визнаємо незаконну анексію Криму Росією, а також не приймемо дестабілізацію Східної України» [1]. У Стратегії, а також у Спільному звіті Європейської Комісії (ЄК) і Верховного представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки (HREUFASP) про реалізацію огляду Європейської політики сусідства від 18 травня 2017 року підходи та інструменти дій ЄС із протидії викликам сформульовані докладно [2]. Ця позиція ЄС принципово відображає оцінку Болгарією розвитку подій у Чорному морі після 2014 року.

⁴ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Варто зазначити також положення Звіту про стан національної безпеки Болгарії за 2016 рік, прийнятого Радою Міністрів Республіки Болгарія наприкінці літа 2017 року та затвердженого Рішенням Народних Зборів (національний парламент) після голосування більшістю восени того ж року: «Діяльність Росії є джерелом регіональної нестабільності та загрожує нашій фундаментальній меті об'єднаної, вільної і мирної Європи. Посилюються виклики безпеці, насамперед у регіонах Балтійського і Чорного морів, як і у східній частині Середземного моря, де Росія посилює свої військові можливості та нарощує військову діяльність... Інтенсивне нарощування та модернізація російських військових можливостей на території незаконно анексованого Кримського півострова, продовження діяльності по його інтеграції в економіку, суспільне та політичне життя Росії, а також розширення виходу цієї країни до Чорноморського регіону, включаючи й енергетичні ресурси, — все це призводило до тривалого порушення геостратегічного та військового балансу в Чорноморському регіоні. Відсутність прогресу в організації «заморожених» конфліктів у Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії та в імплементації Мінських угод по ситуації на Сході України також сприяє збереженню високого рівня конфліктного потенціалу в регіоні» [3]. Аналогічний звіт про стан національної безпеки Болгарії у 2018 році, прийнятий восени 2019 року, продовжує висвітлювати і критикувати агресивну російську політику в Чорноморському регіоні та в усьому світі [4].

Популярним сприйняттям, якщо не брати до уваги промосковських медіа, що дотримуються російського стилю гібридної війни, а також економічно привабливої п'ятої колони «болгарських патріотів», є те, що ядерна наддержава напала на без'ядерну сусідню країну і захопила частину її території. Хоча традиційним є заклик приймати більшу кількість російських туристів на болгарських чорноморських курортах, але з огляду на посилену військову силу Російської Федерації ця країна втратила свою привабливість і повагу, які традиційно існували у Болгарії. Симпатія та солідарність із росіянами, які прагнуть до демократії та поваги прав людини, не зменшилися, але держава та її економічні ресурси трактуються лише як фактори нашого геополітичного та гео економічного оточення, що їх має враховувати наша маленька країна. Більш освічених болгарській громадськості ві-

домо про довгий список порушених Москвою міжнародних політичних і міжнародно-правових норм⁵.

Болгари не довіряють поширюваному поясненню «історичної належності Криму Росії» не обов'язково тому, що Крим не був частиною імперії та її радянського продовження. По-перше, відродження історичних мрій і територій, пов'язаних із цими мріями, є політикою з попередніх століть і призводить до хаосу та війн. По-друге, ще менш переконливою є концепція «руського мира» і те, наскільки сильно Україна, Білорусь і Росія становлять єдине тіло разом зі своєю культурою, духовністю тощо. Болгари добре розуміють, що візантійський світ/Третій Рим не телепортував себе, але мав щось спільне з Болгарським королівством — однією з двох великих європейських держав на момент народження Київської Русі. Православна християнська релігія, болгарські листи та література, навіть деяка стратегічна підтримка були визначальними для створення Київської Русі. І це питання стосунків українців, білорусів і росіян сьогодні, хто є спадкоємцем цього історичного багатства. По-третє, тлумачення терміна «влада» сучасним режимом у Москві нагадує абсолютно неприйнятну політичну філософію Російської імперії щодо православ'я, самодержавства та національності. Усі ці три пояснювальні змінні суперечать болгарській політичній філософії демократії та прав людини, встановленій нашою Конституцією, законами та міжнародними договорами.

Причини агресивної російської політики

У аналізі, зробленому російськими вченими щодо регіону Балтійського моря, стверджується, що із сусідами цього регіону Москва до-

⁵ Гельсінкський заключний акт 1975 року забезпечує непорушність кордонів, якщо інші рішення не досягаються в результаті переговорів. Біловезька угода 1991 року щодо розпаду СРСР надає гарантії територіальної цілісності всіх радянських республік і перебування Криму як автономної республіки у складі Української держави. Лісабонський протокол від 23 травня 1992 року, підписаний Україною, Білоруссю, Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки, визначає механізм, що формалізує приєднання п'яти держав до договору START, а Білорусі, України й Казахстану — до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року. Будапештський меморандум від 5 грудня 1994 року, підписаний Великою Британією, США, Російською Федерацією й Україною, у світлі приєднання країни до Договору про нерозповсюдження гарантує безпеку проти ядерних нападів і територіальну цілісність України. Двосторонній договір між Російською Федерацією й Україною від 2003 року із врегулювання кордонів між двома країнами, був підписаний Путіним і ратифікований Російською Думою. Харківські угоди 2010 року між Російською Федерацією й Україною, підписані Медведєвим і Януковичем, про базування ЧФ РФ у Севастополі до 2042 року.

тримується «відносин типу від любові до ненависті» [5]. У 2014 році в інтерв'ю колишній прем'єр-міністр Росії Примаков спростував уявлення аналітиків про те, що Росія веде агресивну політику щодо своїх сусідів, і додав: «У часи української кризи з'явилася можливість, і Росія її використала» [6]. Існує чимало російських «теорій», які «пояснюють», наскільки законним і нормальним було просто відрізати частину території від іншої країни через «збіг», і що ця територія завжди була частиною «руського мира». Крім того, агресивний (як завжди) Захід, особливо НАТО, начебто загрожував безпеці ядерної наддержави.

Теоретичний опортунізм робить недійсним будь-яку заяву Москви про логічне підґрунтя агресії проти України та кризи безпеки в Чорноморському регіоні, що настала після цього. Стратегічна позиція НАТО в Європі до вторгнення Росії в Україну та анексії Криму жодним чином не загрожувала російській території та суверенітету. Альянс фактично обеззброював європейську територію, тоді як Росія вже протягом багатьох років використовує свої військові сили.

Пояснення російської агресивної політики полягає у невдалій внутрішній соціальній, політичній та економічній моделі і створеній непривабливій інтеграційній спроможності. Не секрет, що євроінтеграція — розширення та поглиблення, — продемонстрована Європейським Союзом, має і геополітичні наслідки. Таким чином, західне узбережжя Чорного моря вже більш як десять років є також узбережжям ЄС у Румунії та Болгарії, які стали повноправними членами Європейського Союзу у 2007 році. Агресивні російські дії у Криму на той час виключали мирну геополітичну конкуренцію РФ із ЄС про майбутнє колишніх радянських республік і сателітів. Очевидно, що для Росії аргументи економічного, фінансового й життєвого рівня не могли ефективно слугувати цій мирній конкуренції та співпраці. Замовчуючи привабливість ЄС, активні економічні та торговельні відносини між Євросоюзом та Україною розглядалися як можливі лише внаслідок насильницького військового інструментарію, а Росія володіла ноу-хау і досвідом (після агресії проти Грузії у 2008 році) та матеріально готувала «можливість», про яку говорив Євгеній Примаков. Російська пропагандистська машина ніколи не мала проблем з тим, щоб пояснити

оборонні російські дії небезпекою повзучого розширення НАТО до меж колишніх союзників Росії. Незважаючи на те, що вступ до НАТО та ЄС відбувався лише за вільним вибором нових держав, їх інтеграція до обох організацій завжди подавалася московською пропагандою як недобровільна та антиросійська діяльність.

При цьому було неможливо проєктувати інтеграцію навколо «російського ядра». Наприклад, Співдружність незалежних держав (СНД) або Євразійський економічний союз (ЄАЕС) є явним нагадуванням про недоліки російської соціальної, політичної та економічної моделі порівняно із розширенням ЄС і показує, чому Москва взялася за військовий шлях досягнення зовнішньополітичних цілей. Дедалі більше залучення ЄС до росіян ставало небезпечним для самого російського режиму. Тим часом, на жаль, до приєднання України як повноправного члена до родини країн Європейського Союзу її розділили і розглядають у Росії як зону війни, необхідну для гарантування «стратегічної глибини» захисту від уявного ворога. Збереження цього ворога у свідомості російського суспільства має життєво важливе значення для продовження існування нинішнього режиму в Кремлі. Пропаганда проти НАТО стає більш ефективною в процесі промивання мізків російському суспільству після того, як НАТО по суті відреагувало на реальну агресію з боку Росії.

Існує ще один важливий фактор, який пояснює погіршення безпеки і миру в регіоні Чорного моря через російську агресію проти Грузії й України: позиціонування Москви в глобальній грі стратегічних переговорів. Двома агресіями у 2008 і 2014 роках Росія, безумовно, включила себе до кола спроможних суб'єктів порушення регіонального миру та міжнародних домовленостей. Демонстрування цього потенціалу, в доповнення до політики ослаблення ЄС і його окремих членів, у кінцевому підсумку може забезпечити місце для Росії як рівної в «Раді директорів», що управляють світом, — разом із двома іншими основними центрами сили: США і Китаєм. У цій ситуації Україна могла бути лише однією з розмінних монет Росії. Характерною особливістю цієї ситуації є те, що, на відміну від США, Китаю і ЄС, Росія є економічно незначним гравцем, чий статус небезпечної військової сили не може піднести Москву на рівень світової наддержави. Однак, акцен-

туючи увагу на стратегічній неоднозначності, шантажуючи увесь світ, Росія сподівається гарантувати собі принаймні імперський комфорт у регіоні.

Наслідки російської агресії

Росія є світовою ядерною наддержавою, і її агресивні дії в басейні Чорного моря підвищили рівень регіональної та міжнародної напруги. Негативний приклад ядерного гіганта повернув світ до гонки озброєнь, яка існувала лише під час холодної війни.

Занепокоєння країн так званого формату Б-9, або «Бухарестської дев'ятки» — трьох держав Балтії, Вишеградської четвірки, Румунії та Болгарії, реальні: Росія підштовхує міжнародні відносини до поділу на сфери впливу серед військових силових центрів. Після того, як Росія задовольнить свої геополітичні примхи шляхом застосування сили та досягнення «територіальних успіхів», це може призвести до спокуси повторити спробу — чому б не на території країни ЄС чи НАТО. Таке сприйняття не викликає сумнівів у країнах так званого східного флангу. Історичний досвід цих країн під час напружених конфліктних періодів був трагічним і завжди входив у формулу великих держав з використання цих країн як простору для ведення переговорів і поділу на сфери впливу для того, щоб вони послужили стратегічними буферами в можливих воєнних конфліктах. Суверенне рішення країн Б-9 стати членами НАТО та ЄС було мотивоване бажанням ніколи більше не дозволяти повторити таку геополітичну долю.

Російська агресія в Грузії, а пізніше — в Україні має на меті запобігти мріям і суверенній волі цих країн вступити до ЄС і НАТО. Жорстока реальність відсутності безпеки, яку створила Росія в Чорноморському регіоні, нібито підтверджує успіх цієї політики. Діалектична логіка, яку радянські, а пізніше і російські політики не змогли зрозуміти та реалізувати, полягає в тому, що жодна зовнішньополітична мета не була б можливою, якби її не підтримувало процвітаюче та єдине демократичне суспільство. План генераційного гарантування російських військових успіхів за кордоном шляхом формування Молодої армії (Юонармія), не встигаючи розвинути успішну економіку та привабливу м'яку силу, насправді є розробкою та підготовкою до наступного тектонічного геополітичного провалу Росії після краху Радянського Союзу.

Усвідомлення того, що події та загальний розвиток Росії виходять з-під контролю, призводять до зусиль із компенсації цих тенденцій цілеспрямованою діяльністю уряду. Який потенційний найгірший сценарій, керований реальними та передбачуваними факторами, може реалізуватися в Чорноморському регіоні?

Перший фактор — це вплив внутрішніх недоліків Росії на її зовнішньополітичну поведінку. Застійна російська економіка, наростаюче соціальне невдоволення відсутністю демократії та поваги до прав людини можуть підштовхнути провідних політиків у Росії до пошуку рішень щодо продовження перебування при владі нинішнього правлячого режиму шляхом об'єднання нації через подальше розширення території федерації на Захід: Крим, Східна Україна, Придністров'я — це не лише гіпотетичні, а й реальні геостратегічні та військові кроки до оздоровлення російського патріотизму за схемою «стиль Путіна»/відроджений стиль Катерини Великої/Сталін. Це було б обов'язково подано як необхідний акт збереження територіальної цілісності Росії.

Другий фактор — це переписана вже російським керівництвом за останні 20 років історія країни, нові історичні міфи, на яких ґрунтується нинішнє соціальне промивання мізків і реальна політика. Кожен день російська пропаганда надає «докази», що певні частини Земної кулі колись були частинами Великої Росії, і непогано було б думати про наступні можливості, подібні до тих, про які говорив Примаков щодо Криму. Радянський інтернаціоналізм забутий, заявлений як шкідливий і викинутий на смітник історії. Таким чином, у нас є нові, сформульовані режимом Путіна історичні та концептуальні межі мобілізації нації — на місці та під контролем.

Третій фактор — лідерство. Нинішній президент Росії запрограмований бути при владі на довгі роки. І добре відома його амбіція повернути Україну до орбіти впливу Росії — з усіма негативними наслідками для чорноморської регіональної безпеки. Путін відомий своїми ревізіоністськими амбіціями, а також своєю готовністю щось отримувати від інших країн, не даючи нічого натомість. Його сумління настільки просте, наскільки це може призвести до підняття статусу Росії до статусу наддержави, — на жаль, для нього лише у військовому

плані. Путін добре розуміє, що для розвитку та підтримки Росії як провідної військової наддержави потрібні сильні економічні та фінансові передумови, а також провідна загальна, а не лише для військових цілей, наука. Оскільки обох складових у РФ немає, і оскільки кремлівський режим переживає стрес, Путін може поспішити спробувати досягти великих успіхів уже зараз.

Висновки

Ситуація з безпекою в Чорноморському регіоні і надалі великою мірою залежатиме від російської політики. Однак ширша регіональна ситуація, розвиток України, постійні процеси всередині Росії, а також внутрішня еволюція та взаємодія інших глобальних центрів сили: США, ЄС і Китаю — всі ці фактори також вплинуть на стан безпеки в регіоні Чорного

моря. Мотивація Болгарії із вступу до НАТО та ЄС полягала в тому, щоб гарантувати безпеку Південно-Східної Європи та сприяти стабільності Чорноморського регіону. Будучи вмотивованим членом цих двох організацій, Болгарія, незважаючи на всі різні питання, продовжуватиме наполягати на перетворенні Чорноморського регіону на регіональну спільноту безпеки, подібно до того, що сталося з Балканами, — зону розширення ЄС і НАТО, територію взаємопов'язаних демократичних держав, економік і суспільств. Незавершений процес у цьому плані на Західних Балканах об'єднав зусилля ЄС і США з волею місцевих країн. Привабливість західного узбережжя Чорного моря зростатиме в майбутньому для всіх прибережних держав.

Список використаних джерел:

1. EU Institute for Security Studies. Strategy Matters 2015-2016, EU Key Documents. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy (June 2016), Paris, 2016, p. 95
2. European Commission, High Representative of the EU for Foreign Affairs and Security Policy. Joint Report to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Report on the Implementation of the European Neighbourhood Policy Review. Brussels, 18.5.2017, JOIN(2017) 18 final
3. Council of Ministers of the Republic of Bulgaria (in Bulgarian). 29 August 2017. State of the National Security of Bulgaria in 2016 Report, approved by the National Parliament on 5 October 2017 and published in the State Gazette No 81/2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [www.government.bg/fce/001/0211/files/Doclad.doc17rh482pr1-441713\(1\).doc](http://www.government.bg/fce/001/0211/files/Doclad.doc17rh482pr1-441713(1).doc)
4. Народно събрание на Република България, Решение за приемане на Годишен доклад за състоянието на националната сигурност през 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.parliament.bg/bills/902-00-19_Godishen_doklad_zh_sastoyanieto_na_natsionalnata_sigurnost_na_RB_2018.pdf
5. Sergunin, Alexander. 2019. «The Baltic Sea Region After the Ukraine Crisis and Trump: A Russian Perspective», DIIS Report 2019: 04, Copenhagen, p. 8
6. Яна Исраэлян. «Е. Примаков: Появилась возможность, и Россия воспользовалась ею». «Россия сегодня/Россия днес», 31 октября — 6 ноября 2014, с. 14

*Тантелі РАТУВУХЕРІ,
Асоційований експерт,
Центр глобалістики «Стратегія XXI»*

Велика гра довкола Азово-Чорноморського водного шляху⁶

Russia has carefully orchestrated its military and geopolitical buildup along its longstanding highway from North to South. In fact, the Azov and Black Seas have historically constituted the centerpiece of Russia's grand strategy of power projection towards the warm water of the Mediterranean and the southern hemisphere. The Volga-Don and the Azov-Black Sea waterway has formed the backbone of this policy through centuries. And subduing Ukraine has always been a substantial part of the means to secure the route.

Російську анексію Криму часто розглядають як стихійну необдуману реакцію на повалення проросійського уряду у Києві у 2014 році та посилення занепокоєння з приводу стійкого прогресу США, НАТО та західних союзників протягом попереднього десятиліття. Лідери України та світові союзники очікували, що Росія під тиском легко погодиться залишити Кримський півострів, недооцінюючи довгострокової, ретельно організованої російської військової та геополітичної конструкції вздовж свого давнього шляху з півночі на південь. Останній розвиток подій у регіоні, який охоплює Каспійське, Азовське та Чорне моря, може вплинути на зміну російської гри, що може на роки привести Україну у залежність від російських інтересів у Чорному морі, якщо не буде вжито комплексних далекоглядних дій.

Великий проєкт Росії на південь

Насправді Азовське та Чорне моря історично становили центральне місце великої російської

стратегії з проєктування сили на теплі води Середземномор'я та Південної півкулі. Водний шлях Волга—Дон і Азов—Чорне море став основою цієї політики протягом століть (рис. 1). Тому підкорення України завжди було важливою частиною діяльності РФ для забезпечення цього маршруту [1].

Анексія Криму Росією у 2014 році відвернула глобальний фокус від її ширшої стратегії, яка полягає у розробці великої ексклюзивної зони від Каспійського моря, через Азовське та Чорне до Середземного моря та Північної Африки. Чорне море стало передовою лінією протистояння між Росією та західними країнами. Росія анексувала Кримський півострів, щоб перетворити його на форпост у битві за життєво важливий геополітичний простір у Східній і Південній півкулях. Генеральна Асамблея ООН під час спеціального засідання 17 грудня 2018 року попередила, що будівництво та експлуатація мосту через Керченську протоку, який з'єднує півострів із материковою Росією, збільшили російські можливості для подальшого розширення військової вогневої потужності на окупованій території [2]. Незнання цього ширшого стратегічного контексту призведе до невдачі у розробці будь-якої ефективної політики для України в її регіональному протистоянні з Росією, включаючи стратегію врегулювання конфлікту на Донбасі та ситуацію в Азовському морі.

Останні кроки Росії в регіоні насправді спрямовані на досягнення кількох цілей, а саме:

- створення зони обмеженого доступу для її світових конкурентів;
- забезпечення театру бойових дій, який має бути незручним для її сильніших конкурентів, але вигідним для обмеженої у ресурсах Росії;
- переналаштування своїх геополітичних активів для досягнення максимальної ефективності;
- сприяння створенню нових глобальних альянсів для протидії західному порядку.

⁶ Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

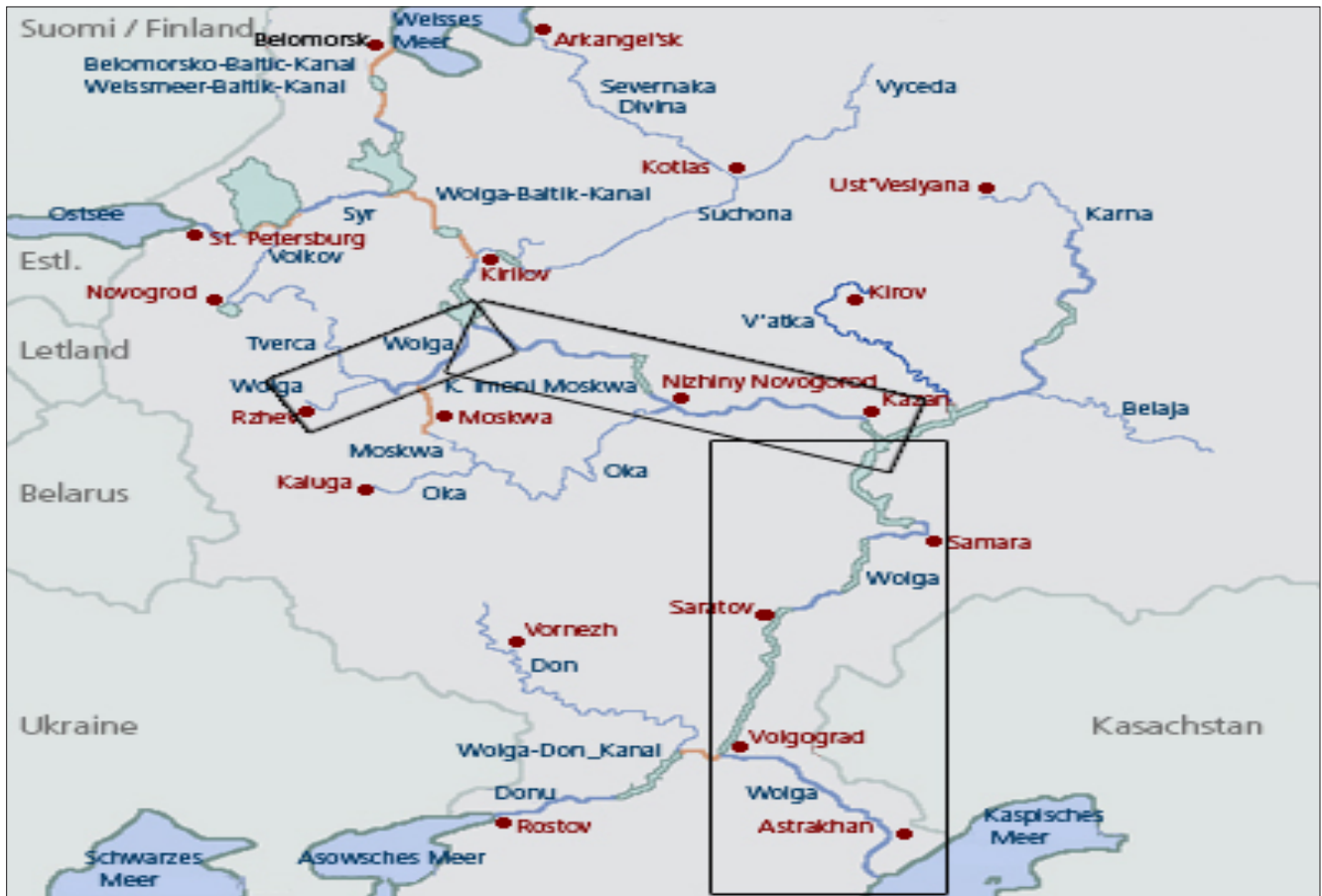

Рис. 1. Водний шлях Росії — від північних морів до Азовського та Каспійського морів і далі на південь до Чорного та Середземного морів

Джерело: <http://www.european-waterways.eu/e/info/russia/wolga.php>

Росія прагне консолідувати свої сили в трикутнику, що складається з Каспійського, Азовського та Чорного морів, для досягнення кількох цілей:

- 1) управління бурхливим Кавказьким регіоном Росії;
- 2) стратегічна перевага над Україною та її союзниками у Чорному морі та прилеглих районах;
- 3) перегруповання каспійських країн колишнього Радянського Союзу та Центральної Азії загалом під російською парасолькою;
- 4) блокування китайських проєктів на захід, перш за все ініціативи «Один пояс — один шлях» та інших торговельних шляхів Схід—Захід і Азія—Європа по Росії, тобто залучення Китаю на російський бік у її протистоянні із Заходом, особливо щодо України;
- 5) проєктування сили через Середземне море та західну Азію. Крилата ракета, випущена по Сирії з району Каспійського моря у 2018 році, була дуже символічною демонстрацією цього починання. Тим часом Росія створила широку зону обмеження для США та союзників, по-

криваючи три моря та Середземномор'я завдяки поширенню російських систем протиповітряної протиракетної оборони С-400. Цю російську стратегію, серед інших, відзначив заступник помічника Генерального секретаря з політичних питань НАТО Джеймс Апатурай під час заходу, організованого Чатам Інститутом (Chatham Institute) у березні 2019 року [3].

Варто зазначити, що колапс Договору про звичайні збройні сили в Європі та Договору по ПРО, разом із провалом іранської ядерної угоди, насправді був у руслі світових амбіцій Росії. Це дало їй змогу розпочати розгортання ядерних потужностей по периметру морів у такий спосіб, щоб заборонити доступ до цілих континентів конкуруючим державам (зокрема, США). Росія вже використовує свій ядерний аргумент як стримувальний фактор проти посягань сторонніх країн на зону її інтересів у близькому зарубіжжі, зокрема, на Україну та Чорне море. Росія прагне здобути довгострокову геостратегічну перевагу в Чорному морі, принаймні у його східній і північній частинах, що прими-

кають до її території та України, яка є частиною її загальної експансії на Близький Схід і Південну півкулю. Вона прагне змусити міжнародне співтовариство прийняти включення Кримського півострова до складу Росії як факт, що ускладнює доступ західних країн і США до континентальних територій уздовж східних берегів Чорного моря та Середземномор'я. Для цього вона заздалегідь забезпечила майже беззаперечну регіональну гегемонію в Каспійському та Азовському морях, одночасно сприяючи регіональним процесам, спрямованим на стримування третьої сторони в регіоні.

За цих обставин остання конвергенція між Туреччиною та Росією викликає занепокоєння щодо наслідків для безпеки України та Чорноморської безпеки загалом. Будь-який союз між двома країнами здатний різко підірвати безпеку України в регіоні і перетворити Чорне море, разом з Азовським, на кондомініум Росії та Туреччини. Україна надовго приречена перебувати під цим пекельним вогнем без видимого глобального рішення, щоб зупинити ці російські зусилля.

Забезпечення Азово-Каспійського зв'язку

Складне питання з Азовським морем полягає в його периферійному положенні щодо головного центру інтересів міжнародної спільноти, в цьому разі — стосовно Чорного моря. Ця обставина робить Україну слабкішою у регіональному енергетичному балансі. На сьогодні Росія в односторонньому порядку змінила правила гри в Азовському морі, і це питання стало тернистою пасткою для України, особливо з огляду на давнє бачення Росії. У разі посилення напруги довкола моря загальні перспективи інвестування та розвитку для південних регіонів України можуть значно погіршитися, стимулюючи внутрішнє невдоволення у зв'язку із протиріччями по лінії схід—захід. Конфлікт на Сході України боляче вдарив по українських портах, перш за все по портах, розташованих в Азовському морі [4]. Росія фактично завдала подвійного удару по цій промисловій основі України — спочатку через війну на Донбасі, а потім запровадивши морську блокаду після зведення Керченського мосту. Основні українські порти Азовського моря, Маріуполь і Бердянськ, втратили понад 50% свого товарообігу за роки після початку війни на Донбасі, тобто з 2014-го по 2018 рік. У результаті частка пор-

тів у загальному обороті українських морських портів знизилася з приблизно 11% у 2014 році до 6% у 2018 році (рис. 2).

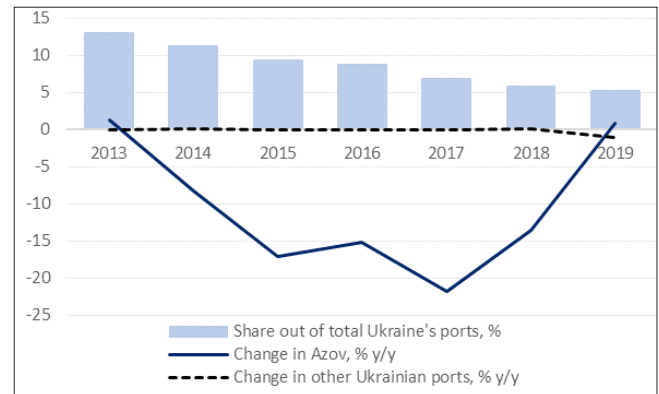

Рис. 2. Товарообіг в українських морських портах Азова, тис. т*

Джерело: Адміністрація морських портів України.

* Дані за січень—вересень 2019 року.

Тим часом сучасна ситуація в Чорному морі та розвиток подій довкола Криму унеможливають рішучу та пряму зовнішню допомогу Україні у протидії російській військовій перевазі [5]. Виникло загальне занепокоєння, що Росія може успішно перетворити Азовське море на своє «військове озеро» [6]. Азовське море і прохід через нього стали дуже важливими для підтримання російської вогневої потужності та присутності в Чорному морі, одночасно даючи Росії можливість обійти західні торговельні санкції [7]. На відміну від Чорного моря, можливості Росії з розширення військових ресурсів тут непереборні, особливо для України. Росія послідовно розширює свою військову присутність в Азовському морі, зокрема, з допомогою Каспійської флотилії, Національної гвардії Росії та Федеральної служби безпеки (ФСБ). Вона використовує акваторію для випробувань сучасної зброї. Окрім морської експансії, за словами колишнього представника президента України в Криму Бориса Бабіна, вона розширила свої повітряні можливості в регіоні [8]. В Азовському морі, як оцінює перший заступник голови Державної прикордонної служби України Василь Серватюк, станом на жовтень 2018 року було понад 120 російських військових кораблів [9]. Водночас Росія використовує всі засоби для стримування України від нарощування її оборонних і безпекових можливостей у регіоні. Це особливо засвідчив інцидент із за-

хопленням Росією кораблів України в Керченській протоці у 2018 році.

Російська стратегія в Каспійському регіоні також підпорядкована головній меті РФ — забезпеченню транзитного шляху від континентальної Росії до Чорного моря через Азовське. Росія намагається залучити весь Каспійський регіон до посилення тиску на Азовське та Чорне моря. Нова російська військово-морська конфігурація з'явилася в Каспійському морі якраз у той час, коли після довгих перемовин Договір про правовий статус Каспійського моря нарешті було прийнято Росією [10]. Текст документа конкретно вказує на те, що геополітичні проблеми та готовність ізолювати регіон від третіх сторін не відповідають духу угоди. Останнє особливо підкреслив президент Росії Володимир Путін на саміті глав каспійських держав [11]. Насправді угода може прив'язувати країни регіону економічно та стратегічно до Росії [12]. Чотири з п'яти країн Каспію виявили інтерес до довгострокового стратегічного союзу з Росією. Незабаром після підписання угоди, на початку 2019 року, Туркменистан припинив транспортування нафти на світовий ринок трубопроводом Баку—Тбілісі—Джейхан через Азербайджан [13], натомість переорієнтувавшись на російський порт Махачкала, а потім на російський чорноморський порт Новоросійськ.

Складається враження, що останній розвиток подій свідчить про готовність Росії об'єднати свої каспійські та азовські військово-морські сили в одну морську силу з більшим акцентом на Азовське море та проєкцією на Чорне море. Влітку 2018 року Росія передислокувала п'ять кораблів з Каспію в Азовське море [14]. Водночас РФ реструктурує і модернізує свою Каспійську флотилію, щоб узгодити її з глобальними намірами країни, а точніше, з російською стратегією розширення на південь. Пройшовши через Азовське море, Каспійська флотилія приєдналася до Чорноморського флоту в російських середземноморських військових навчаннях і сирійських операціях. Значення російської Каспійської флотилії вже давно недооцінюється міжнародним співтовариством, що отримало підтвердження у 2018 році, коли Росія продемонструвала глобальні можливості флотилії шляхом запуску своїх точних крилатих ракет «Калібр» з Каспійського моря для ураження цілей усередині Сирії на Близькому Сході. Наразі Росія будує сучасну військово-морську базу в місті Каспійськ (Да-

гестан), яка має стати головним місцем дислокації Каспійської флотилії [15].

Рис. 3. Перехід Каспій—Азов

Джерело: <http://georgiatoday.ge/news/11916/Connecting-the-Caspian-%26-the-Black-Seas>

Забігаючи наперед, можна зазначити, що Росія, швидше за все, продовжить свою активність для домінування над Азовським і Чорним морями, особливо враховуючи, що цей маршрут являє собою останні ворота Москви, які пов'язують Північні ворота Росії з теплими південними морями та світовими ринками. Завдяки розвиненим внутрішнім річковим сполученням, канал Волга—Дон може стати ефективним і найкоротшим шляхом від російських периферійних регіонів до світових ринків (рис. 3). Росія планує розширити потужність цього транспортного каналу шляхом запуску додаткового його відгалуження, будівництва іншого каналу, що з'єднає Каспійське та Азовське моря, та розвитку багатомодальної транспортної інфраструктури і транспортного вузла в регіоні Каспійське море—Кавказ—Азовське море—Чорне море.

Захоплення Азово-Чорноморської артерії

Російський інтерес до просування Азово-Чорноморської артерії також пов'язаний із готовністю Росії визнати недійсним будь-який альтернативний європейський, західний чи східно-західний проєкт, спрямований на те, щоб кинути їй виклик на півдні, в Каспійському регіоні, на Кавказі та в Центральній Азії. Незважаючи на нинішні обмеження зовнішньої торгівлі РФ, прив'язані до західних санкцій,

запроваджених через агресію щодо України, вона все ще інтенсивно розвиває свій Новоросійський порт на Чорному морі, який є найбільшим морським портом Росії, перетворюючи його на домінуючий транспортний вузол у регіоні, одночасно підтримуючи рух Азово-Чорноморським водним шляхом. Інцидент 2018 року між Україною та Росією в Керченській протоці продемонстрував, як Росія заблокувала цю територіальну зону до Новоросійська та як далеко може зайти в обстоюванні свого права у цій протоці та на морі поза нею.

Росія може розраховувати на те, щоб розширити охоплення цього чорноморського порту, прив'язавши до нього каспійський торгово-економічний регіон. Казахстан є надзвичайно важливим за такого розвитку подій, враховуючи реанімовану у 2007 році ідею Євразійського каналу. Однак, незважаючи на схвалення Росії, ідея може бути просто пасткою та мати кінцевою метою розширення нинішнього російського Волго-Донського каналу для з'єднання Каспійського моря і російських північних територій з Азовським і Чорним морями. Ймовірність цього російського сценарію велика принаймні з двох вагомих причин, що передбачається нещодавно прийнятим Договором про правовий статус Каспійського моря. По-перше, це екологічна червона лінія. По-друге, це опозиція Ірану, що впливає з його енергетичних інтересів і санкцій, застосованих Заходом. Найскладніша проблема полягає в цілісності проєкту, якщо він проходить через дуже мінливий російський

Кавказ. Пункт угоди про Азовське море і результат позиції Ірану залишають регіон єдиним життєздатним рішенням глобального транзитного коридору через Росію, точніше, через північну частину Каспійського моря до Волго-Донського каналу та Азовського моря. Росія навряд чи відійде від традиційної грандіозної стратегії розміщення високочутливих і стратегічних об'єктів, що переважають на захищеній місцевості її європейського хартленду.

Російський генеральний план може досягти успіху, викликавши інтерес Міністерства оборони РФ, Китаю, а також прибережних держав Каспійського моря. Росія віднедавна більш активно використовує водний канал, що з'єднує Каспійське та Азовське моря, для розширення своєї військової присутності в безпосередній близькості від Чорного моря і для проєкування своєї військової сили до Середземного моря. Технічне обслуговування каналу є пріоритетом Російської федеральної програми розвитку інфраструктури водного транспорту на 2019–2024 роки, яка посідає друге місце після московських програм водного транспорту. Планується, що російські федеральні видатки на розвиток каналу становитимуть понад 20% усього прогнозованого бюджету на програми річкового транспорту на 2019–2024 роки [16]. Росія має намір збільшити пропускну здатність своїх портів в Азовському і Чорному морях на 29,1% [17]. Раніше президент Росії Володимир Путін передбачав розширення потенціалу каналу, додавши до нього другу лінію.

Рис. 4. Південна стратегічна тріада Росії

Джерело: <https://asiapacific.anu.edu.au/maponline/base-maps/west-central-asia>

Тристоронній союз Росії, Ірану та Туреччини також має сприяти додатковому забезпеченню російської гегемонії в периметрі Каспію, Азова та Північно-Східного Причорномор'я (рис. 4). Аналіз політики Росії в Криму, особливо її військової діяльності в Чорному морі, показав, що цю акваторію захопила переважно Росія [18]. Поступово вона розширює зону обмеження для геостратегічних противників через широкий коридор, що тягнеться від Каспійського до Середземного моря через Азовське та Чорне моря. Російські комплекси ППО С-400 відіграли важливу роль у цій політиці: Росія успішно встановила зброю по лінії Кавказ—Крим—Чорне море, а також у Туреччині та Сирії та має на меті розширити далі цей периметр, що його російська система обмеження може поширити на Єгипет, Саудівську Аравію і далі [19].

Рис.5. Російські комплекси ППО С-400

Стратегія протидії для України

Росія, швидше за все, продовжить нарощувати свої сили на Азовському та Чорному морях, вважаючи, що ці два моря є невіддільною частиною її багаторічної грандіозної стратегії, що поєднує п'ять морських воріт в одній інтегрованій критичній транспортній інфраструктурі, враховуючи канал Волга—Дон [20]. Ця артерія забезпечує життєво важливе вікно на південь, а також простір для маневру проти західних торговельних та економічних санкцій. Якщо більш драматично, то цілісність і стійкість шляху можуть виявитися критичними для виживання самої Росії, бо це є рідкісним всеосяжним природним економічним поясом, який зшиває територію з півночі на південь та зі сходу на захід.

Нинішній розвиток ситуації у Чорному та Азовському морях навряд чи грає на користь України, оскільки всі зацікавлені сторони переважно захоплені короткостроковими мілітаристськими дискурсами, з огляду переважно на співвідношення сил проти Росії, яка грає довгу гру. Ядерна складова рівняння не залишає можливості для розумного прорахованого рішення. Іншими словами, ефективне гарантування безпеки України в цьому складному і тривалому середовищі навряд чи можливе у військовому або суто двосторонньому плані. Зведення питання до місцевого чи регіонального виміру навряд чи може допомогти, враховуючи, що питання безпеки Азова та Чорного моря глибоко вкорінено в дискурсі протистояння Схід—Захід і вже вийшло за рамки місцевого й регіонального виміру. Нинішнє військове нарощування та ескалація, а також повзуча торговельна війна перетворюються на гонку донизу для всіх причетних.

Хоча було розумно прийнято національну стратегію нарощування безпеки в Азовському та Чорному морях, яка має служити стримуючим фактором для Росії, Україна навряд чи може покластися на це рішення, враховуючи очевидну невідповідність сил на користь північного ворога. Спроби змусити Росію повернутися до правил, які розмивали б її диспозиції щодо морів, мають мало шансів на успіх.

Можливо, настав час, щоб Україна почала вести глобальний діалог і висувати ініціативи, які становлять спільний гуманітарний інтерес, сприяти багатостороннім переговорам з таких питань, як денуклеаризація, демілітаризація, скорочення зброї, а також міжрегіональні екологічні, торговельно-економічні та мирні договори у районах Азовського, Каспійського та Чорного морів. Новий діалог, вірогідно, є сприятливим щодо морського транспорту та ресурсів, а також щодо правил торгівлі, особливо з огляду на сейсмічні зміни в зовнішній політиці Євросоюзу та США. Ці глобальні проблеми, ймовірно, глибоко вкорінені та мають враховуватися при розробці стратегії безпеки Чорноморського регіону України для забезпечення довгострокової стійкої безпеки. І залучення Росії до таких зусиль із спільними інтересами допомогло б розсіяти поточний недалекоглядний мілітаристський погляд на розробку стратегії.

Список використаних джерел:

1. Europe's Navigable Waterways. Volga River, Russia: Characteristics & Overview. — water-ways.net, 2009–2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.european-waterways.eu/e/info/russia/wolga.php>
2. UN Meetings Coverage and Press Releases, 17 December 2018: General Assembly Adopts Resolution Urging Russian Federation to Withdraw Its Armed Forces from Crimea, Expressing Grave Concern about Rising Military Presence. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.un.org/press/en/2018/ga12108.doc.htm>
3. Chatham House. The Militarization of the Black Sea After the Annexation of Crimea. — 13 March 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.chathamhouse.org/event/militarization-black-sea-after-annexation-crimea
4. Марк Шевченко. Чорноморська конкуренція: OSC ставит на Новоросійськ // Порты Украины, 02 сентября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ports.com.ua/articles/chernomorskaya-konkurenciya-osc-stavit-na-novorossiysk>
5. Ridvan Bari Urcosta. The strategic dimensions of the sea of Azov // Center for International Maritime Security, November 29, 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cimsec.org/the-strategic-dimensions-of-the-sea-of-azov/38976>
6. Igor Delanoë. La Russie s'affirme en mer Noire // Le Monde diplomatique, Janvier 2019, pp. 1 and 12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.monde-diplomatique.fr/2019/01/DELANOE/59442>
7. Joshua Kucera. Russia transfers five warships out of Caspian Sea // Eurasianet, Jun 25, 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eurasianet.org/russia-transfers-five-warships-out-of-caspian-sea>
8. Ярослав Кречко, Михаил Штекель. «Россия пойдет на эскалацию, это неизбежно». — Борис Бабин о ситуации в Азовском море // Радіо Свобода, Крым.Реалии, 27 сентября 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/rossia-poydet-na-eskalaciu-na-azove/30185757.html>
9. До Азовського моря зайшли ще два військові кораблі РФ // Ukrinform, 25.10.2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2565977-do-azovskogo-mora-zajsli-se-dva-vijskovi-korabli-rf.html>
10. Convention on the Legal Status of the Caspian Sea, August 12, 2018 // Site of the President of Russia. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://en.kremlin.ru/supplement/5328>
11. Vladimir Putin. Speech at the Fifth Caspian Summit, August 12, 2018 // Site of the President of Russia. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/58296>
12. Ashley Sherman. Revisiting the landmark Caspian Sea agreement // Wood Mackenzie, 06 September 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.woodmac.com/news/opinion/revisiting-the-landmark-caspian-sea-agreement/>
13. Luke Coffey. Time for a U.S. Strategy in the Caspian // The Heritage Foundation, August 19, 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.heritage.org/europe/report/time-us-strategy-the-caspian>; Olga Yagova and Gleb Gorodyankin, «Oil Exports from Ceyhan Poised to Fall Due to Turkmen Diversion» // Reuters, January 25, 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.reuters.com/article/uk-oil-russia-turkmenistan/oil-exports-from-ceyhan-poised-to-fall-on-turkmen-flows-diversion-sources-idUKKCN1PJ0ZX>
14. Grzegorz Kuczyński. Mare Nostrum Strategy: Russian Military Activity in the Black Sea / The Warsaw Institute, 21 March 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://warsawinstitute.org/mare-nostrum-strategy-russian-military-activity-black-sea/>

15. Dimitri Doleberidze. Connecting the Caspian & the Black Seas // Georgia Today, 20 August 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://georgiatoday.ge/news/11916/Connecting-the-Caspian-%26-the-Black-Seas>
16. Приложение к Концепции развития внутренних водных путей Российской Федерации на период до 2024 года (проект) // Министерство транспорта Российской Федерации, 9 апреля 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mintrans.ru/documents/8/9910>
17. Правительство Российской Федерации. Распоряжение от 30 сентября 2018 года №2101-р. [О комплексном плане модернизации и расширения магистральной инфраструктуры на период до 2024 года], (с изменениями на 17 августа 2019 года). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/551365461>
18. Andrii KLYMENKO. A «Russian Lake»: the Nine Aspects of the Current Situation in the Black Sea // Black Sea News, 04.08.2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.blackseanews.net/en/read/153503>
19. Map Online: West-Central Asia / Australian National University, 6 May 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://asiapacific.anu.edu.au/mapsonline/base-maps/west-central-asia>
20. Волго-Донской канал имени В.И. Ленина // РИА Новости, 27.07.2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ria.ru/20170727/1499235674.html>

Євгенія ГОРЮНОВА,
Таврійський національний
університет ім. В.І. Вернадського,
Київ, Україна

«Демографічна зброя» Росії в Криму⁷

In the history of Crimea, Russia has repeatedly used a 'demographic weapon' changing both the size and, in particular, national composition of the peninsula's population. The Russian authorities have used various demographic policies, ranging from creating intolerable living conditions for the local population who have been forced to emigrate to implementing forced deportation and voluntary-compulsory resettlement of other peoples on the peninsula. The Kremlin continues to implement the same policy after the annexation of Crimea in 2014. The local population is decreasing in number due to high mortality and migration from Crimea. Instead, the peninsula is widely visited by the Russians who are offered certain benefits for resettlement there. Such a replacement of the population will create significant obstacles to future reintegration of the Crimean Peninsula into Ukraine.

В історії Криму Росія неодноразово застосовувала «демографічну зброю», змінюючи як чисельний, так і особливо національний склад півострова. Російська влада використовувала різні варіанти демографічної політики — від створення нестерпних умов для життя місцевого населення, яке змушене було емігрувати, до примусової депортації цілих народів і добровільно-примусового переселення іншого населення на півострів. Аналогічну політику Кремль продовжує й після анексії Криму у 2014 році. Кількість місцевого населення скорочується за рахунок високого рівня смертності та міграції за межі півострова, а на їхнє місце масово приїжджають переселенці з різних регіонів Росії.

⁷ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Травового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Травового Фонду або його партнерів.

Смертність vs народжуваність

У 2018 році вперше за часи російської окупації чисельність населення АРК зменшилася, — його кількість дорівнює показнику січня 2014 року в 2 мільйони 355 тисяч осіб. Навіть масштабна міграція росіян на півострів не може виправити картину: природне скорочення населення після анексії стрімко зростає.

Протягом 2014–2019 років коефіцієнт природного зменшення населення зріс майже в три рази — з мінус 1,5 до мінус 4,4 [1, с. 55; 2]. Це зумовлено високим рівнем смертності та скороченням кількості народжених. Якщо упродовж 2014–2016 років кількість новонароджених фактично збігалася з показниками доокупаційного періоду, то з 2016 року народжуваність починає скорочуватися. Так, у 2018 році народилося на 18% малюків менше, ніж 2014-го. За вісім місяців 2019-го кількість немовлят скоротилася ще на 5% порівняно з аналогічним періодом 2018 року [2].

Водночас протягом 2014–2016 років у Криму збільшується кількість померлих — вона досягає 28–29 тисяч осіб на рік, що на півтори-дві тисячі перевищує показники 2012–2013 років (рис. 1) [3, с. 52]. Незважаючи на зменшення рівня смертності у 2017–2018 роках, через низьку народжуваність природного зростання населення півострова не відбувається.

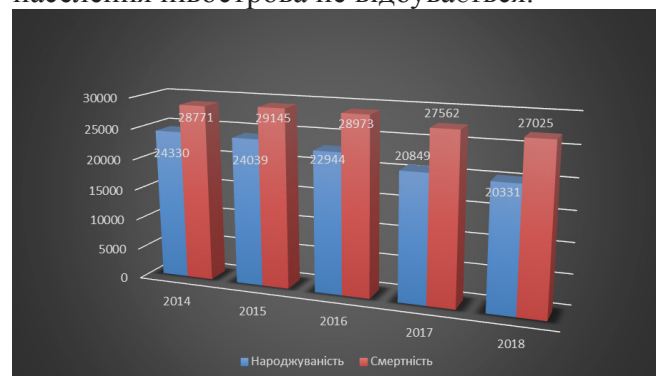

Рис. 1. Народжуваність і смертність в АРК у 2014–2018 роках, осіб

Найбільш сумна демографічна картина склалася в промислових містах Криму. В Керчі смертність перевищила народжуваність у 1,8 разу, в Армянську та Красноперекіпську — у 1,6 разу. Не краща ситуація в курортних містах: у Євпаторії вмирає в 1,4 разу більше, ніж народжується, в Алушті й Ялті — у 1,5 разу. Найбільш оптимістична ситуація у Сімферополі, де кількість померлих тільки на 4% вища за кількість новонароджених [4].

У сільській місцевості ситуація не краща: у жодному районі Криму народжуваність не перевищує рівень смертності. Найпроблемніша ситуація на півночі та сході півострова, де кількість померлих перевищує кількість новонароджених на третину. Це зумовлено дефіцитом води, поганою екологічною ситуацією (стосується північних районів) і загальним депресивним станом у регіонах.

У Севастополі демографічна ситуація інша: населення міста зросло за часи анексії з **383,9 тисячі до 443 тисяч** осіб (на 13%) [1, с. 49; 5, с. 52]. Однак це збільшення зумовлено не природними факторами, а міграційним приростом.

До 2019 року ситуація із співвідношенням новонароджених і померлих у Севастополі була кращою, ніж загалом у АРК: показник природного скорочення населення дорівнював мінус 2,7 у 2018 році. Тобто торік у місті народилося на 1153 особи менше, ніж померло. Однак за вісім місяців цього року показник природного скорочення населення стрімко зріс до мінус 3,9 (рис. 2).

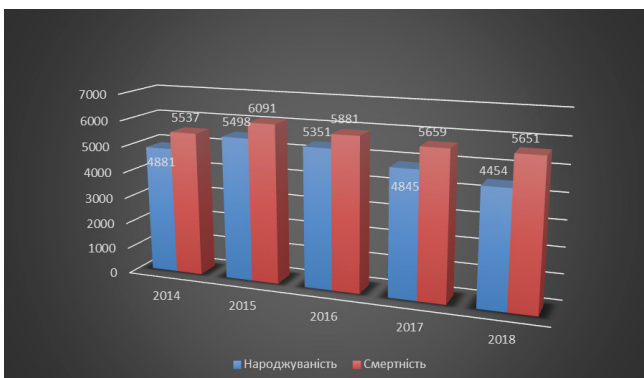

Рис. 2. Народжуваність і смертність у Севастополі у 2014–2018 роках, осіб

Загалом упродовж 2014–2018 років на півострові (в АРК і Севастополі) померло 170 295 осіб [4; 5], а за вісім місяців 2019-го — ще 22

238 чоловік [2; 6]. Таким чином, населення півострова скоротилося з природних причин на **192,5 тисячі** осіб. Народилося за період анексії майже **153 тисячі** осіб, що на 21% менше загальної кількості померлих. Варто зазначити, що діти, які народилися напередодні та після окупації півострова, значною мірою виховуються як росіяни і громадяни РФ.

Таким чином, тенденція природного скорочення населення через зростання смертності та зменшення народжуваності зберігатиметься й надалі. Відновлення демографічного балансу на півострові за таких умов можливе тільки за рахунок зовнішньої міграції, яку Кремль активно використовує як засіб заміщення місцевого не зовсім лояльного населення.

Міграція як засіб заміщення населення

Практика переміщення населення для Росії не нова, — її вже застосовували щодо Криму після масової депортації кримських народів у 1940-х роках. Тоді цей захід мав примусовий характер — росіян переселяли до Криму цілими колгоспами. Нинішня російська влада примусового переселення не організовує, але надає певні пільгові умови для охочих переїхати до Криму. Перш за все це стосується військових пенсіонерів, для яких у Росії діє програма переселення у південні регіони. Стимулювати переміщення росіян намагаються і з допомогою іпотечного кредитування, — у різних регіонах Росії активно пропонують іпотеку на кримські новобудови. Відповідна іпотечна програма діє також для російських військових та інших силовиків.

Кримська статистика показує, що за роки окупації до Криму переїхало **252,5 тисячі** осіб: 154,5 тисячі до АРК і 98 тисяч до Севастополя [3; 5; 7; 8]. Переважну більшість переселенців становлять росіяни — **160,7 тисячі** (64%). При цьому до АРК за цей період прибуло понад 89 тисяч росіян, а до Севастополя — 71,4 тисячі (16% міського населення). Але це без урахування військових, силовиків та інших чиновників, яких відряджають до Криму.

Однак навіть міграція вже не допомагає подолати наслідки природного скорочення населення, до якого додається масовий від'їзд кримчан з півострова. Так, за 2015–2018 роки з окупованої АРК виїхало 78 453 особи, за вісім місяців 2019-го — ще 13 217 [8]. Загалом за роки анексії з АРК виїхало **91,7 тисячі** осіб. До того ж по-

тік кримчан, які від'їжджають, швидко зростає: якщо у 2015 році з АРК виїхало 15 914 осіб, то у 2018 році — вже 23 876 (на 30% більше) [3].

Із Севастополя за період окупації виїхало понад **33 тисячі** жителів (10% від доокупаційної чисельності населення міста) [5; 7]. Таким чином, згідно з офіційною статистикою, за період окупації Крим залишили **124,7 тисячі** осіб.

І це не враховуючи тих кримчан, які переїхали на материкову Україну, але не знялися з реєстраційного обліку в Криму. За даними Мінсоцполітики України, на офіційному обліку на материку перебувають **40,7 тисячі** переселенців з окупованих АРК і Севастополя [9]. До них можемо додати ще 10–15 тисяч кримчан, які змінили кримську реєстрацію на материкову, не отримавши статусу внутрішньо переміщеної особи. Таким чином, з півострова за часи анексії виїхало не менш як **180 тисяч** осіб.

Слід зазначити, що від'їзд із Криму для переважної більшості кримчан є дуже серйозним кроком, оскільки після анексії регіональна самоідентифікація кримчан суттєво посилилася. За даними німецького дослідження 2017 року, кількість жителів Криму, які стали відчувати себе більше кримчанами, ніж раніше, становила майже 40%, а майже 80% респондентів навіть не замислювалися про від'їзд із півострова. Але серед тих, хто готовий до від'їзду, 55% — це молоді люди (від 18 до 42 років), тобто особи дітородного віку [10].

Отже, кількість населення півострова за часи анексії зменшилася щонайменше на 370 тисяч осіб, що дорівнює майже 16% населення півострова. Якщо така тенденція збережеться, то ще через п'ять-десять років у Криму залишиться менш як половина населення, що проживало там до анексії.

Національна складова «демографічної зброї»

Протягом панування над півостровом Росія постійно змінювала національний склад Криму. Після першої анексії Криму (1783 рік) частка кримських татар, яка становила понад 92% населення півострова, до кінця XIX століття зменшилася майже утричі — до 34% (186,2 тисячі з 547 тисяч осіб). Натомість чисельність

росіян, яких разом з іншими народами переселяли на півострів, у складі населення Криму збільшилася до 33% [11, с. 14].

Еміграція кримських татар до Османської імперії та переселення на півострів інших народів, на думку дослідника В. Григор'янца, дали можливість Росії провести значну соціокультурну реконструкцію, внаслідок якої відбулося витіснення тюрко-мусульманського типу цивілізації і заміщення її російсько-православним типом [12, с. 30].

Радянська влада в Криму намагалася перетягнути кримських татар на свій бік через політику «коренізації» (у кримському форматі — «татаризації»). Але це не змінило національної картини півострова: чисельність кримських татар з 1926-го по 1939 рік зросла на 18% — з 179,8 до 218,9 тисячі, але їхня частка в складі населення Криму зменшилася з 24 до 19,4%. Натомість кількість росіян напередодні Другої світової війни вже перевищила половину кримського населення та досягла 558,5 тисячі осіб. Удвічі зросла й частка українців на півострові: з 77,4 до 154,1 тисячі осіб (13,7% населення Криму) [13, с. 18].

Однак радянська політика депортації під час Другої світової війни кардинальним чином змінила етнічний склад Криму: протягом 1941–1944 років з півострова було депортовано майже 300 тисяч кримських татар, німців, греків, болгар, вірмен, румунів та італійців [14, с. 88–89]. Замість депортованих народів на півострів почали переселяти росіян, а потім й українців.

Унаслідок цієї політики у 1959 році з 1,2 мільйона осіб, що проживали в Криму, частка росіян становила 71,4% (858,3 тисячі), а українців — 22,3% (267,7 тисячі) [13, с. 18].

Повернення кримських татар додому змінило етнічну мапу Криму, але росіяни залишалися найчисленнішим народом півострова (рис. 3). Згідно з даними перепису 2001 року, з 2,4 мільйона осіб, що проживали в Автономній Республіці Крим, майже 1,5 мільйона були росіянами (60,1%), 576,6 тисячі — українцями (24%) і 245,3 тисячі — кримськими татарами (10,2%) [15].

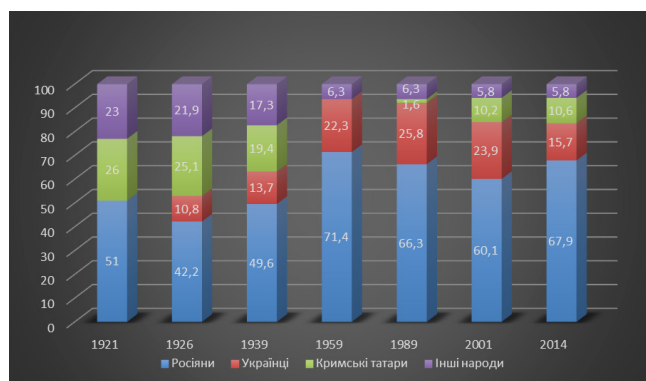

Рис. 3. Національний склад Криму у 1921–2014 роках, у відсотках

На жаль, українська влада не проводила нових переписів, але дані дослідження Центру Разумкова 2008 року значною мірою збігаються з результатами перепису: росіянами себе вважали 60,1% респондентів, українцями — 24,9, кримськими татарами — 9,1% [16, с. 3]. Дані російського перепису 2014 року показують зовсім іншу картину: кількість українців скорочується з понад півмільйона до 344 тисяч осіб, тобто з 24 до 15,7% населення [17].

Етнічні зміни в Криму російський політолог О. Баранов пояснює «добровільним вибором» кримських українців, які «визнали себе росіянами» внаслідок «відносно низької згуртованості та слабого володіння власною мовою» [18, с. 35]. Ця «наукова логіка» обґрунтовує політику російської влади щодо нівелювання української ідентичності на півострові та допомагає закріпити у свідомості міф про «російський Крим».

З іншого боку, російські дослідники попереджали ще у 2014 році про можливий процес консолідації української ідентичності в Криму через загрози для її існування. *«Частка українського населення півострова, яка раніше не відчувала загрози для своєї етнічної спільноти, опинившись у позиції меншості, може актуалізувати власну етнічну ідентичність»*, — пише російський історик Р. Старченко [19, с. 22].

Через побоювання цієї «актуалізації» окупаційна влада півострова здійснює жорстку політику нівелювання української ідентичності з використанням різноманітних заходів: від відкритих репресій проти українців («справи» Володимира Балуха, Ігоря Мовенка, Олега При-

ходька тощо) до обмеження навчання рідною мовою та закриття українських храмів.

Так, за п'ять років кількість дітей, що навчаються українською мовою, зменшилася в Криму в 51 раз — з 12 694 до 249 осіб (0,2% від усіх учнів) [20]. Із семи шкіл, де до анексії діти навчалися українською мовою, за офіційними даними, залишилася лише одна (школа №20 у Феодосії), але й там де-факто вже немає українських класів [21].

Через відмову Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) пройти реєстрацію за російським законодавством з 52 приходів на початок 2018 року залишилося тільки дев'ять [22, с. 26]. Однак Росія продовжує боротьбу проти Української церкви: окупаційна адміністрація Сімферополя на основі рішення окупаційного суду відбирає приміщення Кафедрального собору святих рівноапостольних князів Ольги та Володимира Православної Церкви України. Окупаційна адміністрація Євпаторії звернулася з позовом до «суду» щодо знесення храму ПЦУ у цьому місті.

Через таку політику наступний російський перепис може зафіксувати ще більше зниження кількості українців у Криму, що буде використано Росією на міжнародній арені для підтвердження «російського статусу» півострова.

З іншого боку, російський дослідник О. Баранов зазначає таке: в 12 із 25 «муніципальних утворень» Криму відбувається заміна слов'янського населення кримськотатарським, що потребує від росіян здійснення особливої політики щодо кримських татар [23, с. 6]. Саме тому Росія намагається домогтися лояльності кримських татар через освітню та релігійну політику. Наприклад, кримськотатарською мовою зараз навчаються понад 6 тисяч дітей (3% від всіх учнів), що навіть більше, ніж до анексії (у 2013–2014 роках таких учнів було 5,5 тисячі). Усі 15 кримськотатарських шкіл, що працювали до російської окупації, продовжують працювати, — у них навчаються понад 4,2 тисячі дітей [20]. Протягом 2015–2016 років було надруковано 66 найменувань навчальних матеріалів (підручників, посібників) кримськотатарською мовою загальною кількістю 61 тисяча примірників [24]. Російська влада підтримує будівництво мечетей у Криму та допомагає кримським мусульманам щорічно здійснювати хадж.

Усі ці дії російської окупаційної влади спрямовані на створення картинки «турботи» Росії про права кримських татар, щоб домогтися не лише їхньої лояльності, а й підтримки з боку Туреччини, яка виступає захисником прав кримськотатарської спільноти Криму та стає дедалі важливішим партнером Москви в регіоні.

З іншого боку, Росія забороняє Меджліс (представницький орган кримськотатарського народу) та закриває кримськотатарський телеканал АТР, який переїхав до Києва. До того ж російська влада здійснює репресивну політику щодо певної частини кримських татар за релігійно-політичними ознаками. Однією з причин переслідування кримських мусульман можна на-

звати те, що серед кримських татар, які є прихильниками України, 66% вважають важливою саме релігійну ідентичність (опитування 2015 року в Сімферополі) [18, с. 36].

Таким чином, сучасна російська національно-демографічна політика в окупованому Криму спрямована на формування на півострові повністю лояльної до Кремля спільноти. Цьому сприяє і масштабне переселення росіян, і поступове витіснення з півострова незгодних, і освітня політика, і методи батога та пряника щодо кримських татар, лояльність яких потрібна Москві. Безумовно, всі ці дії значно ускладнять у майбутньому процес деокупації та реінтеграції Криму до України.

Список використаних джерел:

1. Статистичний збірник «Регіони України» 2014. К., 2014.
2. Оперативные данные по естественному движению населения Республики Крым. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%95%D0%94%D0%9D%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%92%D0%AD%D0%91%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%2008_2019.pdf
3. Республика Крым в цифрах. 2018: Крат. стат. сб. Крымстат. Симферполь, 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%9A%D1%80%D1%8B%D0%BC%20%D0%B2%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B0%D1%85.2018\(%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82\)%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB.%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%8F.pdf](https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%9A%D1%80%D1%8B%D0%BC%20%D0%B2%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B0%D1%85.2018(%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82)%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB.%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%8F.pdf)
4. Естественное движение населения по городским округам и муниципальным районам Республики Крым за 2018 год. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%95%D0%94%D0%9D%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%92%D0%AD%D0%91%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9%202018\(1\).pdf](https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%95%D0%94%D0%9D%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%92%D0%AD%D0%91%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9%202018(1).pdf)
5. Город Севастополь в цифрах 2018 г.: Крат. стат. сб. Крымстат. Симферополь, 2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%B2%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B0%D1%85.2018%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82\(1\).pdf](https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%B2%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B0%D1%85.2018%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82(1).pdf)
6. Оперативные данные по естественному движению населения г. Севастополя. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%90%D0%92%D0%93%D0%A3%D0%A1%D0%A22019%D0%95%D0%94%D0%9D.pdf>
7. Оперативные данные по миграционному движению населения г. Севастополя. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%9C%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%B0%D0%B2%D0%B3%D1%83%D1%81%D1%82%20-%20%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%8F%20\(2\).pdf](https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%9C%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%B0%D0%B2%D0%B3%D1%83%D1%81%D1%82%20-%20%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%8F%20(2).pdf)
8. Оперативные данные по миграционному движению населения Республики Крым. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://crimea.gks.ru/storage/mediabank/%D0%9C%D0%9D%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%92%D0%AD%D0%91%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_%2008%202019.pdf

9. На материковій Україні на обліку перебуває 40 733 переселення з Криму і Севастополя — міністерство. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/news-pereselency-z-krymu/30117853.html>
10. ZOiS Report. Terra incognita — the public mood in Crimea. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.zois-berlin.de/fileadmin/media/Dateien/ZOiS_Reports/ZOiS_Report_3_2017.pdf
11. Аджиєва Л. Крим: влада — економіка — довкілля (науковий аспект (1861–1917): моногр. Саки, 2013.
12. Григор'янц В.С. Вірмени Криму: минуле і сьогодення. Сімферополь, 2005.
13. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): зб. документів і матеріалів. Київ, 2016.
14. Бугай Н.Ф. Депортация народов Крыма. Документы, факты, комментарии. М., 2002.
15. Всеукраїнський перепис населення. 2001. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>
16. АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека та оборона, 2008, №10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD104_2008_ukr.pdf
17. Таблицы с итогами Федерального статистического наблюдения «Перепись населения в Крымском федеральном округе». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/perepis_krim/tab-krim.htm
18. Баранов А. Соотношение гражданской, этнической и конфессиональных идентичностей в Крыму: политические аспекты трансформации / Материалы международной научной конференции «Проблемы национальной идентичности в контексте современной глобализации». Ереван, 2017. С. 32–41.
19. Старченко Р. Языковые и этнополитические ориентации крымчан (2013–2014 гг.). Автореферат дис. на получение науч. степени канд. ист. наук. М., 2015.
20. В 2018–19 учебном году изучение родных языков организовано для 38 871 крымского школьника. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://monm.rk.gov.ru/article/show/2019_01_29_11_31_v_2018_2019_uchebnom_godu_izuchenie_rodnykh_iazykov_organizovano_dlia_38_871_krymskogo_shkolnika
21. В единственной украинской школе в Крыму дети учатся на русском языке. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://crimeahrg.org/ru/v-edinstvennoy-ukrainskoy-shkole-v-kryimu-deti-uchatsya-na-russkom-yazyike/>
22. Свобода религии и убеждений в Крыму: Аналитический обзор о ситуации в сфере свободы религии и убеждений в условиях оккупации Крыма (апрель 2014 — январь 2018) / сост. А. Седов; общая ред. О. Скрипник. Киев, 2018.
23. Баранов А. Трансформация региональной, этнической и конфессиональных идентичностей крымчан в контексте воссоединения Крыма с Россией // Вестник Пермского научного центра. 2016. №5. С. 4–10.
24. Школы полуострова с крымско-татарским языком обучения полностью обеспечили учебниками. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://crimea.ria.ru/society/20161225/1108539240.html>

Вікторія НОВІКОВА,
Журналістка-розслідувачка,
Київ, Україна

Телекомунікаційна інфраструктура в Криму: невивчені уроки 2014 року⁸

The national security of any country is based on basic ideas of the political class about it. The quality and efficiency of national security is proportional to the level of elite circles. The components of the security of the state are distinguished by specialists into categories and assigned to specialized military and civilian institutions. The development of a methodology for the study of threats and the implementation of countermeasures for the security of the nation is an indicator of the maturity of a society, a permanent feature of a democratic country. One of the most important aspects of the society security in the digital world is protecting critical communications infrastructures. This applies both to the media and to the content of the messages. The catastrophic consequences of the inability to assess and implement solutions to the threats in the information field were clearly demonstrated by History itself in March 2014 in Crimea.

Національна безпека будь-якої країни народжується з базових уявлень про неї політичного класу. Якість і ефективність нацбезпеки пропорційна рівню елітарних кіл. Складові безпеки держави поділяються фахівцями на категорії та передаються у відання профільним військовим і цивільним інституціям. Розробка методології вивчення загроз і реалізації контрзаходів щодо безпеки нації є показником зрілості суспільства, сталою ознакою демократичної країни. Одним із найважливіших аспектів безпеки населення у цифровій сучасності є захист критичної інфраструктури у сфері комунікацій. Це стосується як носіїв інформації,

⁸ Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

так і безпосередньо змісту повідомлень. Катастрофічні наслідки неспроможності оцінити та запобігти загрозам в інформаційній сфері наочно продемонструвала сама Історія у березні 2014 року в Криму.

Критична інфраструктура (КІ) — сукупність об'єктів, які є стратегічно важливими для економіки і безпеки держави, суспільства й населення та порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам України [1]. До таких об'єктів належать, зокрема, мости, порти, аеропорти, будівлі, споруди та вміст заводів і підприємств хімічної, космічної, ядерної, інформаційної, транспортної, фінансової галузей тощо.

У США надають надзвичайного значення критичній інфраструктурі. Безпека енергетичної, телекомунікаційної, транспортної та водної інфраструктури має пріоритетне значення (рис. 1).

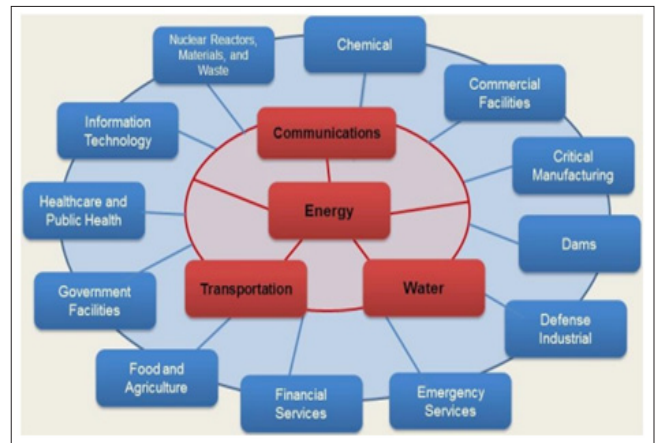

Рис. 1. Значення критичної інфраструктури в США

Критично важливими об'єктами інфраструктури в царині передачі інформації є телекомунікації та споруди, що входять до системи національного інформаційного простору. Україна не приділяла належної уваги загрозам і безпеці об'єктів КІ. Відповідно, й фінансування у цій сфері було розпорошеним, украй низьким

і неефективно використаним. Тим часом при збройному захопленні Російською Федерацією українського Криму у 2014 році перш за все окупанти зайняли саме порти, аеропорти, телецентри. Озброєні формування без розпізнавальних знаків перехопили частоти мовлення, які за міжнародними правилами розподіляються між країнами та є національною власністю. Як відомо, зарубіжні впливи на національні інформаційні простори є наслідком інформаційної глобалізації.

В АРК до окупації Росією діяли 79 телерадіоорганізацій, у тому числі 13 телекомпаній ефірного мовлення, 14 FM-радіостанцій, 5 комунальних радіоредакцій дротового мовлення, 4 приватні радіоредакції дротового мовлення, 39 кабельних телерадіокомпаній, 7 ефірно-кабельних телерадіокомпаній [2]. Окрім іншого, півострів має складний рельєф, і покриття радіочастотами потребує більших потужностей, ніж на рівнинній місцевості. Тож Крим був і залишається найскладнішим полем інформаційної діяльності України. Наразі на півострові немає жодного українського ЗМІ.

Не зайвим буде зауважити, що потужне телерадіомовлення є важливим ресурсом для виконання військових завдань, адже інфраструктура радіомовлення є системою подвійного призначення. Зокрема, можливості радіопередавальних центрів широко використовуються для радіоелектронної боротьби (РЕБ), є частиною системи оповіщення населення та силових відомств у складі ДСНС.

Захоплення інформаційного простору в Криму було організовано й реалізовано групами висококваліфікованих фахівців. Але стрімкій збройній операції російських силовиків передувала багаторічна підготовка населення півострова до лояльного сприйняття пропагандистських наративів. Упродовж років ФСБ і ГРУ створювали в Криму мережі політико-соціальних об'єднань під виглядом партій, культурних фондів, «незалежних» ЗМІ тощо.

Російська присутність у медіа-просторі АРК проявлялася ретрансляцією «НТВ», «МУЗ-ТВ», «Голоса России». В Криму працювали корпункти російських телеканалів: «Первый канал», «НТВ», «ТВ-Центр», інформагентства ІТАР-ТАРС. Більш того, в багатьох містах Криму різноманітні проросійські організації безоплатно встановлювали супутникові антени,

налаштовані на супутники з російськими телеканалами [3].

У 2013 році в Україні російською мовою виходило 508 періодичних видань — 17% усього обсягу періодики та 845 російськомовних газет — 36% від загальної кількості. В Криму друкований проросійський контент забезпечували «Комсомольская правда в Украине», «Аргументы и факты в Украине», «Московский комсомолец в Украине», «Известия в Украине», «Флаг Родины» та інші, а також видання антиукраїнських місцевих ЗМІ: «Крымская правда», «Крымское время», «Русичи». Серед інтернет-ресурсів функціонували «Новый регион», «НТВ-Крым», «Регнум» [3].

Перелічені інформаційні ресурси працювали у тісному зв'язку з громадсько-політичними організаціями, що декларували проросійську спрямованість: кримські регіональні відділення партій «Русский блок», ПСПУ, КПУ, «Союз лівих сил», Руська громада Криму, Народний фронт «Севастополь—Крим—Росія», Російська громада Керчі «Вітчизна», Руська громада Євпаторії, «Союз радянських офіцерів Криму», козацькі організації, що входять до складу «Кримського козачого союзу» та «Союзу козачих військ Росії і зарубіжжя» [3].

Активна стадія пропаганди щодо Криму розпочалася з розконсервування Росією середньохвильових передавачів потужністю від 500 до 1200 кВт у Калінінградській області, Краснодарі та місті Григоріополь у невизнаному Придністров'ї. Сигнал із цих точок покривав майже всю територію України. Мовили російські ЗМІ «Голос России» та федеральне «Вести ФМ». Військові мобільні середньохвильові станції мовлення Росія розгорнула вздовж північно-східного кордону з Україною [4].

Ефективність обраних росіянами методів інформаційного впливу на громадськість Криму можна оцінити за даними соціологічних опитувань. Згідно з результатами соціопитування «Імідж-контролю» (жовтень 2008 року), 90,4% жителів АРК підтримували співробітництво України з Росією в зовнішньополітичній сфері, 75,2% висловилися за подальше базування ЧФ РФ у Криму (8% — за виведення ЧФ РФ з м. Севастополя після 2017 року). Соціопитування SOCIMUM (вересень 2008 року): проти вступу України до НАТО висловилося 89% кримчан, підтримали військову операцію російських

військ у Грузії 81% опитаних, 79% респондентів заявили, що підтримують визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії.

У книзі «Війни — XXI: полігібресія Росії» автори визначили три рівні розвитку гібридної агресії. В останньому за ступенем небезпеки червоному рівні двома найнебезпечнішими пунктами позначено появу неідентифікованих мілітаризованих груп держави-агресора і вимкнення телеканалів держави-жертви [5]. Наприкінці лютого 2014 року було захоплено основні потужності кримської інформаційної інфраструктури — ДТРК і РТПЦ Криму. Це дало змогу окупантам здійснювати технічну підготовку до перемикання українських телеканалів на російські. Зокрема, потужності приватної компанії «Зеонбуд», що мала понад 70 передавачів телесигналу та працювала у зв'язці з обладнанням державного Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення (РРТ), також були захоплені. Росіяни повернули супутникові антени на супутникову позицію 75° східної довготи та налаштували прийом російських телеканалів, що були сформовані під виглядом українських [6].

Віцепрезидент шведської компанії SES Astra AB та експерт супутникових технологій Онно Зонневельд пояснює, що телеканали замінювали за схемою маскування: «З технічного боку не має значення, який контент є всередині сигналу. Для приймання супутникового сигналу необхідно сформувати пакет, що налаштований на наземне обладнання. Росіяни сформували пакети російських каналів під ідентифікацію української компанії. В технічному сенсі обладнання в Криму приймало сигнал, який виглядав як українські мультиплекси, але всередині були російські телеканали».

Замасковані пакети з російськими телеканалами росіяни підняли на європейський супутник ABS-2 (75° сх. д.), що належить Глобальному європейському фонду прямих інвестицій Permira Holdings Ltd (Велика Британія) [7]. Акт одномоментного перемикання телеканалів у Криму 10 березня 2014 року було здійснено під керівництвом групи фахівців «Российской телевизионной и радиовещательной сети» (РТПС) і «Всероссийской государственной телевизионной и радиовещательной компании» (ВГТРК). З інтервалом у десять хвилин на ABS-2 з'явилися комерційний пакет «STV_ABS2» і

чотири пакети — копії мультиплексів, замаскованих під український «Зеонбуд».

Вірогідно, це свідчить про значну роль в окупації інформаційного простору України напівдержавної російської компанії ВАТ «Спутниковое Телевидение» (STV). Сигнал замаскованих мультиплексів виходив і приймався в нестандартному для телемовлення діапазоні — 10900–11700 МГц. Зазначений зв'язковий діапазон використовувався згаданою компанією. Також відомо, що замасковані пакети каналів формувалися у передавальному центрі м. Дубни в Підмосков'ї, який також використовується STV.

Перемикання каналів було спецоперацією, що завершилася за кілька місяців. До 1 липня 2014 року українське обладнання було повністю переведено на потужності російської РТПС [8]. Разом із тим спецслужби контролювали «перехід» медійного бізнесу під «законодавство» РФ. ФСБ, Роскомнагляд і «Міністерство інформації республіки Крим» постійно перевіряли провайдерів на предмет присутності-відсутності українських телеканалів у кабельних мережах. Окупаційною владою було організовано низку навчальних заходів, а керівники медіа-активів отримували попередження і погрози щодо обов'язкової перереєстрації. Згідно з аналітичною доповіддю Національного інституту стратегічних досліджень 2016 року, було обмежено доступ до 54 сайтів, що нібито містили заклики до здійснення екстремістської та іншої протиправної діяльності. Впродовж 2014 року завдяки новим «законам» удалося практично повністю витіснити українське телебачення, радіо, друковані ЗМІ з території півострова [9].

З початком агресії РФ проти України Національна радіокомпанія України за рахунок власних ресурсів з лютого 2014 року розпочала мовлення на АР Крим Першої програми Українського радіо середньохвильовим передавачем потужністю 500 кВт на частоті 549 кГц, який розташований у с. Луч Миколаївської області. Завдяки цьому мовленню, кримчани мали можливість отримати український радіосигнал з відсутньою агресивною російською пропагандою [10]. Але у 2019 році за рішенням керівництва НСТУ його роботу було припинено, а НСТУ отримала численні скарги як від жителів Криму, так і від слухачів України. За інформацією керівництва НСТУ, вимкнення відбулося

через недостатнє фінансування Кабінетом Міністрів України.

Ринок телерадіокомунікацій Криму в 2013 році оцінювався приблизно у 400 млн дол. Більша частина цієї суми — потужності мобільних операторів [11]. Національна рада телерадіомовлення України оцінила загальні втрати приватних і державних компаній у сфері телерадіомовлення на півострові внаслідок анексії у майже 25 млн дол. Міністерство юстиції України у скаргах уряду до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) сформувало претензії щодо фактів захоплення РФ у Криму РТПЦ та інших об'єктів телекомунікацій. У скарзі зазначено більш як чотири тисячі об'єктів. Більшість із них було створено в радянські часи з метою мовити на територію Криму та частину Херсонської області. Обладнання державного концерну РРТ, у власності якого також були земля, телекомунікаційні мережі та інше, не мало дієвої системи безпеки як об'єкти критичної інфраструктури [12].

Наразі визначення терміна «критична інфраструктура» існує тільки в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» і є доволі розмитим: «Критично важливі об'єкти інфраструктури — підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, діяльність яких безпосередньо пов'язана з технологічними процесами та/або наданням послуг, що мають велике значення для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення, виведення з ладу або порушення функціонування яких може справити негативний вплив на стан національної безпеки і оборони України, навколишнього природного середовища, заподіяти майнову шкоду та/або становити загрозу для життя і здоров'я людей». Галузеві експерти наголошують, що під таке визначення можна підвести майже все, від хлібопекарні до нічного клубу. Разом з тим конкретного переліку об'єктів КІ в Україні не створено, а захист дійсно небезпечних і важливих об'єктів здійснюється локально й несистемно.

Колишнє Міністерство інформаційної політики України (нині у процесі реорганізації в Міністерство культури, молоді та спорту України) і Національна рада телерадіомовлення України, в межах спеціальної комісії, спільно з Концерном РРТ та Українським державним центром

радіочастот (УДЦР) розробили і координують дії з розвитку мереж українського телерадіомовлення в Криму та Херсонській області. Втім, фактично окупований півострів українським сигналом майже не покривається, адже потужність кримського обладнання, яке було захоплене і через яке передається російський контент, значно перевищує потужності аналогових передавачів у Херсонській області. Так само не розробляється жодної державної програми, спрямованої на забезпечення аналізу загроз КІ у сфері телекомунікацій, а також методів захисту, зокрема, щодо найуразливіших для російської агресії регіонів: контрольованих Україною районів Донецької та Луганської областей, Харківської, Запорізької та Дніпропетровської областей.

Колишній голова Концерну РРТ Валерій Юрченко вважає, що єдиною на даний момент технологією передачі радіосигналу, коли велику територію можна охопити сигналом від передавача, що перебуває від цієї території на значній відстані, є мовлення на довгих, середніх і коротких хвилях. Водночас він зазначає: «Українські потужні радіопередавальні центри Концерну РРТ перебувають у напівзруйнованому стані, деякі ліквідовано (Броварський радіоцентр), діюче передавальне обладнання російського виробництва за 40 років експлуатації вичерпало свій ресурс, існує загроза припинення його роботи у будь-який час» [13].

Кабінет Міністрів України у 2016 році поклав завдання створити концепцію державної системи захисту і розвитку критичної інфраструктури на Міністерство економічного розвитку і торгівлі (розпорядження Кабміну від 6 грудня 2017 року №1009). 67 представників із 17 державних органів у складі робочої групи працювали над проектом закону (реєстр №10328 від 27 травня 2019 року) «Про критичну інфраструктуру». Втім, через зміну уряду і Верховної Ради законопроект було відкликано.

Тим часом у РФ діє державна програма «Інформаційне суспільство» (2011–2024 роки) з бюджетом у 40,6 млрд дол. [14]. Кінцевою метою програми є стовідсоткове покриття російськомовного населення планети безплатними ЗМІ Росії. Ці кошти Росія вкладає в формування порядку денного іноземних аудиторій, у вплив на думки людей через телебачення. Між тим тематика Криму поступово втрачає мобілізацій-

но-пропагандистський потенціал для аудиторій РФ і витісняється з російського інформаційного простору. При цьому видатки на інформаційно-пропагандистську діяльність у «ДНР/ЛНР» постійно збільшуються.

Наразі стан інформаційного простору окупованого Криму є вкрай незадовільним з огляду на результати деструктивної діяльності окупаційної влади в медіа-сфері. Можливості України здійснювати активну контрпропагандистську роботу на півострові обмежені, зокрема, й відсутністю сталого законодавства у сфері захисту об'єктів КІ, внутрішньополітичної програми інформаційної політики щодо окупованих територій та протидії інформаційній агресії.

Згідно із законами України «Про мобілізацію» та «Про національну безпеку» наразі в Україні діє особливий період. Це означає, що державні установи, інституції та громадяни мають бути готові виконувати «конституційні обов'язки щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності». Крім того, Кодекс цивільного захисту, прийнятий у 2013 році, зобов'язує місцеві органи влади не тільки протистояти загрозам при настанні таких, а й прогнозувати їх і реалізовувати превентивні заходи безпеки та інформування населення. Втім, практика останніх шести років свідчить про невивчення уроків окупації.

У більшості регіонів країни не функціонує система національного оповіщення, а єдиним засобом передачі інформації від держави населенню при настанні надзвичайної ситуації залишається суспільний мовник. Його радіоточки радянської системи оповіщення приватний власник «Укртелеком» з 1 січня 2020 року офіційно припиняє обслуговувати. Телевізійний суспільний мовник не має стовідсоткового покриття на території України та майже не має за кордоном. Не у кожному домогосподарстві є телевізор та автономне забезпечення електроенергією. Крім того, населення погано обізнане щодо ролі суспільного мовника і переважно довіряється та обере інше інформаційне джерело. Враховуючи майже повний параліч національної системної інформаційної політики, вірогідність експансії та викривлення змісту приват-

них (недержавних) мовників агресором під час надзвичайної ситуації є вкрай високою. Отже, найбільшими заручниками відсутності захисту об'єктів інформаційної інфраструктури залишаються свідомість громадян, ступінь їх розуміння, здатність орієнтуватися в ситуації [15].

Після окупації територій у 2014-му і захоплення агресором частини інформаційного простору неокупованих територій вагомий внесок у розбудову національного мовлення зробила Нацрада. Втім, охоплення українським контентом здійснюється переважно у частині радіомовлення. Зокрема, станом на грудень 2019 року мовлення кількох українських радіостанцій на середніх частотах охоплює значну частину Криму й Херсонську область. Відкритим залишається питання вибору. Втрачені інформаційні десятиліття сформували на Півдні і Сході України досить агресивно налаштовану до всього українського аудиторію, навіть російською мовою. Тим часом найпопулярнішим засобом отримання інформації традиційно залишається саме телевізор. Намагання покрити Крим українськими телеканалами — надскладне завдання, що, незважаючи на спроби, поки зазнає цілковитого фіаско [16]. Разом з тим обладнання й технології, що зараз реалізуються для відновлення національного мовлення в проблемних регіонах, залишаються так само незахищеними, як і те, що було захоплено в російсько-українській війні. Регіони з високим ризиком небезпеки — прикордонні на півдні, південному заході, північному сході, на півночі країни — взагалі не розглядаються державою як такі, що потребують особливої уваги у сфері захисту об'єктів КІ. Дієвих змін у законодавстві та ставленні до критичної інфраструктури в інформаційній сфері державна влада не демонструє. При цьому навіть поодинокі прийняті законодавчі ініціативи не виконуються.

У підсумку щодо окресленої проблеми необхідно зазначити, що інститут безпеки держави є сферою, яка, крім технічного професіоналізму, потребує наявності високих морально-етичних якостей еліт. Державність та орієнтири на загальне благо є найголовнішими чинниками суверенітету і безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Розпорядження КМУ від 06 грудня 2017 р. №1009-р. «Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-stvorenniya-derzhavnoyi-sistemi-zahistu-kritichnoyi-infrastrukturi>
2. Аналітична записка Департаменту інформаційної безпеки РНБО до президента України Віктора Ющенка «Щодо ситуації в інформаційній сфері АР Крим».
3. Аналітична записка «Щодо інформаційно-психологічної складової агресії Російської Федерації проти України (за результатами подій 1–2 березня 2014 року)» / Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://old2.niss.gov.ua/articles/1476/?fbclid=IwAR2igWnNaRyCLV38Xp4KMNX_3GwGg7L9m5JGgpEems9OgnwrjKBwHEDvIwk
4. С. Прокопчук. Утрату інформаційного суверенітету було сплановано // Урядовий кур'єр, 17.04.2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/utrati-informacijnogo-suverenitetu-bulo-splanovano/>
5. Книга «Війни — XXI: Полігібресія Росії», 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/ua/pro-nas/nashi-eksperti/itemlist/category/45-viyni-xxi-poligibresiya-rosiyii>
6. В. Новикова. Майже у прямому ефірі: телештурм Криму // Крим.Реалії, 26 вересня 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/teleshturm-krymu-rozsliduvannia/30183875.html>
7. Сайт компанії ABS. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.absatellite.com/satellite-fleet/abs-2-75e/>
8. Сайт компанії РТПС у «Республіці Крим». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://crimea.rtrs.ru/>
9. Аналітична доповідь «Стан та проблеми забезпечення державної інформаційної політики: зона проведення АТО та окуповані території», 2016 / Національний інститут стратегічних досліджень.
10. Аналітична доповідь «Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії», 2016 / Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://old2.niss.gov.ua/public/File/2016_nauk_anal_rozrob/inform_vukluku.pdf?fbclid=IwAR0ZGm-MZXCK_Q-QaFO-YLKlydO-UEweVhTQVtWZFpFom5gjVQDLH6cDcvM
11. Міжнародне консалтингове агентство iKS-consulting. Доповідь «Ринок телекомунікацій Криму в 2013». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.cnews.ru/reviews/telekom_2014/articles/krymskij_telekom_vzletit_na_rossijskij_setyah
12. Звіт Національної ради України з питань телерадіомовлення «Про втрати українських мовників на окупованих територіях», 2016.
13. Аналітична доповідь Валерія Юрченка до правління НСТУ, 2017–2018 «Інформація про припинення мовлення програм Українського радіо у середньохвильовому діапазоні».
14. Сайт Міністерства цифрового розвитку, зв'язи та масових комунікацій Російської Федерації: Государственная программа «Информационное общество». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://digital.gov.ru/ru/activity/programs/1/>
15. Д. Волчек. Царство стоп-листов. Рассказ экс-редактора путинского телевидения // Радио Свобода, 23 февраля 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/29783569.html>
16. Сайт Національної ради України з питань телерадіомовлення: Розширення українського телевізійного мовлення на невідконтрольованих уряду територіях і в районах, що межують з ними, 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.nrada.gov.ua/rozshyrennya-ukrayinskogo-televizijnogo-movlennya-na-nepidkontrolnyh-uryadu-terytoriyah-v-rajonah-shho-mezhuyut-z-nymy/>

Ігор СТУКАЛЕНКО,
Керівник енергетичних програм
Центру глобалістики «Стратегія XXI»,
Київ, Україна

LNG як фактор енергетичної безпеки Чорноморського регіону⁹

LNG is a way of diversification of sources and routs of gas supply in Europe. It has become attractive for many European countries and can help the Black Sea countries to improve their energy security.

Природний газ залишається вагомим компонентом процесу енергетичного переходу. І не лише через те, що є найменш забруднюючим викопним паливом, але і з погляду безпеки постачання. Однак після російських маніпуляцій 2006-го, 2009-го і 2014 року репутація газу, який імпортується трубопроводами, різко впала. Питання якнайшвидшого виходу із ситуації монопольного постачальника набуло додаткової ваги на європейському ринку.

Значення LNG¹⁰ (або СПГ) різко зросло у світі за останні роки. За даними Міжнародного енергетичного агентства [1], постачання СПГ у 2023 році досягне 500 млрд кубометрів. Уже зараз до ЄС надходить скраплений газ з Австралії та США. Прогнозується, що в наступні п'ять років торговельні обсяги СПГ зростуть на 30%, що посилить тенденцію перетворення окремих ринків на глобальний і більш конкурентоспроможний газовий ринок.

Цілком імовірно, що вже в 2020 році, залежно від рівня попиту на газ в Азії, для європейського ринку LNG буде доступний в обсязі від 113 до 169 млрд кубометрів (обрахунок після регазифікації) [2]. Ця тенденція може допомогти і причорноморським країнам урізноманітнити газові контракти (і в такий спосіб підвищити безпеку поставок), зменшити викиди парнико-

вих газів у перспективі, зокрема, шляхом заміни вугілля для виробництва електроенергії та нафти в транспортному секторі, а також посилити конкуренцію на газовому ринку.

Підвищення безпеки поставок газу є складним питанням, вирішення якого потребує як дій кожної країни, так і спільних зусиль на європейському рівні.

Можливості, пов'язані зі зростанням ролі СПГ, визнано на політичному рівні та відображено в документах ЄС. 16 лютого 2016 року Європейська Комісія представила пакет заходів з енергетичної безпеки, який включав Стратегію ЄС щодо скрапленого природного газу та зберігання газу [3]. У Стратегії зазначається, що СПГ може відігравати важливу роль як альтернативне й екологічно безпечне паливо для автотранспорту, опалення та виробництва електроенергії. Важливий також екологічний аспект, бо обсяг викидів парникових газів і показники забруднення повітря для СПГ значно нижчі, ніж для дизельного палива.

Передбачається розвиток інфраструктури СПГ для заправки вантажних автомобілів, автобусів, річкового транспорту. Триватиме робота із стандартизації та покращення регуляторної бази для СПГ у судноплаванні. Але основна причина такої уваги до розвитку СПГ і сховищ газу в тому, що вони розглядаються як фактори підвищення безпеки поставок. Поставки трубопровідного газу від монопольного зовнішнього постачальника та ситуація на внутрішніх ринках на сьогодні показали недостатню надійність через політичні впливи.

Наразі діє загальноєвропейська концепція безпеки поставок, яка передбачає тісну регіональну співпрацю та належний рівень взаємозв'язку газових мереж різних країн. Усунення «вузьких» місць у газовій інфраструктурі дасть змогу підвищити рівень використання існуючих

9 Публікацію підготовлено в рамках проєкту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проєкту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

10 LNG (liquefied natural gas) — широко вживана міжнародна аббревіатура, у перекладі — скраплений природний газ (СПГ).

У ФОКУСІ: ЕНЕРГЕТИЧНІ ВИКЛИКИ

можливостей LNG і підземних сховищ газу (ПСГ). Недаремно скраплений газ і підземні сховища розглядаються разом — вони дають можливість зменшити залежність від монопольного зовнішнього постачальника, який регулярно створює проблеми на газовому ринку.

Проте деякі країни Чорноморського регіону й досі отримують левову частку газу за контрактами із російським «Газпромом», тож залишаються особливо вразливими до переривань у його постачанні [4].

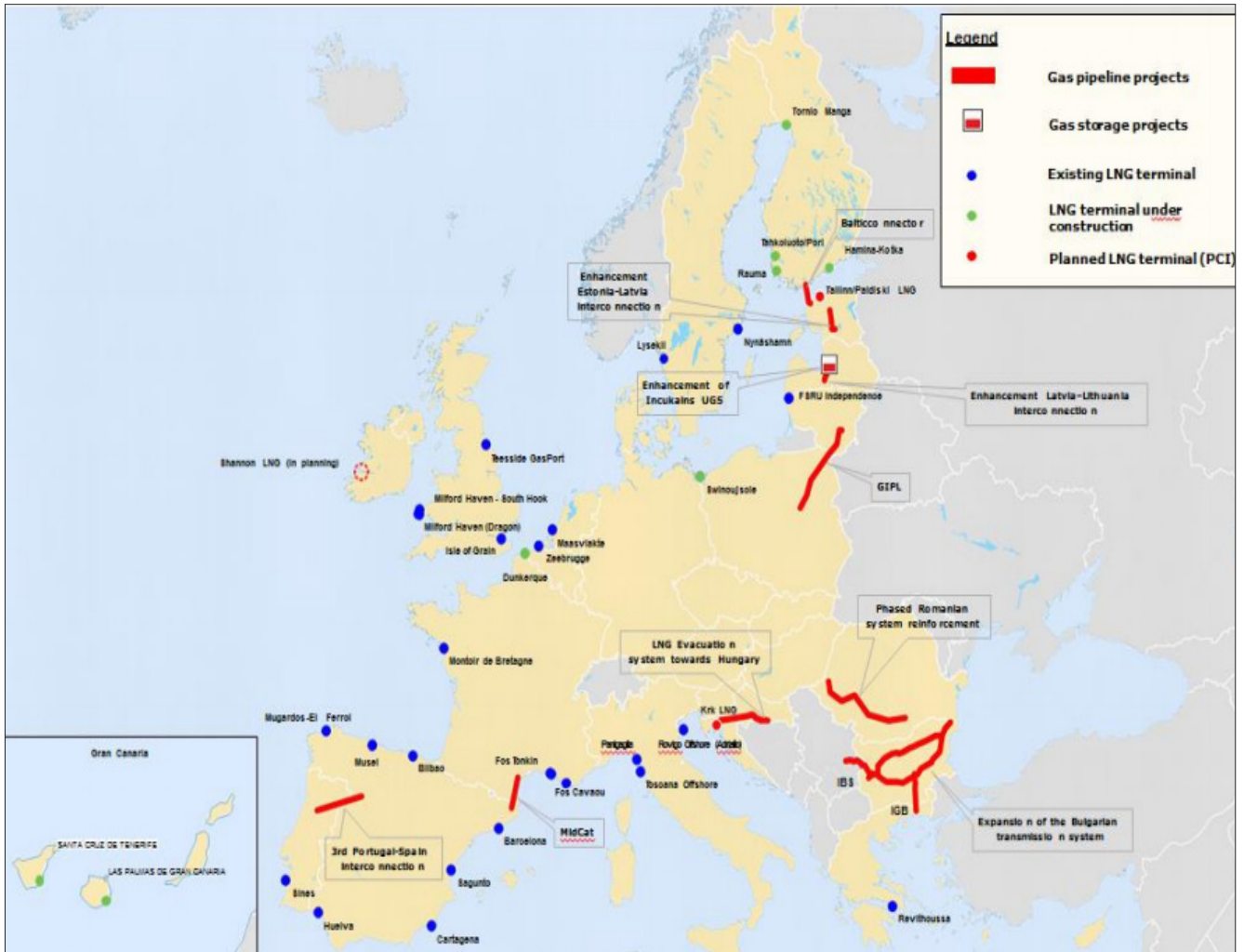

Рис. 1. Інфраструктура ЄС відповідно до стратегії LNG і сховищ газу

Прим.: Точками позначені термінали LNG: сині — існуючі термінали, червоні — заплановані.

Джерело: <https://ec.europa.eu/energy>

Європейська Комісія також зазначила, що країни Південно-Східної Європи дуже залежні від одного постачальника, а отже, потребують підвищення рівня газової безпеки. Серед чорноморських країн такими є члени ЄС (Болгарія, Румунія, Хорватія), країни Східного партнерства і Енергетичного співтовариства (Білорусь, Грузія, Молдова, Сербія). Ці країни, а також Україна виконують європейське газове законодавство, тому мають розглядатися як члени ринку газу ЄС із рівними обов'язками і правами. Стратегії та плани розвитку LNG і газових сховищ у

ЄС мають враховувати інтереси і можливості країн, які імплементують газове законодавство ЄС, зокрема, й ефективне використання українських ПСГ — найбільших у Європі. Взаємодія терміналів LNG і підземних сховищ газу позитивно впливає на ліквідність ринків і безпеку поставок. Достатньо згадати досвід Литви і Польщі, які значно покращили власну енергобезпеку, коли отримали доступ до світового ринку СПГ, що одразу посилило їх переговорні позиції щодо поставок трубопроводного газу.

Стратегія ЄС також визначає, що розвиток центрів (hub) СПГ, наявність підземних сховищ поряд із трубопровідними шляхами поставок могли б зробити вагомий внесок у диверсифікацію і безпеку поставок. Але абсолютно правильно наголошується, що потенціал уже існуючих терміналів LNG і сховищ газу використовується недостатньо, і що перед початком будівництва нової інфраструктури варто проаналізувати, як можна використати вже діючі об'єкти. Чи потрібно вкладати мільярди євро в нові ПСГ в ЄС, якщо вже є збудовані в Україні, питання риторичне.

Зараз втілюється стратегія, яка покликана надати всім членам ЄС доступ до СПГ або шляхом побудови терміналів СПГ, або опосередковано — через газопровідне з'єднання.

Варто зазначити: в Єврокомісії вважають, що такі самі можливості мають бути доступні для країн Східного партнерства. Цього року Єврокомісія реалізовує спеціальну Програму по LNG [5] у рамках ініціативи Східного партнерства (Network on LNG markets) для оцінки економічних і політичних можливостей у партнерських країнах, що впливають із зростаючої ролі СПГ на світовому ринку, зокрема, як можливості диверсифікації джерел природного газу, нових шляхів імпорту, конкуренції традиційним постачальникам та як новий потенційний сектор економіки. Попередні результати дослідження показують існування можливості доступу й застосування СПГ у країнах Східного партнерства.

Найближчий до Причорномор'я термінал запланований на півночі Греції. Ще в 2016 році він був включений у Стратегію ЄС і мав статус проєкту спільного інтересу (Projects of Common Interest, PCI). Що змінилося відтоді? У листопаді 2019 року було оприлюднено четверту редакцію Переліку проєктів спільного інтересу, який постійно оновлюється відповідно до вимог Регламенту (ЄС) №347/2013 [6]. У переліку продовжують перебувати проєкти терміналів СПГ на острові Крк (Хорватія) та в Гданську (рис. 1). Реалізація проєкту з будівництва терміналу СПГ у Північній Греції разом з інфраструктурним проєктом, відомим як інтерконектор Греція—Болгарія (IGB) між Комотіні (Греція) і Стара

Загора (Болгарія), дасть можливість скрапленому газу потрапити в Причорномор'я (рис. 2). Проєкт IGB є ключовою частиною стратегії більшої інтеграції газових ринків, яка включає проєкти взаємозв'язку Болгарія—Греція, Болгарія—Румунія, Румунія—Угорщина. Наразі вирішуються питання фінансування проєкту IGB та отримання ліцензій і дозволів. У липні 2019 року було отримано ліцензію, яка дозволяє будівництво газопроводу на території Греції. 10 жовтня 2019 року під час офіційної церемонії в присутності міністрів енергетики Республіки Болгарія та Грецької Республіки було підписано договір на позику ЄІБ на суму 110 млн євро. Також було підписано обов'язкові угоди про транспортування газу з вантажовідправниками, які забронювали потужність у газопроводі, а також договори з обраними підрядниками на виробництво та постачання труб і будівництво газопроводу.

Рис. 2. Схема з'єднувального газопроводу Греція—Болгарія (IGB)

Проєкт «СПГ-термінал у Північній Греції» в Александруполісі (рис. 3) реалізовує грецька компанія GASTRADE S.A. На сьогодні вже отримано все необхідне ліцензування, щоб розпочати його будівництво [7].

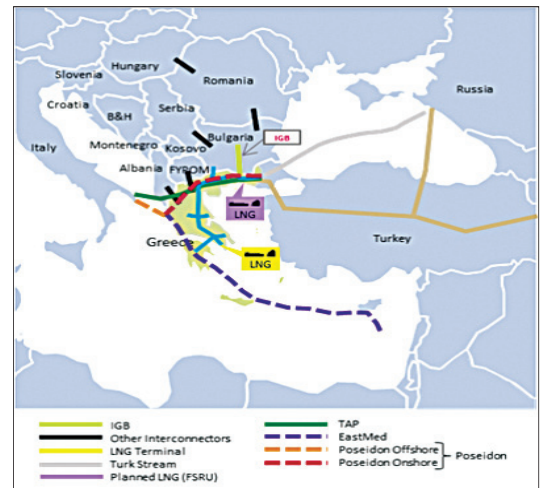

Рис. 3. Розташування плавучого терміналу FSRU та інших об'єктів для приймання СПГ біля Александруполіса
Джерела: www.gastrade.gr; www.depa.gr

Термінал в Александруполісі складатиметься з таких основних компонентів:

- офшорна плавуча установка зі зберігання та регазифікації СПГ (Floating Storage and Regasification Unit, FSRU) з резервуарами для зберігання об'ємом до 170 000 м³;
- система для причалювання FSRU в 17,6 км від міста Александруполіс і в 10 км від найближчого протилежного берега біля села Макри, на морській ділянці з глибиною близько 40 м;
- два гнучкі стояки діаметром 14 дюймів, через які природний газ подається до кінцевого колектора трубопроводу (The Pipeline End Manifold, PLEM);
- підводна ділянка газопроводу завдовжки 24 км і берегова ділянка завдовжки 4 км до з'єднання з газопроводом Кіпі—Комотіні ГТС Греції (NNGS).

У липні 2019 року були оголошені регуляторні процедури ринкового тесту на резервування потужностей на цьому об'єкті.

Присутність РФ на ринку СПГ

Розвиток виробництва та можливостей транспортування перетворило СПГ на глобальний товар, що змусило РФ змінити ставлення до нього. Після років скептицизму і несприйняття в РФ дозволили імпорт LNG кільком компаніям, окрім монополіста — «Газпрому». Аргументували це тим, що розвиток виробництва СПГ, у тому числі малотоннажного, потребує

лібералізації ринку. Було скасоване державне регулювання цін з метою, серед іншого, стимулювати інвестиційні проекти.

Якщо нещодавно скраплений природний газ зменшував російську залежність, то наразі «Газпром» говорить про розвиток бізнесу СПГ як пріоритетного напрямку діяльності. Ставиться завдання збільшити обсяги експорту цього газу на нові ринки, недоступні для трубопроводних поставок. При цьому «Газпром» реалізує СПГ як з газу власного видобутку, так і перекуповуючи його у третіх сторін [8]. У 2005–2018 роках було здійснено 170 поставок СПГ з проєкту «Сахалін-2» і 230 поставок — за строковими та спотовими угодами. Загалом за цей період близько 27 млн т СПГ надійшло на ринки 15 країн.

Розвивається малотоннажне виробництво (small scale) скрапленого природного газу. У 2017 році ТОВ «Газпром експорт» збільшило обсяги поставок малотоннажного СПГ на експорт з 22 тис. т до 35 тис. — до Польщі (з 19,3 тис. т у 2016 році до 22,5 тис. т у 2017 році) та Естонії (з 2,2 тис. до 9,4 тис.). СПГ виробництва ТОВ «Газпром трансгаз Єкатеринбург» в обсязі 2,6 тис. тонн поставляється в Казахстан. У Білорусь надійшла пробна партія СПГ для ВАТ «Мінський автомобільний завод» з метою його використання як моторного палива для вантажного автомобіля АПЦЗ-16, призначеного для перевезення, тривалого зберігання і роздачі скрапленого природного газу. Отже, стратегії безпеки поставок газу мають бути змінені з урахуванням і цього фактора.

Європейський ринок стає дедалі більш конкурентним і взаємозалежним

Газові ринки всіх частин Європи дедалі більше інтегруються. Цьому сприяє єдине європейське законодавство, яке застосовується як у Євросоюзі, так і в країнах — партнерах ЄС. Зокрема, швидкими темпами розвивається газовий ринок в Україні. Впроваджуються європейські газові правила прозорості. Український оператор ГТС є єдиним поза ЄС повноправним учасником європейської платформи «AGSI+» — ініціативи, яка відображає дані щодо обсягів зберігання газу в європейських сховищах газу [9]. Така інформація необхідна для ефективного функціонування ринку і безпеки поставок газу. Дані по підземних сховищах України доступні в онлайн-режимі (<https://www.gie.eu/>) уже понад п'ять років — з липня 2014 року.

Регламент ЄС про цілісність і прозорість енергетичного ринку (REMIT) містить вимоги щодо режиму звітності та забезпечення більшої прозорості інформації стосовно об'єктів LNG і СПГ. Такий режим є обов'язковим для операторів терміналів LNG і ПСГ та учасників ринку. Зокрема, платформа «ALSI» опікується даними щодо діяльності терміналів СПГ, запасів СПГ у Європі (рис. 4). Наразі ця платформа відображає дані з десяти країн, у тому числі з терміналів у Польщі (Świnoujście LNG Terminal), Литві (FSRU Independence), Греції (Revythoussa LNG Terminal). Отже, скраплений газ, який у багатьох країнах уже є конкурентом традиційному трубопроводному газу, що надходить по газопроводах з родовищ, стає важливим і в причорноморських країнах.

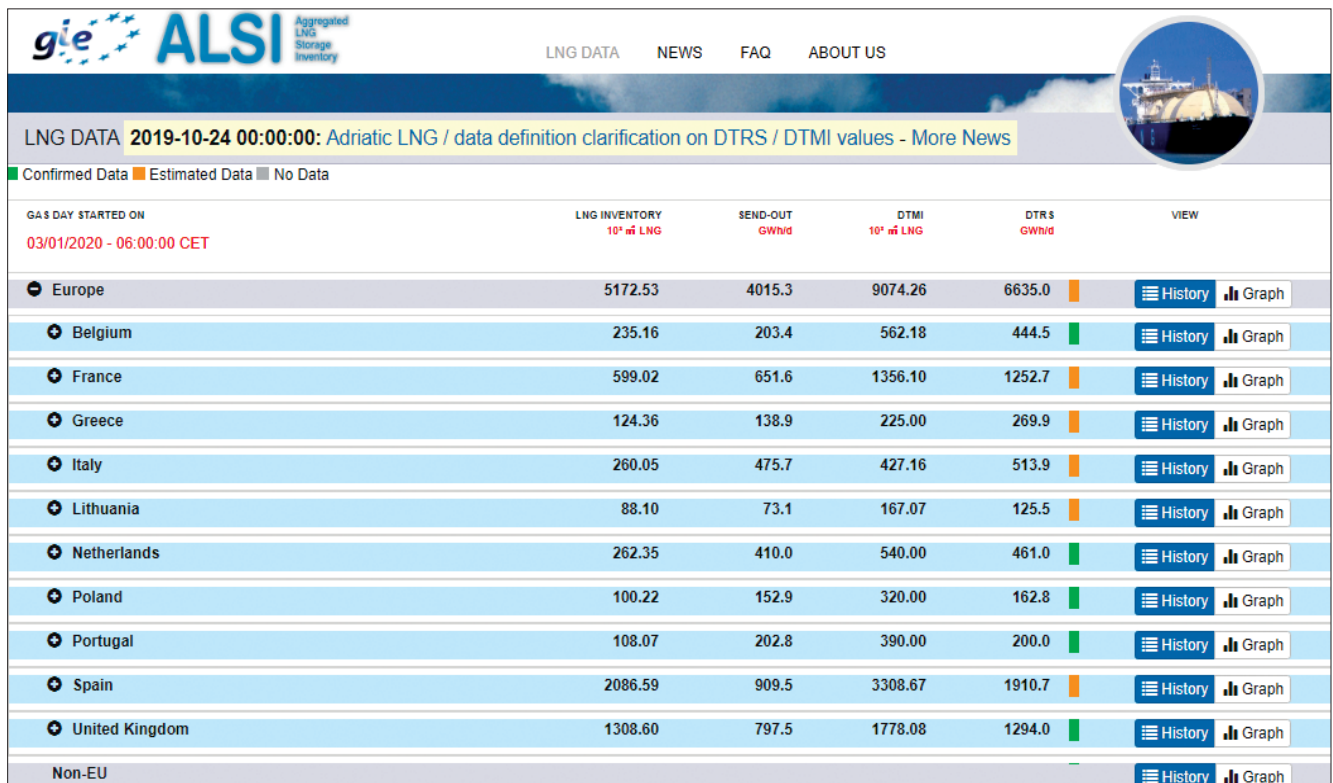

Рис. 4. Платформа «ALSI» надає дані з терміналів СПГ
Джерело: <https://www.gie.eu/>

У листопаді 2019 року скраплений газ нарешті надійшов в Україну. Це була невелика партія (90 млн м³) американського СПГ, законтрактованого українською «ЕРУ» через польську PGNiG [10]. Укласти довгострокові контракти на постачання СПГ до України зараз складно. Для цього потрібно продовжувати вирішувати

комплекс питань, як технічних, так і щодо прогностичного ціноутворення. Але вже зараз Україна має технічні можливості отримувати газ із польського напрямку в обсягах, які перевищують потужність терміналу СПГ у Свіноуйсьце. У жовтні 2019 року «Укртрансгаз» завершив будівництво трубопроводу-перемички на

компресорній станції «Комарно» у Львівській області. Доступна для імпорту з Польщі пропускна здатність зросла з 6,5 млн до 18 млн кубометрів на добу. У річному вимірі це майже 6,6 млрд кубометрів, або приблизно половина всієї річної потреби України в імпорті газу.

Газова інфраструктура, яка зв'язує ГТС України з сусідами — членами ЄС, має велику потужність, проте на сьогодні вона заблокована «Газпромом» для використання іншими замовниками. Однак ситуація почала змінюватися. 29 листопада 2019 року оператори ГТС Польщі та України домовилися про умови співпраці у точках з'єднання ГТС двох країн — Германовичі та Дроздовичі, які повністю базуються на європейських практиках роботи та законодавстві ЄС. А вже з 1 січня 2020 року, коли закінчиться дія транзитного контракту з «Газпромом», взаємодія між «Оператором ГТС України» та суміжними операторами буде можлива лише відповідно до газового законодавства ЄС [11]. Отже, інфраструктурних потужностей достатньо, щоб одержувати необхідну кількість СПГ в Україні.

Ринки LNG розвиваються дуже швидко, і невдовзі участь України та інших причорноморських країн у платформі «ALSI» може стати реальністю.

В Україні понад 600 компаній мають ліцензії на постачання газу. Працює і розвивається біржо-

ва торгівля. Посиленню конкуренції сприяють потужні ПСГ України. Впровадження механізму зберігання газу в режимі митного складу дає змогу компаніям скористатися цими можливостями без зайвого фінансового перевантаження. Все це сприяло закачуванню рекордного обсягу газу в українські ПСГ перед сезоном відбору 2019–2020 років, що є особливо важливим фактором безпеки та протидії загрозам зриву потоку газу між Україною та ЄС через дії РФ і реалізацію проекту «Північний потік-2».

Уже на сьогодні використання діючих терміналів, перш за все Польщі і Литви (можливо, Греції, Італії, Туреччини), та наявної газової інфраструктури дає можливість збільшити присутність СПГ у Чорноморському регіоні. Для поставок LNG в Україну, Молдову і Румунію може бути використана трубопровідна інфраструктура, якою газ уже надходить. Тому ключовим рушієм розвитку СПГ будуть міркування безпеки та економічна доцільність (цінова конкурентоспроможність).

Так чи інакше, спираючись на те, що скраплений газ стає світовим товаром, з розвитком інфраструктури країни Чорноморського регіону можуть уже найближчими роками отримати доступ до світового ринку СПГ, що допоможе позбутися монопольного впливу та суттєво посилити безпеку поставок природного газу в цілому.

Фото 1. Танкер з першою партією СПГ для України

Список використаних джерел:

1. IEA, Gas market report 2018
2. OIES, The forthcoming LNG supply wave, 2017
3. The EU strategy for liquefied natural gas and gas storage {SWD(2016) 23 final}. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/1_EN_ACT_part1_v10-1.pdf
4. Чорноморська безпека. Аналітичний часопис №3, 2019. С. 41–46. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://geostrategy.org.ua/images/bss_35_UA_book_22-10-a_for_site.pdf
5. Proposal to set up a regional sub-sectoral network on LNG markets within the Eastern Partnership Energy Panel. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20181005_eap_lng_group_-_concept_note_final_003.pdf
6. Union List of Projects of Common Interest. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/c_2019_7772_1_annex.pdf
7. GASTRADE S.A. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gastrade.gr/>
8. Розвиток бізнесу СПГ в «Газпромі». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gazpromexport.ru/strategy/lng/>
9. База даних AGSI по «Укртрансгазу». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://agsi.gie.eu/#/graphs/21X0000000013279/UA>
10. Консалтингова компанія EXPRO. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://expro.com.ua/>
11. Оператори ГТС України та Польщі впроваджують нові правила співпраці / «Укртрансгаз», 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://utg.ua/utg/media/news/2019/11/operatory-gts-ukrainy-ta-polschi-vprovadzhuyut-novi-pravyla-spivpratsi.html>

Давид ШАХНАЗАРЯН,

Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Вірменія,¹¹

Єреван, Вірменія

Можливі військові дії проти Ірану, турецьке вторгнення в Сирію і Нагорно-Карабаський конфлікт¹²

The purpose of this article is not to analyze the situation in Syria, around Iran and possible scenarios, but simply to set out some considerations in the context of dangerous events around Iran and Syria, as a result of the Turkish invasion to this country, as the confrontation between Washington and Tehran continues, and the problems in relations with Turkey are not resolved, but also deepen and expand.

Метою цієї статті є не аналіз ситуації, яка склалася в Сирії та довкола Ірану станом на 16 листопада 2019 року, і можливих сценаріїв, а викладення поглядів у контексті небезпечних подій довкола Ісламської Республіки Іран і в Сирії у результаті турецького вторгнення в цю країну, оскільки у відносинах Вашингтона з Тегераном продовжується конфронтація, у відносинах з Туреччиною проблеми не тільки не вирішуються, але й поглиблюються та розширюються.

Незважаючи на деякі позитивні тенденції та кроки із зниження ризику можливих військових дій проти Ісламської Республіки Іран, що з'явилися останнім часом, ситуація довкола Ірану залишається вибухонебезпечною. США з допомогою нової коаліції намагаються протистояти новим, у тому числі військово-морським, ініціативам з боку Ірану.

¹¹ Давид Шахназарян — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Вірменія, Посол президента Республіки Вірменія з особливих доручень у 1992–1995 роках, голова Служби національної безпеки Вірменії у 1994–1995 роках, депутат Національних Зборів Республіки Вірменія у 1991–1995 і 1995–1999 роках.

¹² Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Велике скупчення і переміщення військово-морських сил у Перській затоці створило ситуацію, за якої більш ймовірно, що військові дії можуть розпочатися не тільки за політичним рішенням одного з головних гравців, але також у результаті так званої війни через випадок — war by accident.

З огляду на велику кількість ключових гравців і зацікавлених сторін, залучених у цей процес, як тих, хто діє публічно, так і тих, хто бере участь не настільки відкрито, не виключено, що хтось із гравців спробує вчинити таку дію, яка призведе до можливої військовій дії з випадковості.

У разі реалізації найбільш небажаного сценарію — військових дій і початку війни, звичайно, що наземні операції проти Ірану практично виключені. Але також очевидно, що значно розшириться географія військової арени дій на регіональному рівні. У воєнні операції можуть бути залучені держави, які виявляться втягнутими в цю війну мимоволі, в результаті чого значно збільшиться кількість суб'єктів, що беруть участь у військових діях, які охоплять увесь Близький Схід — від Сирії до ОАЕ, від Ірану до Саудівської Аравії тощо.

У разі військових дій більш ніж ймовірно, що через чотири-шість місяців в Ірані з'явиться ядерна зброя. Деякі експерти вже вважають ситуацію набагато складнішою, ніж Карибська криза, у тому аспекті, що в ній брали участь два гравці, яким було набагато легше домовитися, тоді як в іранському питанні, як уже було зазначено, є багато як ключових гравців, так і не таких явних.

Більш ніж очевидно, що в разі військових дій або війни неможливо прорахувати всі сценарії, але зрозуміло одне: якщо Іран зазнає масованих повітряних ударів, то з нього хлине великий потік біженців. Цілком імовірно, що Туреччина закриє свій кордон, і ці потоки попрямують пере-

важно на північ — у бік кордону з Вірменією та Азербайджаном.

Такі події стануть серйозною загрозою не лише для Вірменії та Азербайджану, а й для Росії. І як уже прогнозували деякі російські експерти, цілком можливо, що Росії доведеться збільшити і посилити свої прикордонні війська на кордоні Вірменії з Іраном, взяти під свій контроль цей кордон, а також фактичну межу між Нагорним Карабахом та Іраном.

Якщо події розвиватимуться таким чином, то може скластися ситуація, за якої Азербайджану буде вельми складно всидіти одночасно на різних геополітичних стільцях. Тоді офіційний Баку, цілком імовірно, погодиться з тим, щоб Росія взяла кордон з Іраном (включаючи Нахічевань) також під свій контроль, оскільки великий потік біженців може стати для Азербайджану небезпечним джерелом серйозної внутрішньополітичної дестабілізації.

У результаті військових дій проти Ірану переможців серед учасників не буде — ні у військовому, ні в політичному сенсі. Але немає сумнівів у тому, що найбільші політичні дивіденди отримають Росія і, не виключено, також Китай. Роль Росії в разі таких подій істотно підвищиться, адже ніхто не зможе зіграти роль посередника, окрім Росії, а тому не виключено, що буде продемонстрована підтримка також і з боку Китаю.

Російсько-іранські відносини вже набувають вигляду стратегічного союзництва, свідченням чого можна розглядати недавню угоду про розширене військове співробітництво між Іраном і Росією. Іран має на меті встановити тісніші зв'язки з ЄАЕС, і на даному етапі обговорюється питання про завершення процедур, необхідних для набрання чинності тимчасовою угодою про формування зони вільної торгівлі між ЄАЕС та Іраном. Згідно з досягнутими домовленостями, тимчасова угода про вільну торгівлю діє з 27 жовтня 2019 року.

З огляду на зростаюче багатостороннє співробітництво з Росією ще одного гравця в «іранському клубку» — Туреччини можна впевнено стверджувати, що вирішальне значення матиме трикутник Москва—Анкара—Тегеран, і що значну роль у ньому буде відведено Росії. Ця тристороння співпраця може отримати вже інше значення і вплив також у різних процесах, набагато ширших за регіон.

Непередбачуваність подальшої активності Туреччини в Сирії

Поки що важко конкретно передбачити, як розгортатимуться подальші події в Сирії, але очевидно, що не слід очікувати політичного врегулювання сирійської кризи в доступному для огляду майбутньому. Вашингтон бачить цей процес під егідою ООН, але Москва наполягає на Астанинському форматі Росія—Іран—Туреччина, а Анкара, давши згоду на обидва формати, поки що остаточно не визначилася. Нині для США основною метою є збереження своєї військової присутності і контроль багатих вуглеводнями сирійських територій.

Бойові дії Туреччини в Сирії під виглядом антитерористичної операції, розпочаті за згодою США і Росії, несуть у собі загрози безпеці Південно-Кавказького регіону і матимуть вплив перш за все на Нагорно-Карабаський конфлікт.

Зовсім не випадково, що 15 жовтня 2019 року на засіданні Ради з питань співробітництва тюркомовних держав (Тюркської ради) в Баку президент Азербайджану Ільхам Алієв заявив: «Нахічевань відділений від материкової частини Азербайджану. Між ними розташований Зангезур — давня азербайджанська земля. Її передача Вірменії створила географічний розкол Тюркського світу» [1]. І це не вперше президент Азербайджану заявляє про територіальні домагання Азербайджану до Вірменії.

Варто зазначити, що, незважаючи на те, що засідання Ради з питань співробітництва тюркомовних держав проходило у найгарячіші дні турецької бойової операції в Сирії, на засіданні турецька делегація, очолювана президентом Ердоганом, і турецькі представники повністю підтримали подібні плани Азербайджану, зокрема заяву помічника президента Азербайджану Алі Гасанова: «Не маємо сумніву в тому, що Азербайджан також проведе антитерористичну операцію на територіях, які перебувають під контролем окупаційних військових підрозділів...» [2], тобто можливу війну проти Нагорного Карабаху і Вірменії.

Дії Туреччини в Сирії не тільки підштовхують Азербайджан до нової війни, але й можуть слугувати додатковим фактором для початку бойових операцій проти Ірану. Дуга нестабільності вже досягла Іраку і Лівану, де внутрішні зіткнення можуть призвести до громадянської війни, яка може підірвати увесь регіон.

Усі ці загрози і передусім, вірогідно, непередбачуваність дій Туреччини й Азербайджану стали основною причиною, чому Москва прийняла рішення про подвоєння військового потенціалу російської військової бази у Вірменії, про що заявив міністр оборони Росії Сергій Шойгу 29 жовтня 2019 року під час візиту до Вірменії. Багато експертів оцінюють це також і як ініціативу зі збалансування можливої нової активності Туреччини на Південному Кавказі, а також проти можливих планів Анкари про військову участь Туреччини у новій війні Азербайджану проти Нагорного Карабаху.

Можливі військові дії проти Ірану і Нагорно-Карабаський конфлікт

У контексті іранського вузла постійно обговорюються зміни впливів та інтересів і потенційні сценарії на Близькому Сході. При цьому, як правило, забувають про Південний Кавказ, де є великий конфліктний потенціал, а також серйозні загрози для регіональної безпеки і стабільності, насамперед Карабаський конфлікт. Переговорний процес під егідою країн, які співголовують у Мінській групі ОБСЄ, — Росії, США і Франції, перебуває у досить невизначеному стані.

Враховуючи войовничу риторику президента та інших високопоставлених чиновників Азербайджану, яка відновилася після деякої паузи, а також взаємовиключні заяви прем'єр-міністра Вірменії про Нагорно-Карабаський конфлікт і заяви міністра оборони Вірменії, що містили деякі агресивні елементи, не виключено, що Азербайджан у разі великомасштабних військових операцій в Ірані спробує вдатися до військових дій у Нагірному Карабаху, подаючи їх як відповідь на кілька взаємовиключних висловлювань нинішньої влади Вірменії, незрозумілих навіть для співголів Мінської групи ОБСЄ, та непродуману політику офіційного Єревана у переговорному процесі.

Слід зауважити, що у переговорному процесі з урегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту у форматі країн — співголів Мінської групи ОБСЄ відбулися суттєві зміни. Після чотириденної війни в квітні 2016 року обговорювалися пропозиції посередників, спрямовані виключно на послаблення напруги і підтримку режиму припинення вогню, досягнутого конфліктуючими сторонами 12 травня 1994 року.

До них належать: збільшення групи моніторингу ОБСЄ вздовж лінії зіткнення, встановлення вздовж усієї лінії зіткнення спеціального електронного обладнання для реєстрації порушень режиму припинення вогню і створення механізмів для міжнародного розслідування порушень режиму перемир'я за участі сторін Карабаського конфлікту.

Ці пропозиції країн — співголів Мінської групи ОБСЄ не були прийняті Азербайджаном. Після зміни влади у Вірменії в квітні-травні 2018 року ці питання були виключені з порядку денного переговорів і більше не згадувались у заявах Мінської групи ОБСЄ. До речі, вони надавались сторонам як вимоги ще до 2016 року, починаючи з 2013-го. Замість цього у переговорному процесі Мінської групи ОБСЄ розпочалось обговорення довкола завдання з урегулювання конфлікту, що, очевидно, не має перспектив, і з цієї причини, як згадувалося вище, переговори опинилися у невизначеності, у майже тупиковій ситуації.

Така зміна порядку денного повністю задовольняє Азербайджан, і нинішній тупик у переговорному процесі жодним чином не сприяє дотриманню сторонами Нагорно-Карабаського конфлікту режиму перемир'я, яке є міжнародним зобов'язанням для них. Слід відзначити, що хоча раніше посередники вважали своїм завданням управління конфліктом, дотримання режиму припинення вогню і забезпечення безпеки, але зараз після усних домовленостей, досягнутих під час відомої «зустрічі в ліфті» між Пашиняном і Алієвим у Душанбе 28 вересня 2018 року, дотримання перемир'я було перенесене у формат Пашинян—Алієв. Це, до речі, уже фіксувалося в заявах Мінської групи ОБСЄ, які містили посилання на домовленості в Душанбе. Ці реалії суттєво знизили роль посередників у підтриманні режиму припинення вогню і стримуванні зростання напруженості.

Зараз у цій ситуації буде досить складно, майже неможливо переконати Азербайджан або примусити його повернутися до свого попереднього порядку денного, оскільки азербайджанська влада отримала можливість позбутися невідгідного для себе порядку денного. У разі початку військових дій у Нагірному Карабаху стане очевидним активне залучення нових політичних гравців, перш за все Росії, США, Туреччини та Ірану.

Чи можуть країни — співголови Мінської групи ОБСЄ встановити стабільність уздовж лінії зіткнення у Карабаському конфлікті без згоди сторін?

Азербайджан послідовно виступає проти пропозицій щодо припинення вогню на лінії розмежування та фактично не прийняв їх. Реалізувати ці заходи можна лише за згодою сторін. Однак країни — співголови Мінської групи ОБСЄ мають можливість зробити ситуацію в зоні Нагірно-Карабаського конфлікту керованою та стабільною без згоди конфліктуючих сторін. Враховуючи той факт, що співголови Мінської групи ОБСЄ — Росія, США і Франція, є постійними членами Ради Безпеки ООН і досить серйозними геополітичними центрами, всі три країни технічно здатні встановити супутниковий контроль над лінією розмежування. І зараз також, очевидно, якщо не постійно, то періодично користуються цією можливістю та відстежують усі переміщення і зміни вздовж лінії розмежування Карабаського конфлікту.

Відповідно, ці три держави-посередники можуть продемонструвати політичну волю і без згоди конфліктуючих сторін виступити із спільним офіційним зверненням про те, що розпочнуть регулярний обмін інформацією про результати супутникового спостереження. І що країни-посередники будуть періодично обговорювати, аналізувати зміни воєнної ситуації в зоні конфлікту в Нагірному Карабаху та можливі небажані процеси.

Обмін інформацією про супутниковий моніторинг, обговорення та аналіз між державами — співголовами Мінської групи ОБСЄ можуть стати серйозним стримуючим фактором для наступальних планів. Таке співробітництво посередників значно знизить ризик відновлення широкомасштабних військових дій, а також стане неабияким позитивним стимулом для продовження переговорів щодо Нагірно-Карабаського конфлікту.

Треба наголосити: якщо дотримання Угоди про припинення вогню, яку було підписано 12 травня 1994 року, є для конфліктуючих сторін міжнародним зобов'язанням, то імплементація цієї Угоди для країн — співголів Мінської групи ОБСЄ є питанням міжнародної відповідальності. І вона також може бути реалізована у разі протидії одній із конфліктуючих сторін, попереджуючи нові широкомасштабні бойові дії, яким передують нові переміщення військ і військові скупчення на лінії розмежування.

Така ініціатива країн — співголів Мінської групи ОБСЄ може мати серйозний і позитивний вплив не тільки для Нагірного Карабаху і Південного Кавказу. Таке співробітництво між трьома державами також відіграватиме позитивну роль у Близькосхідному регіоні, започаткувавши інший процес, де знову зросте важливість дипломатії, а не демонстрації сили. На жаль, у всіх останніх геополітичних процесах дипломатія займає дуже мало місця, а більше домінує політика використання гібридного інструментарію.

Якщо вищезгадана ініціатива буде реалізована, то країни — співголови Мінської групи ОБСЄ отримають нову можливість підтвердити роль і значення своєї посередницької місії в процесі врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту як ефективного і перспективного формату із забезпечення миру.

На сьогодні існують загрози глобальній безпеці в регіоні, і військові дії проти Ірану можуть підштовхнути нову війну у Нагірному Карабаху. І навпаки, початок бойових дій у Нагірному Карабаху може стати поштовхом до загострення ситуації довкола Ірану.

У цьому контексті завдання із зниження можливості нових масштабних військових дій у зоні Нагірно-Карабаського конфлікту стає дедалі актуальнішим для більш широкого регіону Близький Схід — Південний Кавказ.

Список використаних джерел:

1. Передача Зангезура Арменії привела к географическому расколу Тюркского мира — президент Азербайджана // Интерфакс-Азербайджан. [Електронний ресурс]. — [Режим доступу]: <https://interfax.az/view/780950>
2. Али Гасанов: Проводимая Турцией операция является самым рациональным вариантом решения проблемы // Day.Az. [Електронний ресурс]. — [Режим доступу]: <https://news.day.az/politics/1165017.html>

Оксана ІЩУК,
Керівниця інформаційних програм
та стратегічних комунікацій,
Центр глобалістики «Стратегія ХХІ»,
Київ, Україна

Євроатлантична інтеграція України: курс безальтернативний

Головні події за вектором співпраці Україна—НАТО
в жовтні-грудні 2019 року¹³

Фото 1. Делегація Північноатлантичної ради НАТО в Україні

3 грудня¹³ Верховна Рада України схвалила постанову про безальтернативність вступу України до НАТО, яка встановлена у Конституції України, а також широко підтримується громадянами України. «Перспективна інтеграція України у Північноатлантичний альянс гарантуватиме незалежність, безпеку і суверенітет України, розбудову її як демократичної правової держави, добробут та процвітання громадян України», — сказано в документі.

30–31 жовтня 2019 року Україну з дводенним візитом відвідала Північноатлантична рада

¹³ Матеріал підготовлено в рамках Проєкту «Підвищення рівня обізнаності громад щодо НАТО на Сході та Півдні України», який реалізовується Центром глобалістики «Стратегія ХХІ» у період з 1 червня 2019 року по 15 березня 2020 року за підтримки посольства Великої Британії в Україні.

НАТО під головуванням Генсекретаря Альянсу Єнса Столтенберга. В рамках візиту Північноатлантичної ради в Україну відбулося засідання Комісії Україна—НАТО за участі Президента Володимира Зеленського та членів Кабінету Міністрів України, метою якого стало обговорення безпекової ситуації в Україні та навколо неї, процесу реформ у країні, а також прогресу у партнерстві Україна—НАТО.

В офіційній Заяві Комісії Україна—НАТО¹⁴, окрім уже звичних фраз про засудження російської агресії та невизнання анексії Криму, країни — члени НАТО заохочують Україну якнайкраще використовувати інструменти, наявні в рамках Комісії Україна—НАТО, у тому

¹⁴ https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_170408.htm

числі **Річну Національну програму**, задля найшвидшого досягнення стандартів НАТО. Наголошується, що країни-члени сподіваються на подальший прогрес у реформуванні сектору безпеки та оборони України, включаючи імплементацію закону про національну безпеку 2018 року, зокрема положення закону про цивільний контроль і демократичний нагляд за сектором безпеки та оборони названо ключовою євроатлантичною нормою. Крім того, було наголошено на необхідності введення вторинного законодавства, що забезпечує запровадження закону про національну безпеку, а також законів про Службу безпеки України, про новий комітет з парламентського нагляду, про розвідку, про державну таємницю та про оборонні закупівлі.

Під час візиту представників Північноатлантичної ради Україна офіційно звернулася до НАТО з проханням приєднатися до **Програми розширених можливостей (EOP)**. *«Україна звернулася з проханням перейти на новий рівень співробітництва і надати Україні статус учасника партнерства розширених можливостей. Ця програма насамперед передбачає розширення практичної операційної взаємодії»*, — про це заявив віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Дмитро Кулеба. Програма розширених можливостей дозволяє об'єднати довкола НАТО клуб найближчих партнерів, які з різних причин не є союзниками, але готові тісно взаємодіяти, часто в технічних питаннях, в ході спільних операцій і навчань.

Наприкінці жовтня Україна і НАТО погодили перехід до нового формату співпраці **«Одна країна — один план»**, який включатиме всі попередні напрацювання та зосередить їх під єдиною структурою контролю й координації, про що повідомив міністр оборони Андрій Загороднюк за результатами візиту 24–25 жовтня до штаб-квартири НАТО у Брюсселі. За його словами, НАТО має намір запропонувати цей формат «Одна країна — один план» для оптимізації та вдосконалення співробітництва з усіма країнами-партнерами, і Україна буде першою країною, яка напрацьовуватиме такий досвід. Головна відмінність нового формату — його конкретизація за завданнями та термінами їх досягнення з чіткою системою контролю виконання як з боку України, так і з боку НАТО.

Викладені пріоритети спільної роботи стосуватимуться трансформації системи управління Збройними силами і передбачатимуть: зміну структури Генерального штабу та управління Збройними силами, перегляд функціоналу керівних органів, що адаптуються під форми, які взаємосумісні з підходами НАТО. Паралельно з оптимізацією системи управління розроблятимуться нові статuti та настанови, і також на основі стандартів НАТО (STANAG — Standardization Agreement). Як було зазначено, адаптація стосуватиметься всіх трьох класів стандартів — адміністративних, матеріальних та організаційних, за кожним із згаданих напрямів роботи буде розроблена своя й дуже конкретна **дорожня карта**. В експертному середовищі перехід на новий формат взаємодії з НАТО оцінили як безумовно вигідний для України, що дає змогу, виконуючи завдання дорожніх карт, досягнути оперативної взаємосумісності з країнами НАТО без фактичного отримання Плану дій щодо членства (ПДЧ)¹⁵.

3–4 грудня під час дводенної зустрічі лідерів країн — членів НАТО, присвяченої 70-річчю заснування Альянсу, було підтверджено рішучість прийняти Україну до цієї організації словами Генерального секретаря Північноатлантичного альянсу Єнса Столтенберга. Зокрема, він сказав, що ухвалене у 2008 році рішення про потенційне членство України та Грузії в НАТО є досі чинним. «НАТО вирішило на саміті в Бухаресті в 2008 році, що Україна та Грузія будуть членами НАТО. Це рішення досі чинне. Водночас ми не визначили конкретних часових рамок. На чому ми фокусуємося зараз? Це те, як ми можемо допомогти Грузії та Україні просуватися до євроатлантичної інтеграції», — заявив Столтенберг.¹⁶

Паралельно 3 грудня Верховна Рада України схвалила постанову¹⁷ про безальтернативність вступу України до НАТО, яка встановлена у Конституції України, а також широко підтримується громадянами України. «Перспективна інтеграція України у Північноатлантичний альянс гарантуватиме незалежність, безпеку і суверенітет України, розбудову її як демокра-

¹⁵ <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/10/26/7102321/>

¹⁶ <https://www.radiosvoboda.org/a/summit-nato/30307832.html>

¹⁷ <https://rada.gov.ua/news/Novyny/185267.html>

У ФОКУСІ: СПІВПРАЦЯ УКРАЇНА-НАТО

тичної правової держави, добробут та процвітання громадян України», — сказано в документі.

Таким чином, окреслені головні події за вектором співпраці Україна—НАТО за період з жовтня по грудень вказують на готовність пошуку нових механізмів співпраці новою командою. За результатами подальших зустрічей, зокрема 15 січня 2020 року відбудеться наступне засідання Комісії Україна—НАТО на рівні постійних представників держав — членів Альянсу, можна буде говорити про ефективність таких кроків.

В контексті співпраці України з країнами-членами НАТО, стратегічною є співпраця зі США. Наприкінці 2019 року з Вашингтону надійшла добра новина. Україна закуповує партію про-

титанкових ракетних комплексів «Javelin» у США. Це перший масштабний контракт прямих міжурядових оборонних закупівель озброєнь між Україною та США. Україна уклала контракт на придбання партії ПТРК «Javelin» завдяки закупкам, здійсненим безпосередньо Міністерство оборони України за програмою Пентагону «Міжнародні військові продажі» (Foreign Military Sales)¹⁸.

Для України це величезний крок вперед, якому передувало відхід від старої системи, що забороняла МОУ напряму купувати озброєння та техніку у іноземних держав. Тепер ці зміни розширюють можливості для зміцнення військово-технічного та оборонного потенціалу України.

18 <https://www.facebook.com/ukr.embassy.usa/photos/a.437547496288488/2701856836524198/?type=3&theater>

Фото 2. Бойові кораблі Постійної військово-морської групи НАТО у Чорному морі
Джерело: <http://argumentua.com/novosti/v-akvator-yu-chornogo-morya-zakhodyat-chotiri-boiov-korabl-nato>

ЗУСТРІЧ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОЇ РАДИ НА РІВНІ ГЛАВ ДЕРЖАВ І УРЯДІВ, 3–4.12.2019 РОКУ, ЛОНДОН

Лідери країн — членів НАТО, Лондон, 4 грудня 2019 року
Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/photos_171561.htm

ЛОНДОНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ

Опублікована лідерами НАТО на зустрічі в Лондоні 3–4 грудня 2019 року¹⁹
Джерело: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm?selectedLocale=en

1. Сьогодні ми зібралися в Лондоні, де знаходилася перша штаб-квартира НАТО, щоб відсвяткувати сімдесятиріччя найсильнішого і найуспішнішого альянсу в історії, а також відзначити тридцяті річницю падіння «залізної завіси». НАТО є гарантом безпеки нашої території і одного мільярда наших громадян, нашої свободи, а також наших спільних цінностей, включаючи демократію, свободу особистості, права людини і верховенство закону. Солідарність, єдність і згуртованість є основоположними принципами нашого Північноатлантичного Альянсу. Працюючи разом над запобіганням конфліктів і збереженням миру, НАТО залишається фундаментом нашої колективної оборони і основним форумом для консультацій і прийняття рішень країнами НАТО з питань безпеки. Ми знову підтверджуємо міцний трансатлантичний зв'язок між Європою і Північною Америкою, нашу відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй і наше урочисте зобов'язання, закріплене в статті 5 Вашингтонського договору, про те, що напад на одного союзника вважатиметься нападом на всіх нас.

2. Ми сповнені рішучості розподіляти витрати і відповідальність за забезпечення нашої неподільної безпеки. Завдяки нашому зобов'язанню з оборонних інвестицій ми збільшуємо наші інвестиції в оборону згідно з керівними вказівками про рівні витрат 2% і 20%, інвестуємо в нові сили і засоби та виділяємо більше сил на місії й операції. Витрати на оборону держав-членів, не рахуючи США, продовжували зростати протягом останніх п'яти років. Понад 130 млрд доларів США вкладаються в оборону додатково. Відповідно до нашого зобов'язання, закріпленого в статті 3 Вашингтонського договору, ми продовжуємо зміцнювати нашу індивідуальну та колективну здатність протистояти нападу в усіх формах. Ми добиваємося серйозного прогресу. Ми повинні і будемо робити ще більше.

3. Ми як Альянс стикаємося з різними загрозами і викликами, що з'являються з усіх стратегічних напрямків. **Агресивні дії Росії є загрозою для євроатлантичної безпеки**; тероризм у всіх формах і проявах залишається незмінною загрозою для всіх нас. Державні та недержавні суб'єкти порушують міжнародний порядок, заснований на правилах. Нестабільність за межами наших кордонів також сприяє незаконній міграції. Ми стикаємося з кібер- і гібридними загрозами.

¹⁹ Переклад зроблений редакцією часопису «Чорноморська безпека»

4. НАТО є оборонним альянсом і не створює загрози жодній країні. Ми адаптуємо наші військові сили і засоби, стратегію і плани в усьому Північноатлантичному Альянсі відповідно до наших підходів кругової оборони («360 градусів») до безпеки. Ми прийняли рішення підвищити готовність наших сил до реагування на будь-яку загрозу, в будь-який час, на будь-якому напрямку. Ми тверді у своїй прихильності боротьбі з тероризмом і робимо більш активні дії для перемоги над ним. Ми вживаємо і будемо продовжувати виважено і відповідально вживати заходів у відповідь на розгортання Росією нових ракет середньої дальності, які призвели до припинення дії Договору про ліквідацію ракет середньої і малої дальності та створюють значні ризики для євроатлантичної безпеки. Ми активізуємо дії щодо захисту наших свобод на морі і в повітрі. Ми продовжуємо зміцнювати нашу здатність стримування і захисту з допомогою відповідного поєднання ядерних, звичайних і протиракетних засобів, які ми продовжуємо адаптувати. Поки існує ядерна зброя, НАТО залишатиметься ядерним альянсом. Ми в повній мірі віддані збереженню і зміцненню дієвого механізму контролю над озброєннями, роззброєнням і нерозповсюдженню з огляду на пріоритетність гарантування безпечного середовища. Союзники по НАТО твердо прихильні повномірному дотриманню Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в усіх його аспектах, включаючи ядерне роззброєння, нерозповсюдження і використання ядерної енергії в мирних цілях. Ми залишаємося відкритими для діалогу, а також для конструктивних відносин з Росією, коли дії Росії роблять це можливим.

5. Ми працюємо над підвищенням безпеки для всіх. Ми зміцнили партнерські відносини в нашому безпосередньому оточенні і за його межами, поглиблюючи політичний діалог, підтримку і взаємодію з партнерськими країнами й міжнародними організаціями. Ми знову підтверджуємо нашу прихильність довгостроковій безпеці і стабільності в Афганістані. Ми збільшуємо нашу співпрацю з Організацією Об'єднаних Націй; спостерігається безпрецедентний прогрес у співпраці НАТО і ЄС. Ми віддані політиці відкритих дверей НАТО, яка зміцнює Північноатлантичний Альянс і забезпечила безпеку мільйонам європейців. Північна Македонія сьогодні знаходиться тут з нами і незабаром стане новим союзником по НАТО.

Ми віддані успіху всіх наших операцій і місій. Ми віддаємо шану всім чоловікам і жінкам, які служили на благо НАТО і шануємо пам'ять тих, хто віддав своє життя заради нашої безпеки.

6. Для підтримання нашої безпеки ми повинні разом дивитися в майбутнє. Ми беремо до уваги широту і масштаби нових технологій з метою підтримки нашої технологічної переваги, зберігаючи при цьому наші цінності і норми. Ми будемо продовжувати підвищувати стійкість наших суспільств, критично важливих об'єктів нашої інфраструктури, а також енергетичної безпеки. Діючи в рамках відповідних повноважень, НАТО і союзники по НАТО віддані забезпеченню безпеки наших телекомунікацій, у тому числі зв'язку п'ятого покоління, визнаючи необхідність покладатися на безпечні та стійкі системи. Ми оголосили космічний простір оперативною сферою НАТО, визнаючи його важливість для забезпечення нашої безпеки і протидії викликам безпеки при дотриманні норм міжнародного права. Ми розширюємо наші засоби реагування на кібератаки і зміцнюємо нашу здатність готуватися, стримувати і захищатися від гібридних дій, які прагнуть підірвати нашу безпеку і засади наших суспільств. Ми посилюємо роль НАТО в сфері безпеки людини. Ми визнаємо, що зростаючий вплив і міжнародна політика Китаю пов'язані як з можливостями, так і з викликами, над якими нам слід працювати спільно як альянсу.

7. Беручи до уваги мінливу стратегічну обстановку, ми просимо Генерального секретаря представити міністрам закордонних справ узгоджену Північноатлантичною Радою пропозицію про налагодження перспективного аналітичного процесу під егідою Генерального секретаря з опорою на відповідні експертні знання, з метою подальшого зміцнення політичного виміру НАТО, включаючи консультації.

8. Ми висловлюємо вдячність Сполученому Королівству за надану нам щедрю гостинність. Ми зустрінемося знову в 2021 році.

9. У важкі часи ми сильніші, а наші народи більш захищені завдяки нашому Північноатлантичному Альянсу. От уже сімдесят років, як наші узи і взаємні зобов'язання гарантують наші свободи, наші цінності і нашу безпеку. Ми діємо сьогодні заради того, щоб НАТО була гарантом цих свобод, цінностей і безпеки для майбутніх поколінь.

Валентин ЧИМШИР,

д.т.н., професор,
директор Дунайського інституту
Національного університету «Одеська морська академія»
(ДІ НУ «ОМА»), Ізмаїл, Україна

Наталія ТІРОН-ВОРОБІЙОВА,

к.т.н., доцент ДІ НУ «ОМА»

Анатолій ДАНИЛЯН,

старший викладач,
інженер-механік 1-го розряду,
міжнародної категорії ДІ НУ «ОМА»

Ірина СМІРНОВА,

д.п.н., доцент,
заступник директора з наукової роботи
ДІ НУ «ОМА», Ізмаїл, Україна

Загрози флорі та фауні Азово-Чорноморського басейну від баластних вод²⁰

2020 will be the starting point in increasing the requirements for the treatment of ballast ship water. According to the requirements of Regulation D-2 of the International Convention on the Control and Management of Ship's Ballast Water and Precipitation, 2004. All vessels, built in 2012 and later with a ballast water volume of 5000 cubic meters and above, must undergo conversion in accordance with the new requirements.

Вступ. Інвазивні сторонні види — руйнівники глобальної біорізноманітності

Вантажопотоки світового морського флоту нині охоплюють практично всі країни, вони становлять 90% від усього обсягу вантажів, що перевозяться. Організація перевезення передусім передбачає безпеку мореплавання, яке гарантує збереження вантажу, суден, життя і здоров'я екіпажу.

У зв'язку з цим обов'язковою умовою стає остійність судна, тобто його здатність протистояти будь-яким погодним діям, залишаючись на плаву. На переході з порту в порт судно за-

вантажує забортну воду у баластні танки з урахуванням вирівнювання крену й диферента, збільшуючи своє осідання, що дає змогу поліпшити його остійність у штормовій обстановці. З приходом у порт для виконання вантажних операцій забортну воду (баластну) видаляють з баластних танків. Операція видалення баластної води в акваторії портів рейдової стоянки судна є основним моментом перенесення багатьох видів сторонніх організмів і шкідливих штамів бактерій у води країн заходження суден. Такі види зазвичай називають чужорідними інвазивними організмами, вони можуть мати й інші назви в країнах, що дотримуються правил конвенції ІМО (Міжнародної морської організації) по управлінню баластними водами (УБВ).

Конвенція визначає основні етапи управління баластними операціями:

- прийом баластних вод;
- перехід судна;
- скидання баластних вод;
- закріплення в новому середовищі чужорідних інвазій.

Із цих чотирьох етапів визначальним стає останній, для якого основними чинниками є:

- температурний режим мешкання;
- тривалість сприятливих умов для розмноження;
- рівень солоності морської води;
- наявність хижаків і велика кількість кормової бази.

20 Публікацію підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

«Шкідливі водні і патогенні організми» — це ті, які було занесено в морську воду з прісноводних басейнів, включаючи естуарії, або прісноводні потоки, що можуть становити серйозну небезпеку для здоров'я людини.

Інвазивні сторонні види, що потрапили в інші водні басейни, загальноновизнано руйнівниками глобальної біорізноманітності. Практично всі країни і континенти безповоротно втрачають багато видів фауни і флори, що раніше стабільно розмножувалися в їх межах. Баластні води становлять глобальну загрозу економіці й екології багатьох країн світу, експортуючи сторонні біоорганізми і хвороботворні штами бактерій і вірусів.

За оцінкою ІМО, близько 5 млрд т баластних вод перевозиться щорічно світовим морським флотом, де один кубометр баластної води може містити до 50 000 зразків зоопланктону. У баластних танках можуть перевозитися тисячі морських видів прибульців, які добре переносять різні «кроки-дії» місця їх існування на судні. Крім того, у баластних танках осідають тверді зважені речовини, постійно накопичуючи цілі колонії біоорганізмів, які становлять не меншу небезпеку у разі їх перенесення в «чужі води» [1].

Дослідження проблеми. Колосальний збиток Світовому океану, пов'язаний із зараженням і транспортуванням інвазій баластними водами

Азово-Чорноморський басейн — найбагатше надбання природи. Тільки в Азовському морі щорічний улов риби в середині XIX століття досягав 300 тис. т, а в наші дні улов зменшився до 3 тис. тонн, осетрових порід риб раніше виловлювали до 100 тис. ц на рік, сьогодні — 8 тис. [2, 3]. Досить погано йдуть справи з уловом риби в Чорному морі, прибульці з Чорного моря переміщаються в гирло річок, де безслідно зникають, в гирлі Дніпра — це вісім порід риб. У Дніпро-Бузькому лимані знищують місцеву фауну китайські мохнаторукі і голландські краби, херсонські рибалки виявили піранью Паку, що досягає метра в довжину та ваги до 40 кг.

Спостерігається стійке й швидке переміщення завезених інвазивних видів по всьому Азово-Чорноморському басейну, таких як мнеміопсис, що практично знищив анчоус у Чорному

й Азовському морях (рис. 1). Його присутність в одному кубометрі морської води досягала 1,2 кг [4].

Рис. 1. *Mnemiopsis leidyi* — представник типу гребневиків розміром до 10 см
Джерело: Т. Беленко. Екологічні проблеми Чорного і Азовського морів — природничонаукові і соціальні аспекти. Видання: United Nations Development Program — Global Environmental Facility (UNDP — GEF), 2014.

За останніми даними РАН, спостерігається знищення мнеміопсиса гребневиком роду берое (*Beroe cucumis*) (рис. 2). Ці гребневики живляться мнеміопсисом, такий вид було завезено у баластних водах морських суден з Атлантичного океану.

Рис. 2. Гребневик роду берое (*Beroe cucumis*)
Джерело: Т. Беленко. Екологічні проблеми Чорного і Азовського морів — природничонаукові і соціальні аспекти. Видання: United Nations Development Program — Global Environmental Facility (UNDP — GEF), 2014.

Екологічним лихом Чорного і Азовського морів учені по праву вважають венозну рапану, яку було завезено в середині XX століття з Далекого Сходу (рис. 3). Швидкому розмноженню

рапани допомагають сприятливі умови, які забезпечили їй безконкурентне мешкання в наших морях.

Масова загибель мідії призвела до екологічного лиха, рапана нещадно знищує двостулкових моллюсків і ракоподібних. Середніх розмірів мідія за одну годину фільтрує до 5 дм³ морської води, даремно її називають легенями морів. Раніше все узбережжя Азово-Чорноморського басейну суцільними колоніями заселяли мідії, що утримувало на достатньому рівні чистоту двох басейнів, — це давало змогу активно займатися розведенням риби кефалевих і осетрових порід.

Екологи вважають, що становище водних морських ресурсів на межі катастрофи, не випадково в Україні з 1 травня по 31 червня 2019 року в Чорному морі було встановлено заборону на вилов мідій. Такий захід лише посилив увагу до виниклої проблеми, але аж ніяк не поліпшив чистоти басейну. Водночас знадобиться вагома дія — це організація масового вилову рапани, на що потрібні будуть певні засоби для придбання знаряддя лову і створення кооперативів.

Серйозний підхід у цьому питанні продемонстрували вчені Херсона, розробляючи технології розведення мідій. Вони поставили перед собою завдання зі створення розплідників, здатних масово поповнювати запаси мідій і тим самим значно поліпшити екологію Чорного моря. Гарним показником чистоти води є її прозорість, яка неоднакова по всьому узбережжю. Ще три десятки років тому практично на всій акваторії Чорного моря дно було видно до глибини 20 м, зараз цей показник становить 4–5 м.

Причина різної чистоти води:

- скидання стічних вод без належного очищення;
- забруднення моря в портових зонах залишками вантажу;
- заселення морських вод інвазивним планктоном і мікроорганізмами.

Загибель мідій і ракоподібних минула точку неповернення через убивчий вплив рапани, практично сьогодні не зустрінеш чорноморського краба.

Рис. 3. Венозна рапана — мешканка Чорного і Азовського морів

Джерело: Т. Беленко. Екологічні проблеми Чорного і Азовського морів — природничонаукові і соціальні аспекти. Видання: United Nations Development Program — Global Environmental Facility (UNDP — GEF), 2014.

На своє здивування, побувавши торік на Чорноморському узбережжі Болгарії, ми були вражені великою кількістю риби, яку зловили, мідій, рачків і навіть крабів. У Болгарії широко культивують вирощування мідій і їх розселення з розплідників у морське середовище прибережних вод, там використовуються сучасні технології відтворення мідій. Вони відрізняються від вживаних технологій севастопольського господарства з вирощування мідій (в анексованому Російською Федерацією Криму). Принципова відмінність полягає в тому, що зародки мідій вирощують поза контактом із морем. Це зумовлено тим, що велика частина зародків гине в морській воді унаслідок її зараження і забруднення. Після формування у розпліднику до певного розміру мідії набагато краще адаптуються у своєму місці існування, ніж вирощені в існуючій морській воді у контакті з морем [5].

Особливістю фільтрації води мідіями є те, що вони очищують воду від важких металів, нейтралізують шкідливі бактерії та мікроорганізми, при цьому не накопичуючи їх і не заражаючись ними. Найдієвішим способом очищення морської води Азово-Чорноморського басейну,

на думку авторів статті, є масове заселення узбережжя і мілководних банок цих морів колоніями мідій.

На межі зникнення перебувають дельфіни. Нині чисельність дельфінів не перевищує 150 тис. особин у двох морях, тільки за літній сезон 2017 року зафіксовано загибель 200 дельфінів [6]. Біологи та іхтіологи розглядають кілька причин цього небезпечного явища, які полягають у різкому погіршенні екології морів. Завезені у баластних водах суден мікроорганізми та віруси активно «поширюються» через воду й повітряно-крапельним шляхом, завдаючи непоправної шкоди дельфінам. Перш за все вони впливають на апарат локації дельфінів, що підтверджується викиданням тварин на берег через втрату ними орієнтації.

Зараження й транспортування інвазій баластними водами завдає колосальної шкоди всьому Світовому океану та гирловим річкам морів, — це катастрофа століття, що насувається. За оцінками західних фахівців, проникнення гребневика в Азовське і Чорне моря завдало збитків Російській Федерації на більш як 2 млрд дол. [7]. В Україні ця цифра в першому наближенні становить близько 1,2 млрд дол., і це далеко не точні дані.

Контроль скидання баластних вод: документація

Основоположними документами в питанні контролю над скиданням баластних вод з морських суден є конвенції Організації Об'єднаних Націй по морському праву, що передбачають державні зобов'язання в питанні запобігання поширенню сторонніх організмів. У рамках програми GloBallast цільовою робочою групою в Україні була розроблена Концепція імплементації Конвенції по управлінню баластними водами в Україні. Правило D-2, що стало обов'язковим для всіх морських суден з об'ємом баластних вод 5000 т і більше, остаточно прийнято до обов'язкового виконання з 2020 року [8]. Це правило постійно обговорювалося окремими країнами, йшлося про можливість зниження вимог D-2, але після ухвалення остаточного рішення ІМО більш як 40 тисяч морських суден готуються на сьогодні до встановлення нового устаткування з очищення та знезараження баластних вод. В Україні в 2019 році вперше було випробувано дві одиниці устаткування компанії Alfa Laval на поль-

ських морських суднах у місті Чорноморську Одеської області, освоюється технологія подібного устаткування на Ізмаїльському судноремонтному заводі ПрАТ «Дунайсудноремонт».

Модель устаткування по знезараженню та очищенню баластних вод відповідно до нових вимог правила D-2, розроблена в ДІ НУ «ОМА»

У фарватері сучасних наукових розробок перебуває сьогодні й наш інститут: ДІ НУ «ОМА». Одним із викладачів кафедри «Суднові енергетичні установки і системи» Анатолієм Данилянком було створено творчу групу з учених та інженерів, фахівців морського флоту. Результатом їх роботи стала підготовка робочих матеріалів щодо устаткування по знезараженню та очищенню баластних вод відповідно до нових вимог правила D-2.

Устаткування було запатентоване, після чого розпочато його виготовлення у вигляді лабораторного діючого зразка, часткову фінансову і технічну допомогу надав Ізмаїльський судноремонтний завод ПрАТ «Дунайсудноремонт». В установці використовуються найсучасніші наукові й технічні розробки (рис. 4). До отримання конкретних розрахункових результатів ще досить далеко, є певні труднощі організаційного, фінансового й технічного плану.

Найважливіший вузол установки потребує використання сучасного наноматеріалу високої відпускної вартості, вузол обробки води електрогідрударом раніше не мав свого застосування в очищенні та знезараженні баластних вод, увесь науковий матеріал за цією темою потребує великої дослідної роботи та наукових консультацій. Основний дослідний матеріал для використання установкою — це проби баластних вод морських суден, вода з різних районів Чорного моря.

Особливість цієї установки полягає в її універсальності. Стічні води прибережних міст, які скидають у Чорне і Азовське моря з гирлових річок, за своєю чистотою далекі від міжнародних вимог Всесвітньої організації охорони здоров'я, а також екологічних стандартів, затверджених Міністерством екології України. Продуктивність установки та її технічні можливості дадуть змогу знезаражувати та очищати стічні води відповідно до сучасних екологічних вимог.

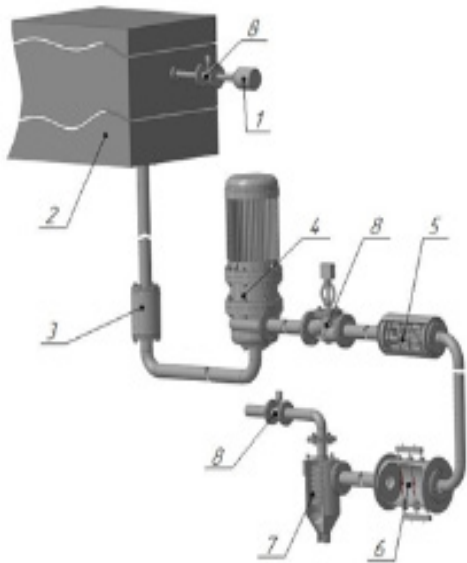

Рис. 4. Установа по очищенню та знезараженню баластних вод, розроблена в ДІ НУ «ОМА»:

1 — дозатор хімреагентів; 2 — баластний танк; 3 — фільтр грубого очищення; 4 — баластний насос; 5 — блок ультрафіолетового випромінювання УФ; 6—блокелектрогідродудару; 7—саморозвантажувальний нанофільтр тонкого очищення; 8 — запірні арматури баластної системи.

Висновки

Автори цієї статті вдалися до спроби проаналізувати екологію Азово-Чорноморського басейну, визначити основні небезпечні явища, що ведуть до техногенної катастрофи двох морів у разі знищення флори та фауни, що перебуває в їхніх водах. Розкрито головні причини знищення рибних запасів і забруднення морської води.

Визначено основні магістральні напрями в локалізації небезпечних явищ з використанням біологічних форм очищення морської води і впровадженням сучасних законодавчих заходів і технічного забезпечення нового покоління по знезараженню та очищенню морських вод України.

На жаль, у статті неможливо висвітлити всі дієві заходи з відновлення екологічної рівноваги Азовського і Чорного морів, але доречним було б згадати про використання методу аерації прибережних морських вод, що цілком може бути впроваджено у разі тісної співпраці всіх країн Азово-Чорноморського басейну.

У статті показано науково-дослідну роботу одного з морських навчальних закладів України з удосконалення устаткування для знезараження/очищення баластних вод морських суден.

Список використаних джерел:

1. В. Торський, А. Сагайдак, В. Любченко. Управління баластними водами на судах. Одеса: Астропрінт, 2012. С. 8–9.
2. Олександр Чистяков. Безрибне поле: як і чому вмирає Чорне море // «Бізнес цензор», січень, 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/columns/3019669/bezrybnoe_pole_kak_i_pochemu_umiraet_chernoe_more.html
3. Техногенна безпека Азово-Чорноморського басейну: Чорніше нікуди // «Бізнес портал». UA Prom info, вересень 2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uaprom.info/digest/15843-tehnogennaja-bezopasnost-azovo-chernomorskogo-bassejna-chernee-nekuda.html>
4. Т. Беленко. Екологічні проблеми Чорного і Азовського морів — природничонаукові і соціальні аспекти / «United Nations Development Program» — Global Environmental Facility (UNDP — GEF), 2014. С. 52–54.
5. В. Холодів, А. Пиркова, Л. Ладигіна. Вирощування мідій та устриць в Чорному морі / Під ред. В.Н. Єремєєва; Національна академія наук України, Інститут біології південних морів ім. А.О. Ковалевського. — Севастополь, 2010. 424 с.
6. Анастасія Марченко. Масова загибель дельфінів в Чорному морі: що взагалі відбувається? // Портал Південний регіон РФ «Півдня», серпень, 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.yuga.ru/articles/society/8142.html>
7. Д. Павлов, Б. Стриганова, Е. Букварева, Ю. Дгебуадзе. Сохранение биологического разнообразия как условие устойчивого развития. М.: Типография ЛЕВКО; Институт устойчивого развития / Центр экологической политики России, 2009. С. 77–78. [Електронний ресурс]. — Режим доступу http://www.sustainabledevelopment.ru/upload/File/Books/Inst_book_6.pdf
8. Програма розвитку ООН (UNDP) Дж.Теймлендер, Л. Риддеринг. Керівництво по розробці національної стратегії по управлінню баластною водою / Серія монографій Globallast №18, 2010. С. 61.

ВСІМ, КОГО ЦЕ МОЖЕ СТОСУВАТИСЯ!

Ми починаємо II сезон (2019-2020) конкурсу морської прози ім. Лисянського "Мателот"!

Цьогорічний конкурс проводиться під егідою Херсонської державної морської академії за підтримки компанії Marlow Navigation і присвячений 185-літтю заснування в Херсоні училища торгового мореплавства (1834).

УМОВИ КОНКУРСУ 2019-2020

Мова творів: українська;

Обсяг творів: від 10 до 50 тис. знаків, включаючи пробіли.

Жанр творів: оповідання, нарис, новела, художні реалістичні прозові твори невідомих нам жанрів, головне – не просто необроблені записи у вахтовий журнал. Наголос на слові художні! Хоча й репортаж та мандрівні нотатки такими можуть бути.

Тематика творів: людина в морі, людина моря в усьому розмаїтті можливих ситуацій.

Однак, кожен рік конкурсу має одну особливу тему, яку досить просто якось згадати в тек-

сті, але можна зробити її провідною для свого твору. Цього року вона звучить так: «БУДУТЬ З ХЛОПЦІВ ЛЮДИ!»

Це фраза з листа Т.Г.Шевченка, якою він пояснює необхідність вступу до Херсонського училища торгового мореплавства. Повна цитата з листа до брата Варфоломія така: *«19 вересня вранці приїхав я в Петербург і прочитав твоє письмо. Пишеш, що тебе не було дома, що ти хлопців возив у Херсон. Добре зробив єси! Та тільки чи притокмив ти їх у те училище торгового мореплавання? Якщо притокмив, то молися Богу та лягай спати: з хлопців будуть люде... тільки треба спати на одно око...»*.

Тож ми ж пропонуємо цього року поговорити про курсантів та практикантів на флоті. Перші рейси, навчання в училищі, флотські звичаї зустрічати новачків на борту тощо. Втім, це факультативна вимога, швидше пропозиція до авторів, журі розгляне також твори іншої тематики, аби вони були цікавими і переконливими.

Місце дії: весь глобус без обмежень – океани, моря, затоки, протоки, бухти, фіорди, гирла, прогної, єрики, конки, узбережжя, порти, лимани, судноплавні річки, озера тощо. Просимо утримуватися від альтернативних реальностей і світів, де не діють закони фізики й гідрометеорології, користуйтеся тим же глобусом, що був у Лисянського.
Час дії: без обмежень, минуле, сьогодення, майбутнє. Час – GMT.

Вимоги до оформлення рукопису: документ Word.doc, підписаний іменем та прізвищем автора та з його контактною е-поштою, Nazva_Failu – назва твору латиницею.

Час подання рукопису: від 00:00 GMT 15 жовтня 2019 р. до 23:59 GMT 20 квітня 2020 р.

Адреса для подання: matelot@meta.ua

ВСІМ, КОГО ЦЕ МОЖЕ СТОСУВАТИСЯ!

Робота журі:

Оцінювання здійснюється на анонімній основі з довгого списку творів за десятибальною системою. Кожен член журі має один „екстра” бал, який може використати для свого улюбленого твору. Кожен член журі має право вето на один твір, який таким чином виводиться з першої трійки через якісь суттєві для цього члена журі причини. Вето може бути подолане більшістю голосів журі.

Довгий список формується рідерами, єдиним критерієм для яких є формальна відповідність тексту умовам конкурсу і його читабельність. Після оцінювання журі формує короткий список з 15 творів, які увійдуть в збірку й будуть видані книжкою.

Оголошення результатів конкурсу:

20—24 травня 2020 року

Грошова винагорода переможцям конкурсу:

1-е місце: 5000 грн

2-е місце: 4000 грн

3-є місце: 3000 грн

Склад журі:

- Валерій Петущак, Київ, яхтений капітан, перший навколосвітній мореплавець незалежної України;
- Микола Костров, контр-адмірал, голова Ради Флагманів ГО «Асоціація ветеранів Військово-Морських Сил України»;
- Олександр Шумей, Херсон, проректор Херсонської Державної Морської Академії;
- Леонід Кирилаш, Запоріжжя, старший радіооператор;
- Андрій Величко, Київ, капітан далекого плавання;
- Олександр Береза, Одеса, капітан далекого плавання;
- Антон Санченко, Київ, начальник радіостанції;
- Ірина Погореловська, Київ, голова оргкомітету;

Збірка попереднього року конкурсу та перевидання путівних нотаток Ю. Лисянського доступні для замовлення на сайті: http://www.chytomo.com/special_project/matelot/

«Стратегія XXI» у 2019 році

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ «СТРАТЕГІЯ XXI»
WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA

